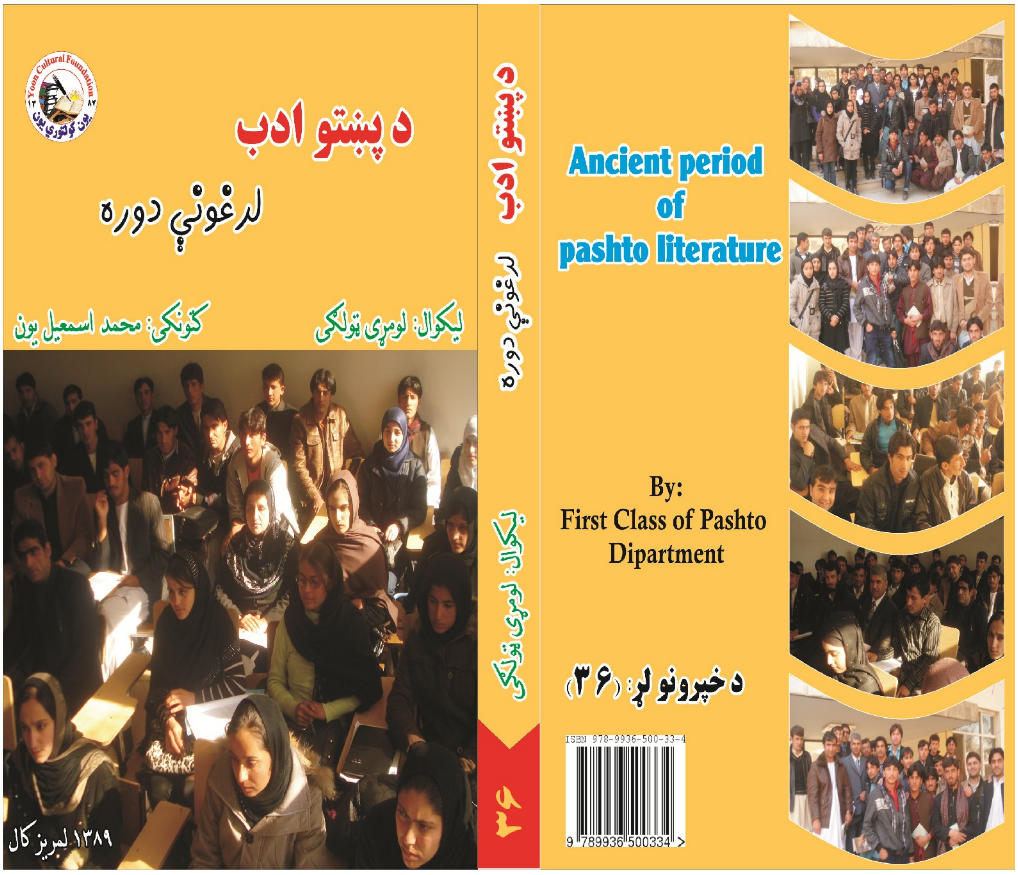

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب

لرغوني دوره

لیکوال

لومړی ټولګی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د پښتو ادب لرغوني دوره
لیکوال:	لومړی ټولګی
کتونکی:	پوهندوی محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
د خپرندوی	
پرله پسي نومره:	۳۲
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۹ل کال
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيو ليک

ګڼه	سرليک	مخ
۱	د پښتو ادب د نيمې پېړۍ ادبي پېښنه	ا
۲	د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي	۱
۳	د پښتو لرغوني ادب د کميت او کمښت علتونه	۴
۴	په پښتو لرغونو ادبياتو کې عرفان او تصوف	۷
۵	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځينو متروکو....	۱۴
۶	د قصيدې پېژندنه او د شيخ اسعد سوري قصيده	۲۵
۷	په لرغونو ادبياتو کې ساقي نامه	۳۳
۸	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۳۶
۹	په پښتو ادبياتو کې لومړنۍ ژباړه	۵۶
۱۰	په پښتو لرغونو ادبياتو کې قصيده	۶۱
۱۱	د پښتو لرغونو ادبياتو ځانګړي اثار	۷۰
۱۲	په لرغونو ادبياتو کې پښتو غزل	۷۷
۱۳	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۸۲
۱۴	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۸۶
۱۵	د ميندو سندرې او پښتو نکلونه	۹۷
۱۶	په لرغوني دوره کې د افسانوي کيسو اخلاقي بڼه	۱۰۸
۱۷	په لرغونو ادبياتو کې ملتپالنه	۱۱۱
۱۸	پښتو غزل د خپل پيدا ښت او پا ښت په..	۱۱۸
۱۹	د سليمان ماکو تذکرة الاوليا	۱۲۶
۲۰	په لرغونې ادب کې د نظم او نثر انډول	۱۳۷
۲۱	په پښتو لرغوني ادب کې ويرنه	۱۴۰
۲۲	په پښتو ادبياتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۱۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۱۵۷
۲۴	پښتو ادب کې متلونه	۱۲۱
۲۵	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصيتونه	۱۲۸
۲۶	د پښتو لرغونو ادبياتو محتوايي فورمونه	۱۸۰
۲۷	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوريزه (رباعي)	۱۹۰
۲۸	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۱۹۵
۲۹	د پښتو لرغوني ادب په پرمختيايي بهير کې...	۱۹۸
۳۰	په پښتو ادبياتو کې ساندې اود بنادۍ سندرې	۲۰۵
۳۱	د پښتو ادبياتو فالونه او چيغان	۲۱۱
۳۲	په پښتو لرغونو ادبياتو کې مشاعرې	۲۱۷
۳۳	په پښتو ادبياتو کې سروکي او نارې	۲۲۲
۳۴	په لرغوني ادب کې سياسي پښې	۲۲۹
۳۵	د امير کروړ د شعر لغوي څېړنه	۲۳۳
۳۶	د پښتو ادبياتو پر پراختيايي بهير کورنۍ او ...	۲۳۸
۳۷	په پښتو لرغونو ادبياتو کې حکايت	۲۴۳
۳۸	په پښتو لرغونو ادبياتو کې نږه پښتو کلمې	۲۵۰
۳۹	د پټې خزانې پېژندنه	۲۵۸
۴۰	د امير کروړ د شعر وييپانګه	۲۶۲
۴۱	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۲۶۷
۴۲	په پښتو لرغوني ادب کې وياړنه	۲۷۲
۴۳	د پښتو ادب د لرغونې دورې پيل او پای	۲۷۹
۴۴	د پښتو لرغونو ادبياتو فزيکي جغرافيه	۲۸۲
۴۵	د لنډيو لرغونتوب	۲۸۵
۴۶	په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېرې	۲۹۲
۴۷	په لرغونې ادبي دوره کې قطعه	۲۹۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸	په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه	۲۹۹
۴۹	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب	۳۰۲
۵۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه	۳۱۰
۵۱	د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي...	۳۱۵
۵۲	د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر	۳۲۱
۵۳	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه	۳۲۷
۵۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه	۳۳۱
۵۵	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه	۳۳۵
۵۶	د پښتو لرغوني نظم قافیوي ځرنګوالی	۳۴۲
۵۷	د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري ارزښت	۳۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه

پوره پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانګه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په چوکاټ کې د یوې څانګې په توګه فعالیت کوي، همدا سږ (۱۳۸۹ل) کال یې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولنې ته وړاندې کړل. دې څانګې د دې نیمې پېړۍ بهیر کې (دوه زره تنه) زیات و کم کادرونه ټولنې ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثرو یې د هېواد ژبې او فرهنګ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانګې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې یو مونوګراف (پایلیک) لیکي. مونوګراف اکثره، علمي، تحقیقي او تحلیلي بڼه لري. په پښتو څانګه کې یو زیات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په ښه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوګرافونه چې په پښتو څانګه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر یې تر (پنځه سو) عنوانو اوړي، ددې مونوګرافونو ډېر کم شمېر (یوازې په شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځو مونوګرافه) چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوګرافونه هم شته چې په بيا بيا چاپ ارزي. په (۱۳۷۲ل) کال ما (د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترځ کې مې د ژبو او ادبياتو پوهنځي ټول ليکل شوي او يا زما لاس ته راغلي مونوګرافونه په ترتيب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې يو خو دا پايليکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانګې کړې کار څرګند کړم، د تکراري مونوګرافونو د ليکنې مخه ونيسم او د دې ترڅنګ د پښتو ادب مينوالو ته د ځينو هغو پايليکونو ځرک ولګوم چې د چاپ اړتيا يې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانګې هغو محصلينو، چې له ما سره يې مونوګرافونه نيولي، ما ورته اکثره نوې موضوعګانې ټاکلي چې تر پخوانو هغو يې بشپړ توپير درلود او تر بشپړاوي وروسته يې ځينو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (يو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانګه تدريس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانګې په بېلابېلو ټولګيو او ناپښتو څانګو دواړو کې تدريس کړی، خو زياته هيله مې دا ده چې زه د پښتو څانګې په لومړي ټولګي کې تدريس وکړم، علت يې دادی چې نوي محصلين له نوې روحيې سره راځي، که د دوی هيلې په پيل کې مړاوې شي، نو د تحصيل په بهير او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصيت جوړونې يوه پاموړ برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهير کې زه اکثره پر همدې لومړيو ټولګيو درس لرم، د درس په پيل کې زما هيله همدا وي چې د دوی هيلې او ټولنيز شعور وده وکړي، د ليکوالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شاعرۍ مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه يې وغوړېږي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم ورته ويلي چې پښتو ژبه کې مادي امتياز نه شته، خو ستاسو شخصيت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نه شته که څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لوی خدای(ج) په فضل به په دې مسلک کې هم د ډوډۍ خاوند شي. پښتو ژبې، ملي فرهنګ او ملي هويت ته کار کول پولادي هوډ غواړي، نو که غواړئ چې ځان دنياوالو سره سيال کړئ، د مايوسۍ او نهيلۍ يوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوئ. په پښتني چاپېريال کې مې د شخصيت جوړېدنې پر ستونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلايل مې هم اورېدلي او په ګډه مو د ستونزو حل لارې هم پيدا کړي دي. ډېر کوښښ مې کړی چې د استاد او شاګرد ترمنځ د وهم کوم حد او بريد چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای يې صميميت او انډيوالي ونيسي، خو ددې ترڅنګ مې ډېره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبيعي استعداد په طبيعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمول په څېر مې د سږ کال د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې يا سيمينارونه وسپارل چې دوی پرې ليکنې وکړي او بيا دا ليکنې د خپلو ټولګيوالو مخې ته ولولي او د هغوی پوښتنو ته ځوابونه هم ووايي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خو پر ټولو تطبيق شوه، دې سره د دوی جرئت يو څه زيات شو. زه پر دې پوهېدلم چې دوی د لومړي ځل لپاره د ګڼو مخاطبينو په مخ کې ودرېږي، د هغوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې ځوابوي، نو څومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهير ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغه ليکنې يوازې د ټولګي په کچه وې، خو ځينې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولګي په دويم سمستر کې مې ورته وويل: ((کوښښ به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سيمينارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو يوه مياشت دمخه مو د کريکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغونې ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعګانې وټاکلې، هر محصل ته مو يوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ويل چې په دوو اوونيو کې درنه د يادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب بېلابېل اثار ليکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدريساوه هغه (د پښتو ادب لرغونې او منځنۍ دوره) د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل اثر دی چې لرغونې دوره يې په ښه منظم او سيستماتيک ډول تشريح کړې او د يوه ښه تدريسي اثر په توګه ورڅخه پوره ګټه پورته کېدی شي. څرنګه چې محصلين له لرغونې دورې سره اشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقيق او تحليل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعګانې ورته غوره کړې، دا ټينګار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموينه ترې نه اخلم. ځينو د يوې اوونۍ، ځينو د دوو اوونيو او ځينو ان د کلنيو ازموينو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما يې هم د هرې ليکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پيل وکړ، ګران ورور ضياءالرحمن ضياء دې کور ودان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، دوارړو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ایډېټ کول، د دویم ایډېټ لپاره مې د پښتو څانګې فارغ التحصیل ښاغلي مجیب الرحمن امیري ته ورکړل، هغه هم وکتل، درېیم سمون بیا ما وکړ، د تېرېس د کتنې لپاره مې ګران ورور وفاالرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په ګوته شوې تېروتنې مو بیا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پیل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، تیار شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامۍ او نیمګړتیاوې لیدل کېږي، خو ګټې او بریاوې یې تر خامیو او نیمګړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نړۍ کې هېڅ داسې طاقت ددې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. څومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د ایښودل شویو نهالګیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼ یې په یوه کال کې ثمر ته ورسي، زه څان د لوی خدای(ج) له درباره ډېر مشکور ګڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې ګرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمګړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو ورته والی، څه ناڅه موضوعي تداخل او ځینو ځایونو کې ځنګزنې څېړنه او ځینې نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې دا ډول یو اثر له همدې ډول طبیعي نیمګړتیاوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبیعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځینې لیکنې مې چې محتوایي ربط یې خطا شوی او لیکنه له خپل مسیره وتله، هغه مې سمې کړي؛ ځینې جملې مې حذف کړي او ځینې نورې مې ورسره تړلي او دا په دې نېت چې ډېرې محتوایي تېروتنې ونه شي. ځینې لیکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړې، نو فکر به وکړې چې ډېرو پخو څېړونکو لیکلي دي. ددې ټولګې بڼه والی په دې کې دی چې په دې لیکنو کې د تحقیق له بېلابېلو اصولو کار اخیستل شوی، هم د ساحوي تحقیق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحلیلي تحقیق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا لیکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوښکې ګرځي، محصلین او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګي کې د دوی پر وړاندې ولاړ یم، نو فکر کوم چې (هیلې، سمسور، سولې او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا لیکنې چې ګورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو لیکلي؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدریس زماني حدود او زما خپلې ټولنیزې، فرهنګي او سیاسي بوختیاوې نه وای، نو پوره یقین لرم چې دا اثر تر دې هم بډایه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګورې د داسې یوه ډله ییز تحقیق او تحلیل مجموعه ده چې افغانستان کې یې تر اوسه بېلګه نه ده لیدل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر کـه څـه هـم يـو تدريسـي کتـاب نـه دی، خـو د پښتـو ادب د لرغونې دورې په باب د يوه ښه مرستندوی تدريسي اثر په توګه کار ورکـولای شـي، ان کـه د ژبـو او ادبيـاتو پـوهنځي د پښتـو ادبيـاتو د لرغونې دورې کوم مدرس، د لرغونې دورې په باب کوم ښه اثر ونه لـري، نـو لـه دې اثـر څخـه د يـوه تدريسـي اثـر پـه توګـه هـم کـار اخيسـتلای شـي. زه نـه غـواړم د دې اثـر پـه بـاب زيـاتې څرګنـدونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نيمې پېړۍ ادبي پېښنه) بللې، دليل يې دادی چې د دې زماني واټن پـه بهير کې داسې يـو اثر نـه و رامنځتـه شـوی، چې د نظري تدريس او عملي تحقيق د امتزاج په بهير کې دې راټوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو ځانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای(ج) دې وکړي چې زمـوږ د ځوان ادبي پښت لـه خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم يادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلينو پـه واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ پـه څپـو کې بـه هـم د مطـالعې وړ وي او د افغانسـتان پـه بېلابېلـو پوهنتونـو کـې د ادبيـاتو پوهنځيـو پښتـو ځانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولايت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزيزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وينا پرته يې پـه وريـن تنـدي د کتـاب د چـاپ لګښـت ومانـه، داسې وخت بـه راشي چې د عزيزي صيب د ولايت مقام به پاتې نه وي، خـو دا خدمت بـه يې پـاتې وي. لـه خپلـو ګرانو ورونـو وفـاالرحمن وفـا او ضـيـاءالرحمن ضـيـاء څخـه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متې دي، هم ډېره مننه کوم چې پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي لنډ او تنګ وخت کې يې د دې اثر په کمپوز او ايډېټ کې خپله ونډه واخيسته او همدارنګه له ګران ورور مجيب الرحمن اميري څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، ګرانو او خوږو محصلينو ته مبارکي او کورنيو ته يې کور ودانی وايم، هيله لرم ټول د پښتو د بډاينې او ملي فرهنګ د غوړونې لپاره همداسې يو بل ته لاسونه سره ورکړو.

په فرهنګي مينه او درناوي
پوهندوی محمد اسمعيل يون
ارګ- د جمهوري رياست مانۍ
۱۳۸۹ل کال د جدي ۶مه نېټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي

۱- د لوی داریوش د اریانا پاچا پر وخت (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
۲- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.
۳- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت د پښتو ادب ته راوړل.
۴- (۱۵۴هـ.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.
۵- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمد هاشم ابن زید السرواني د ژوند دوره او له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه.
۶- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پاړکي.
۷- پر (۳۵۰هـ.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.
۸- (۴۱۱هـ.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښتو ادب ته د لومړیو څلوریزو راتګ او (۴۰۰هـ.ق) کال حدود د خرښبون د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو ځلوریزو راتګ او پر (۴۱۱هـ.ق)
کال د خرښبون مړینه.
۹- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شیخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو
ادب ته د قصیدې راتګ.
۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شیخ تیمن کاکړ د ژوند دوره او
پښتو ته د یو بل شعر راتګ.
۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره
او پښتو ته د یوې شاهکارې قصیدې راتګ.
۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکیار غرشین د ژوند دوره او
پښتو ادب کې د یو پاړکي ویل.
۱۳- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تایمني د ژوند دوره او د
تایمني شعر د سلطان غیاث الدین په ستاینه کې.
۱۴- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدین بختیار کاکړ د
ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدین سندره.
۱۵- له (۶۸۸-۶۳۳هـ.ق) کال پورې د شیخ متي د ژوند دوره او
دده کتاب (د خدای مینه) او دده شعر.
۱۶- له (۷۴۰-۶۶۱هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د
مغولو په مقابل کې دده شعر.
۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شیخ ملکیار هوتک د ژوند دوره
او دده اشعار.
۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمینداوري د ژوند
دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹ - له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پورې د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خليل نيازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خليل نيازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.

۲۰ - د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده ديوان او د ساقي نامې شعر.

۲۱ - (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.

۲۲ - د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ عيسی مشواني د ژوند دوره او دده يو شعر.

۲۳ - د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې ديوان او رباعي.

۲۴ - (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).

۲۵ - د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ بستان بړيڅ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاولیا) او دده يو شعر.

۲۶ - علي سرور لودي د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم يې (تحفة صالح) او دده غزل.

۲۷ - د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصيحت شعر.

۲۸ - د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شيخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب د کميت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د يوولسمې هجري پېړۍ تر اوايلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کميت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او ليکوال محدودې شعري نمونې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او ليکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زياتره دا کتابونه او ديوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په اثارو کې يوازې د سليمان ماکو د تذکرة الاوليا د بشپړ کتاب ځينې برخې موږ ته رارسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې اثار بېلابېل اثار دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کيفيت له پلوه ډېر لوړ ارزيابي کېدلای شي، خو د کميت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې اثار د کميت له پلوه له کمښت سره مواجع شوي او څه علتونه لري، چې دا اثار موږ ته په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهم مسایل د دې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱- افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړیو کې د پردیو تر یرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو یرغلونو کې چې چا د پردیو په مقابل کې زیات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورته زیات متوجې شوي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ یې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نیولې بیا د چنګېز، تېمور او نادر افشار او نورو یرغلګرو تر مستقیمو حملو لاندې راغلي دي او ډېر زیانونه یې ګاللي، چې د دغو یرغلونو په بهیر کې دغه اثار په جګړو او یا هم په قصدي توګه د یرغلګرو له خوا له منځه تللي دي.

د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه تر (۷۰۰هـ.ق) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنګ ورشوګانې وې چې دغه ادبي مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران او د مدنیت یوه بېلګه یې هم په کې پرېنښوده، داسې ښکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲- د پښتني ټولنې د پوهې د کچې ټيټوالی او له ورته پوهنیزو چارو سره لېوالتیا نه درلودل د دغو اثارو د نه خوندیتوب باعث ګرځېدلي دي.

۳- د پښتون ولس له یو بله څخه د لرېوالي او نه اړیکو له کبله هم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثار په بېلابېل ډول پاتې شوي وي. بله دا چې ښایي پښتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه له شعر سره ډېره مینه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سترګه نه کتل او شعر ویلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ګناه ویل هم ددې سبب ګرځېدلي وي چې دغه اثار يې له منځه وړي وي، چې ښه بېلګه يې د ښځو د اثارو نه موجوديت دی.

۴- د شرايطو د تنګوالي (د چاپي وسايلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په ليکل شوې بڼه د ليکوال تر ليکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توګه ددغو اثارو ذخيره کېدو او د دې کتابونو د خونديتوب لپاره د ځای نشتوالی او دې کتابونو د ساتلو په طريقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنيو د يرغلونو له وېرې بنايي په ځمکو يا دېوالونو کې ښخ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې ښخ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه ګټه اخيستل شوې، خو ځينې دلايل ما له خپل فکره ليکلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې موږ په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی څخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانوونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشواني، شیخ بستان بړېڅ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی چې دده لوی نیکه خرښبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و.
خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خرښبون زوی و.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۲۵) کلونو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۲۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ په خلیلو غوریاخېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په فرهنګي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفايي لپاره عرفان ته مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لار یې سفرونه وکړل. شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــه غـــاړه ږغ او پـــه شـــپېلو کـــې
یـــاد ویرژلیـــو پـــه شـــپېلو کـــې
تـــول ســـتا د یـــاد نـــارې ســـورې دي
دا ســـــتا د مینـــــې تنـــداري دي

شیخ عیسی مشوانی:

مشوانی د پښتنو یو ټبر دی، شیخ عیسی هم له دې ټبره د پښتو د منځنیو دورو شاعر دی، شیخ عیسی مشوانی د هندوستان په (دامله) کې اوسېده او د هندوستان د افغان پاچا (شېرشاه سوري) معاصر و. دده د ژوندانه زمانه یا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو. شیخ عیسی په پښتو، پارسي او هندي ژبو یوه ګډه منظومه رساله لیکلې وه. شیخ عیسی د خدای(ج) په توحید کې په پښتو، پاړسي او هندي ژبو ښه شعرونه ویلي دي.

د ده د شعر نمونه په مخزن افغاني کې راغلې چې درې بیتې دي. دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عیسی له پخو متصوفینو څخه و.

دا هم د شیخ عیسی د شعر نمونه:

پـه خپلـه کـار کـړې، خپلـه انکـار کـړې
کلـه بـادار یـې کلـه مـې خـوار کـړې
تـه خـو قـادر یـې! پـه صـفتونو
کلـه مـې نـور کـړې کلـه مـې نـار کـړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

((عیسی)) حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شیخ بستان بړیځ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په ښوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او ددغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د ((بستان اولیا)) په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملګری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د ګجرات په احمداباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینې اور دې زما زړګی وریت په انګار کئ نا
ښې تار و نار کئ نا
خود به ویلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا
ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان یو وار نظر که پرما
راسه ګذر که پرما

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهدخېل لودي و. شیخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرور) نومې سیمه کې اوسېده او استاد حبیبي یې د ژوند زمانه د (۹۲۰هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پټه خزانه کې د شیخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شیخ په اسلامي تصوف کې د زیاتې مطالعې خاوند و او د لویو متصوفینو اثار یې لوستي وو. د شیخ عیسی علي سرور لودي د شعر نمونه په پټه خزانه کې راغلې. د پټې خزانې مولف د تحفة صالح په حواله دده یو صوفیانه غزل رانقلوي:

د غزل نمونه یې داده:

محبت پیالــه مــې نــوش کــړه پــه مجــاز کــې
د حـــق نـــور ویـــنم پـــه ســـترګو د ایـــاز کـــې
درســـت وطـــن راتـــه دریـــاب شـــو بـــې دیدنـــه
دیــد مــې نــه شــي مګــر خــدای مــې ســبب ســاز کــې

شیخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته یادو شویو دړواړو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سیمو کې تېر شوی دی، هغه شیخ محمدصالح اکوزی نومېږي. دا شیخ د پټې خزانې په روایت د (جلدک) په سیمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبیبي دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني ادبي دورې تصوفي ځانګړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفیانو د ېر منظوم او منثور اثار زموږ په واک کې نه شته، یوازې د پخوانیو مورخینو د لیکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ویلای شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنګه چې پر دغه وخت یا مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی و، نو لا ډېر پېچلې شوی نه و او نه یې د روښانیانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلې تصوفي اصطلاحات یې ورته کارولي وای. ددغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پټې خزانې او نورو اثارو ددغو صوفیانو ژوند پېښې راخیستې نه وای، ښایي چا صوفیان نه وای بللي او په دې توګه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دی او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دی، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی او لا کوچنی و، نو د دویمې ادبي دورې د صوفیانه تجربو غوندې تجربې یې لا نه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلی او تصوف یې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړی دی. بل موږ ددې دورې صوفیان د راوروسته صوفیانو په څېر په زغرده د وحدة- الشهود او وحدة الوجود پر ډلګیو نه شو وېشلای ځکه د شیخ متي له شعري بېلګې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنګ او بوی نه لري او نه دومره ژور پرمختګ کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

په دې لیکنه کې د اجمل ښکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند عبدالحی حبیبي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ)) او د سرمحقق زلمي هېوادمل ((د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره)) له بېلابېلو مخونو څخه ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالېږي یا په هغه مانا نه کارول کېږي او یا په لږ تغیر سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

۱- محمد هوتک- نثر

۲- بابا هوتک- نظم

۳- شیخ ملکیار- سندره

۴- شیخ خربنبون بابا- نارې

۵- شیخ اسماعیل سړبنی- نارې

۶- شیخ متي- شعر

۷- امیر کروړ- شعر

۸- شیخ اسعد سوري- قصیده

۹- ښکارندوی غوري- قصیده

۱۰- ابو محمدهاشم سرواني- ژباړه

۱۱- شیخ تیمن بابا- شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ - شیخ بستان بړیځ - بدله
۱۳ - شیخ رضي لودي - پاړکی
۱۴ - نصر لودي - پاړکی
۱۵ - شیخ عیسی مشواڼی - شعر
۱۶ - سلطان بهلول لودي - رباعي
۱۷ - خلیل خان نیازی - رباعي
۱۸ - زرغون خان نورزی - مثنوي
۱۹ - دوست محمد کاکړ - نظم
۲۰ - شیخ محمدصالح - غزل
۲۱ - شیخ علي سرور لودي - غزل

چې په لاندې لښتلیک کې مانا شوي دي:

ګڼه	لغات	مانا
۱	اوجاړ	خراب، زنګ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثیر، اثر
۵	ایواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوثار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ایلایي	اطاعت
۱۰	ایږ	کښېنتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۱	استائی	استازی
۱۲	اپوته	اړول، تبدیل
۱۳	اخیسته	حمله، تیری
۱۴	اغلې	ښایسته
۱۵	بیارته	بېرته
۱۲	بر بڼ	پورته باغ
۱۷	باړی	فایده غوښتل
۱۸	ببړۍ	زولنې
۱۹	بامي	د ګل نوم دی
۲۰	بریځر	غرمه
۲۱	برمل	ماسپښین
۲۲	بودتون	د بوتانو ځای
۲۳	بمبڼ	د هندوانو پیر
۲۴	بډ	سیال، مقابل
۲۵	برغه	مقصد
۲۲	بامم	پالم، روزم
۲۷	برل	فتحه
۲۸	پاسوال	ساتونکی
۲۹	پرتمین	د عزت خاوند
۳۰	پلور	خرخول
۳۱	پنځ	پیدایښت، طبیعت
۳۲	پلن	پیاده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳	پېر	نوبت
۳۴	پلاز	تخت
۳۵	پاړکی	د شعر ټوټې
۳۶	پسولل	ګڼل، سمبالول
۳۷	پېرل	اخیستل
۳۸	تېرو	تجاوز، ظلم
۳۹	ترخ	بغل
۴۰	تون	ځای
۴۱	ترار	وارخطا
۴۲	تېرون	زیاتی
۴۳	ترې	پول
۴۴	ترمل	ماښام
۴۵	تاخون	د زړه غم
۴۶	ترپلل	تبنتېدل
۴۷	تورن	تهمتي
۴۸	ټیکاونه	راحت، ارام
۴۹	ټیکنه	عدالت، انصاف
۵۰	جنډې	ګلونه
۵۱	جوپه	قافله
۵۲	جاندم	دوزخ
۵۳	جاجي	فکر کوي
۵۴	چنډې	شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵	چوڼی	بلبل
۵۶	څوری	د سفر توښه
۵۷	څوار	صبر
۵۸	څپان	څپه
۵۹	څنډونه	غاړې، څنډې
۶۰	څورنګ	زخمي
۶۱	ځری	استازی
۶۲	ځغلا	تېښته
۶۳	ځلا	برېښېدل
۶۴	خونول	شیندل، تیت
۶۵	خاتیځ	لمرخاته
۶۶	خړ	خاکي، بد
۶۷	ختې	جامې
۶۸	درمل	علاج، دارو
۶۹	دښنه	دښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رپېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رپي	رپېږي
۷۵	رغا	بېزاره
۷۶	رښتونه	رښتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۷	ربل	پېرزوينه
۷۸	زمولوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تبنتېدل
۸۲	زيارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنګيالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنګ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سورې	فرياد او نارې
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرين
۹۳	سين	سيند
۹۴	سوځند	سوځوونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستايوال	ستايونکی
۹۸	سکڼي	پرې کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۹	سما	انصاف
۱۰۰	ستهه	اساس، تهداب، بیخ
۱۰۱	سوراړ	وچه دښته
۱۰۲	سار	ساری، مثل
۱۰۳	سینګړونه	ډبریز، ډبرین
۱۰۴	ستهال	هیواد
۱۰۵	سال	میده شګه
۱۰۶	سونې	دروغ
۱۰۷	سادین	شودیاره ځمکه
۱۰۸	ساندي	ویر ماتم
۱۰۹	سور	خوښی
۱۱۰	سود	ډاډ، اطمینان
۱۱۱	شخړه	جګړه
۱۱۲	شنار	ظلم
۱۱۳	شڼ	مست
۱۱۴	شہا	مستي
۱۱۵	ښکلل	سینګار کول
۱۱۶	ښځمنې	ښځې
۱۱۷	ښهانه	ښیګڼه
۱۱۸	غوړن	خبر
۱۱۹	غبرګون	عکس العمل
۱۲۰	کوټ	کلا، قلعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنۍ
۱۲۳	کړونګی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	ګرځېدل، طواف
۱۲۹	ګاڼل	د زېوراتو بندول
۱۳۰	ګواښل	تهدیدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لونل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتاړ	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	میرڅی	دښمن
۱۴۴	من	اراده
۱۴۵	مخسور	بریالیتوب
۱۴۶	ملا	ملګرتیا
۱۴۷	مواس	ساتونکی
۱۴۸	منښت	قبلول
۱۴۹	نېز	سېلاب
۱۵۰	نېزوړی	خاشي، خس
۱۵۱	نمنځ	احترام، ستاینه
۱۵۲	ناره	د شعر یو ډول دی
۱۵۳	نمنځي چار	عابد، زاهد
۱۵۴	نمرې	جامې
۱۵۵	نست	نابود
۱۵۶	نغوړېده شي	واورېدل شي
۱۵۷	نومړ	نوموړی
۱۵۸	نمزدک	جومات
۱۵۹	نتلی	غمجن
۱۶۰	ویرژلی	غمځپلی
۱۶۱	ویاړنه	فخریه
۱۶۲	ودنه	روزنه، پرمختګ
۱۶۳	ویرمن	غمجن
۱۶۴	وړنګن	وړانګې لرونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶۵	ځلم	ځلېږم، برېښنم
۱۶۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۶۷	هېښنېږي	حیرانېږي
۱۶۸	هسک	اسمان
۱۶۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

ګڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغنین	د غور او زمینداور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	دیراوت	د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
۱۳	ږوب	د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
۱۴	سور غر	د شاه جوی او اولان ترمنځ غر دی
۱۵	غرج	د هرات له شماله تر امو پورې
۱۶	غنډان	د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
۱۷	قصدار	په بلوچستان کې یو ښار دی
۱۸	کسي غر	د سلیمان غر
۱۹	مرغه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
۲۰	وازه خوا	د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پتې خزانې معرفي کړي او د کلام ښېلګې یې خوندي کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصیدې پېژندنه
او د شیخ اسعد سوري قصیده

د قصیدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم یا کالب دی چې تر یوې مطلع لاندې ویل کېږي، د بیتونو شمېر یې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بیتونو پورې رسېدلای شي. ځینې قصیدې دوه او یا تر هغې زیاتې مطلعې هم لري. هره قصیده مطلع، مقطع، تغزل او تشبیب لري.

د شیخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوایلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده یې ویلې ده، شیخ اسعد سوري دی. د شیخ اسعد سوري قصیده د تاریخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شیخ کته متې زي په لرغوني پښتانه کې اخیستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شیخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې یې استوګنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امیر محمد سوري معاصر و او د غور په اهنګرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شیخ اسعد د امیرمحمد سوري تر مړینې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵هـ.ق) کال په (بغنین) کې وفات شو.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې ښکلاییز اړخ:

د شیخ اسعد سوري یوه پخه او په تول پوره، په هنري ښکلاوو سمبال قصیده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصیده د غور د افغان سوري پاچا امیرمحمد سوري پر مړینه ویلې وه. په دې قصیده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوریانو او غوریانو غمونه ژاړي او هغه ملي زیانونه چې د محمد پر مړینه د هغه وخت سوریانو او غوریانو ته متوجه وو، هغه بیانوي.

ددې قصیدې ویل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نیمګړتیا نه په کې لیدل کېږي. د هنر، ښکلا، انځور جوړونې او د طبیعت د جمال د تصویرولو له پلوه دا قصیده په تول پوره او د هنر په ګاڼه پسولل شوې ده، په دې قصیده کې سره له دې چې ځینې عربي او فارسي لغات هم په کې په څرګند ډول موندل کېږي، خو ځینې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او ښایي په ځینو غرنیو لهجو کې یې ځینې کلمات رواج وي. په دې قصیده کې ساده ګي او رواني موجوده ده، دا قصیده موږ ته راښیي چې په پښتو ادب کې تقریباً تر دې دورې وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شیخ اسعد سوري قصیده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثیه ده. دا قصیده ټول (۴۴) بیته لري او (۱۱) خطابي بیتونه لري. په دې قصیده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د يوې ډېرې ښکلې او د شور او جذبه لرونکې رثائيه قصيدې په لوازمو کې شمېرل کېږي او د قصيدې وروستۍ برخه شاعر پر يوه داسې اجتماعي او اخلاقي نتيجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون لري او د پينځمې هجري پېړۍ په پيل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندويي کوي.

دا قصيده د پښتو ژبې لومړنۍ قصيده ده. د شيخ اسعد سوري په قصيدې کې د بديع او بيان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار اخيستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

د کوکار او خاندي کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد يا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد لفظونه راوړي.

دويم بيت:

هر غټول چې په بيديا غوړېده وکا
ريـژوي يې پاڼې کاندي تار په تار

د غوړېده او رېژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

دريم بيت:

ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت د تشبیې صنعت لري. د زمانې ګردش د فلک له څپېړې سره تشبیې شوی دی.

تشبیې: د تشبیې لغوي مانا د دوو وشیانو په یوه مانا کې ګډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو شیانو له یو بل سره هم رنګه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنګه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.

څلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توی کاندي خونخوار

د واکمن او بېوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.

پینځم بیت:

چې له برمه یې زمري رپي څنګلو کې
لـه اوکـوبـه یـې ډاري تـیرو جـــبار

برمه او اوکوبه دوه مترادفې کلمې دي.

مترادفې کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.

اتم بیت:

پـه یـوه ګردښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندۍ وي نه یې سپار

پـه دې بیـت کـې د مراعـات النظیـر صـنعت موجـود دی. د غشـي، لیندۍ او سپار په کلماتو کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مراعات النظیر یا تناسب: هغه صفت ته ویل کېږي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې یو له بله تناسب ولري، نو ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وایي.

نهم بیت:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فـلکـه
ستا له لاس ندی هېڅ ګل بې له خار

د ګل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بیت:

په ویرژلو لور نه کړي په زړه کراړیه
پــر نــتلیــو اوروې د غــم نــاتار

د ویرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کراړیـه کلمه پخوانۍ پښتو کلمه ده چې اوس زیاته نه کارېږي.

دولسم بیت:

لـه تـېریـو دې اوښې څاڅي لـه ورېځــو
چینې ژاړي پــه ورتې ورتې ستا لــه شنار

د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا یې په سوال او امانت، رعایت یا پـه پـور څه شي غوښتلو ته وایي او استعاره پـه اصطلاح کې یـوه کلمـه پـه غیـر حقیقـي مانـا اسـتعمالول دي او د حقیقـي او مجـازي مانـا تـرمنځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره څلور رکنونه لري: مسـتعار، مسـتعار لـه، مسـتعار منـه او وجه جامع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم بیت:

نه به لاس واخلې له ځوره نه به لورې
نــه بــه مـلا کـړې لـه بېوزلو له ترار

د زوره او لورې کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بیت:

نه به وصل کړې مین له بل مینه
نـــه بـــه درمـــلې ټـپونه د افګار

د مین او مینه کلمې د مذیل زاید تجنیس لري.

مزیل زاید تجنیس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او کم وي، مذیل زاید تجنیس بلل کېږي.

اوولسم بیت:

کله غوځې کاندې مراندې د زړګیو
کـــله تـېر بـاسي وګـړي هـوښیار

د دې بیت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمـه د استعارې پـه ډول استعمال شوې ده.

شپږ ویشتم بیت:

تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمـریو پــه بـېړیو کله وي ځوار

په دې بیت کې له تشبیه صنعت څخه کار اخیستل شوی دی.

اوویشتم بیت:

په دې ویر د غور وګړي تورنمـري سـول
پــه دې ویــر رڼـا تــیاره سولـه د ښار

د رڼا او تیاره کلمې د تضاد صنعت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اته ویشتم بیت:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لې په شورهار

دا بیت د حسن التعلیل صنعت پورې اړه لري. رڼې اوښې او ساندې په کلمو کې.

حسن التعلیل: د یوه وصف لپاره د یوه ناحقیقي مګر لطیف او مناسب سبب راوړلو ته حسن التعلیل وايي.

نهه ویشتم بیت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده
نه د زرکیو په مسا دی کتهار

د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.

دېرشم بیت:

نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسیده کا په کهسار

د مسیده کلمه د استعارې صنعت لري.

دوه دېرشم بیت:

د پسرلي اوره تودې اوښې تویینه
مرغلرې به نسیان نه کړي نثار

دا بیت د استعارې صنعت لري. د تودې اوښې په کلمه کې.

څلور دېرشم بیت:

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نه ځلېږي هغه لمر پر دې دیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت تجنیس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امیر محمد سوري دی او له دویم سور څخه مراد سوریانو قبیله ده.

تجنیس: د تجنیس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح کې که چېرې په یو بیت یا یوه نیم بیتي کې دوه یا زیاتې کلمې داسې راشي چې په لیک او لوست کې سره یو شی او یا څه سره ورته وي او ماناوې یې سره جلا وي.

شپږ د پرشم بیت:

هغه غور په ویر ناتار د واکمن کنبېوت
هغه غـور سو د جاندم غـوندې سور اړ

دا بیت د مرسل تشبې صنعت پورې اړه لري.

اوه د پرشم بیت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
مـحمد غـوندې زمری د مړینې ښکار

دا بیت د استعارې صنعت پورې اړه لري.

څلوېښتم بیت:

چې زمري غوندې اوکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ بـاندې قـرار

دا بیت د تشبې صنعت لري.

یو څلوېښتم بیت:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عـدل سار

دا بیت هم د تشبې صنعت لري، چې امیر محمد سوري له لمر سره تشبې شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعریف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوایي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېږي او د خمریه اشعارو په فروعاتو کې شامل دي.

په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د میو هیله کوله. د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول. د دنیا بې وفایي او د یو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و.

دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وویل او په همدې تقلیدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمریه اشعارو ویل پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل پیل شول.

د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه یې لیکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري یې کوله، په دغو وختونو کې د ماورالنهر شیباني خان پر هرات او سیستان هجوم وکړ، نو زرغون خان د وطن له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدافعینو څخه ګڼل کېده او د متهاجمینو پر وړاندې یې سختې جګړې کړې وې.

داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی یو ملي قاید او د وطن ازادیخواه مدافع او جنګیالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په میدان کې پوخ او نومیالی شاعر تېر شوی دی.

نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د دیوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ.ق) کال له ملا ایوب تیمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته یې دا دیوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې.

زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپین ږیرتوب پر وخت پر (۹۲۱هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.

د زرغون خاان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بیته لري چې زه یې دلته د څو بیتونو یادونه کوم:

ساقي نامه

ساقي پاڅه پیاله راکړه — مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه — اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا — زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا — کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه — شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی — دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي — د غټولو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو — وچ راغه ښکلی ګلګون سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې ټول شور و شعب کا — یـاراني کانـدي طلـب کـا
بهــار وخت د یاراني دی — ښــه موســم د پیمــاني دی
نـو سـاقي پـاڅه بهار دی — نـن ژوندون سبا رفتـار دی

ددې ساقي نامې لـه مطالعې څخـه داسې معلومېږي، چې زرغـون خان نوروزی د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لـوړه هنـري تومنـه لري چې د پښتـو په ډېرو اوچتو مثنویو کې شمېرل کېږي.

اخځوونه

۱- حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتـو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۸۵**ل کال.
۲- هېـواد مـل، زلمـی، د پښتـو ادبیـاتو تـاریخ لرغـوني او منځنـۍ دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۷۹**ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو یوه ستره او مهمه برخه ده او د خلکو په سندرو کې ځانګړې جوړښت او لار لري. لنډۍ د انسان د غوټه شویو فریادونو ریښو ته ځان رسوي. لنډۍ له سترو زړونو څخه راوتلي چې نمونه یې هم ستره ده.
لنډۍ د عشقونو او رنځونو ژبه ده او په تورو شپو کې سندرې بولي، په ګلانو کې خاندي، په غوټیو کې سپړېږي او د دښتو له بادونو سره ناځي او ژاړي.
د پښتو لنډیو اغېز او تاثیر دومره زیات دی چې په نورو شعرونو کې ډېر کم پیدا کېږي، په تېره بیا هغه وخت چې پښتانه زلمیان او پښتنې پېغلې او یا پښتانه شپانه په دنګو دنګو غرونو کې ګرځي او دغه لنډۍ په خوږو خوږو اوازونو او طبیعي شوق او ذوق سره وایي، نو اورېدونکي ته ښکارېږي چې د خلکو د سندرو او ډل څومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قدر وړ دي. لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه یوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړیواله شاعرۍ کې یې ساری لیدل شوی نه دی. لنډۍ هغه ځانګړې دایروي سر تړلی (سربسته) زنځیر دی چې هېڅ سر یې په بلې لنډۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې تړل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانګړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې دروند مانیز بار او ښکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلې

دویمه مسره

زه	به	ګو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	ځ	مه

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور(ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. همدارنګه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته ګېډۍ ګلونه راوړه

زه د وربل دپاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې وروي چاپېر ګلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې لنډۍ چې په پای کې یې (مینه) راغلي وي:
خدای به په خپله مازیګر کړي
د چینارو سرو ته مه خېږه مینه
هغه لنډۍ چې وروستی توری یې (وینه) وي:
د سپینو غاښو دې برېښنا شوه
چا ویل ړلی ده په تیرا یې وروینه
او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې یې (دینه) راغلي وي:
یا دې د زلفو خوشبویي ده
یا دې د عطرو په چینه لامبلي دینه
ځینې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسریو سېلابونه یې د لنډۍ په قانون برابر وي، یانې لومړۍ مسره یې (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه وي، خو پای یې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه خوري، یانې په پای کې یې (مه، ونه، دینه، مینه، وینه او نور) نه وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډیو د ویلو په ټولو طرزونو ښه نه ویل کېږي، په ځانګړې توګه له اکثرو سروکو سره د ویلو په وخت کې سکته پیدا کوي او وزن له لاسه ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:
د ازل برخې یې وېشلې
د چا یې ښې کړې د چا شولې لوغړنې
د زړه له سوزه به نارې کړم
په اوسېلي به د اسمان ستورې نینې کړم
لنډۍ له سروکو سره هم ویل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود دی، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه
لاس به دې وترم په زلفو
لونګ کرمه، په لونګین به دې وهم چې مړ دې کړمه
لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو
یاره تا به راولمه لونګ کرمه

همدارنګه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې څلورمه او اتمه څپه او د دویمې مسرې څلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:

غم دې راځي بې غمه نۀ یم
بې غمه خُدای دی بنده ټُل په غم کې ویُنه

لنډۍ تــه ورتـه د نـورو ملتونـو ولسـي شـعرونه لکـه د دري ژبـې دوبیتـــې، د روســـي ژبـــې چستوشـــکی او د اســـپانیایي ژبـــې (Cante,Jondo) زیاتره بې منظرې اوازونه دي، په دې اوازونو کې د انسان په تېره بیا د عاشق او رټل شوي انسان اوازونه راغبرګ شوي دي. په دې شعرونو کې د منظرې او تصویر جوړولو لور ته پاملرنه نه کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه ږلۍ، نـه تـوده غرمـه، نـه شـین سحر، نه غرونه او نه بیابانونه.

لنډۍ لکه اسپانیایي(Cante,Jondo) مطلق بې منظرې اوازونـه نـه دي، بلکې کله کله د انسان په خبرلو کې لـه طبیعت او د هغـه لـه ښکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظرې په جوړولو لاس پورې کوي، خو پـه دې منظرو کې نـه حل کېږي او هغه د انسان د باطني غوښتنو او د تنیو شخړو د افهام د بشپړاوي لپاره استعمالوي او ښکلې منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د لنډۍ اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بيان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونيسي.

همدارنګه د پنجاب (ماهيا) د تحقيق له پلوه تر ډېره حده له (لنډۍ) سره لګي دا دواړه صنفونه په يوه نيمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زيات د مينې اظهار او هم د دواړو موضوع له بنيادي پلوه يوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده ښکلي دي. د دواړو د وينا طرز هم يو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې ښېلې دي، لکه په پښتو لنډۍ کې همېشه يوه قافيه چلېږي، خو د پنجابي په ماهيا کې د قافيې هېڅ قيد نه شته، دويمه د لنډۍ په يوه نيمه مسره کې د لومړۍ نيمګړې مسرې د دويمې پوره مسرې سره پوره تړون وي، خو په پنجابي ماهيا کې په عام ډول د لومړۍ نيمګړې مسرې له دويمې پوره سره هېڅ اړيکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهيا او پښتو لنډۍ د صنف له پلوه يو تربله ورته دي، خو د لنډۍ د قدامت په اعتبار دا ويلای شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخيستی دی، نو ويلای شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدله په هغه زمانه کې لا د پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.

لنډۍ په پښتو کې په مختلفو نومونو يادېږي او په هر چاپېريال کې بېلابېل نومونه ورته ايښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتيا پښتانه يې لنډۍ بولي، چې دا اصطلاح د اکثريت په توګه په دوی کې موجوده ده، دا تسميه ښايي په دې بنا وي چې لنډۍ خلک يو ډول لويشتکي مارته هم وايي او زياتره د پاړوګرو تر اودې لاندې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. بل دا چې د لنډ (کوتا) په مانا دی او لنډۍ د لنډ مغز دی چې مونث ته یې لنډۍ ویل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په سېلاب کې تر دویمې مسرې څلور سېلابه لنډه وي:

قلم په لاس ګوتې مې رېږدي

د عاشقۍ لنډۍ (مار) په زړه وهلی یمه

همدارنګه یوسفزي، پېښوریان او ځینې نور پښتانه مسره او ټپه ورته وایي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعلیمیافته پښتانه وربانده پوهېږي، مسرې ځکه ورته وایي چې مسرې د یو شعر نیم بیتي ته وایي، لنډۍ ته هم پوره بیت نه ویل کېږي، ځکه پوره بیت هغه ته وایي چې دواړه مسرې یې سره برابرې وي، خو د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه ده یانې د بیت له یوې مسرې سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم ایښودل شوی دی.

پښتو لنډۍ لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه پورې برخه ده. څرنګه چې د پښتو فولکلور زیاتره برخه د ننګ او جنګ پېښې دي او د پخوانیو جنګونو ښه وسله توره وه او بیا مصرۍ توره چې د ډېر مشهورتیا له کبله یې د مصرۍ تورې پرځای یوازې مصرۍ بولي، نو پښتو لنډۍ چې تورې ته ورته خاصیت لري که توره یوازې څرګند ټپ جوړولای شي نو لنډۍ هم تر تورې کمه نه ده، لنډۍ د پټو او څرګندو ټپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ

په تا دې وشي د مصرۍ تورې وارونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرنګه چې لنډۍ د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو اورومرو اواز ټيټيږي، نو ټپ ورته وايي او هم دا چې لنډۍ د ټپو او ځرګندو ټپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په ټپه نومول شوې ده او همدارنګه ځنګه چې مور په ټپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې ټپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلې زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له ټپو ويلو سره لاسونه هم پړکول کېږي او له دغسې ټپ ټپ اواز سره چې کوم ساز پيدا کېږي هغه د ټپې له روح سره ډېر لوی تړون لري.

بېلتون ټوپک شو راته ډک شو

ناڅاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنګه د وردګو، ننګرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکی ورته وايي ځرنګه چې لنډۍ عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکی په لنډو ټکو کې ځرګندوي نو له همدې امله په ټيکی نومول شوې ده.

ټيکی مې ډېرې ورته وکړې

په لااله الاالله يې ختمومه

ډېری پښتانه چې کله د لارې ملګری ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملګری يې همدغه د پښتو لنډۍ ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډۍ وايي چې ځينې خلک يې غړانګې بولي. کله چې غم او اندېښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلطولو لپاره يې په يوه خاص غمجن او تيټ اواز ځان سره زمزمه کوي چې دې ډول ويلو ته يې غريبي وايي.

ځينې پښتانه لنډيو ته سندرې او بدلې وايي خو سندرې او بدلې د لنډيو لپاره ځانګړې نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو يوازې د لنډۍ لپاره يې خاصولای نه شو.

لنډۍ زياتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ويلي دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حيا پړونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منسوبېدلای دا په دې خاطر چې د ويونکي د زړه د کيفيت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر خولو د پښتو مهرونه لګېدلي وي، د پېغور له وجې يې د داسې قسم د خيال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي ګڼلي. پښتنه مېرمن د نرې د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معيارونه او قضاوت لري، خو د فيوډالي او ماقبل فيوډالي شرايطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرګند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډيو (ښځمنو لنډيو) يوه مهمه برخه د (نرينه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بيان په باره کې وايي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسيله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښيي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه يو هم د (موزي) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

(موزيګي) کلمات دي، دا سمبولونه په لنډيو کې د بې غيرت، نامرد، ډارن، بې پښتو، بې وجدان، بې انصاف، دسيسه کار او شيطان نرينه په مانا استعمالېږي او زياتره په ښځمنو لنډيو کې د استعمال موارد لري او په هغو ښځمنو لنډيو کې چې د (موزي) او (موزيګي) پر ضد ويل شوي دي د محکومې او اسيرې پښتنې مېرمنې نهايي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توګه د (پلاروا کۍ) د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشيانه نتيجو خيرنه او ناپاکه څېره ښيي، لکه:

که مې نصيب د بدو نه وای

چېرې موزي چېرې د لګو صورتونه

همدارنګه د (ستي) د دور له احکامو سره سم به هره کونډه ښځه د خاوند له مړينې سره يوځای ژوندۍ اور ته اچول کېده، په ځينو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځای د ښخولو عنعنه دود وه، هغوی به ښځه له خاوند سره ژوندۍ ګور ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اريايي قبايلو او مشايرو کې زيات دوام کړی دی. د پښتو په عاميانه شعر په تېره بيا په لنډيو کې د (ستي) د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې ښځې لرغونې ميندې هم (ستي) شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج يې ګاللی دی.

ګودر دې ونيو تومتي شوم

په اور ستي وای تومتي مه وای مينه

د ستي کېدلو او ژوندۍ ښخېدلو احکام يوازې او يوازې ښځې ته اړم وو او نرينه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د «ستي» کلمې له عامیانه ادبیاتو نه خاصو ادبیاتو ته لاره کړې ده. د لنډیو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له «انسان» څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون «انسان» نه بېلوي، لنډۍ هغه یسته غورځوي او نه یې زغمي. لنډۍ یوازې د انسان د غمونو، ناهیلیو، بارانونو او بریښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصویروي او د هغه د هیجان توپانونه، د هغه د اوښکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه ښکاروي، نو له همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انګېرنو ډېره عالي او دقیقه درجه بندي کړې ده او هغه یې د ډېر خواږه او ظریف بیان په موسیقۍ کې بیان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوښکو د ناپایه سین مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غریزې ښکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندې تپل شوې دي اوښکې د همدې اوړده او ناپایه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډیو څپو ته ځان سپاري او په دې توګه د پېړیو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شویو او رټل شویو انسانانو د ژوند تراژیدي له لومړیو څخه وروستیو ته او له پېړیو نه پېړیو ته رسېږي.

زما د زړه ناپایه غمه

اور دې چې هر څو پټوم لوګی دې ځینه

لنډۍ د اهنګ یا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې یې اړوې اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر ګوټ او په هره قبیله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تیرایي، شلګري، ګرم سیري، پېښوري، کندهاري، وردګي او داسې نور او هم په مختلفو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا په بېلابېلو طرزونو ویل کېږي چې تقریباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (یکه زار)، (یاقربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دویمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ویل کېږي او دا یې یو قسم د پېژندنې لار هم ده.

په لنډیو کې (باد) شخصیت پیدا کوي داسې شخصیت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د ګلونو وږمې او د لونګو خوشبویي د نړۍ یوې برخې ته ولېږدوي او یا دا چې له هر ځایه هر ځای ته، له هرې خوا څخه هرې خواته د غرونو، بیابان، سین، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کلیو کېږدیو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مینې او رفا استازی دی او د هر چا محرم ګڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک ربښتیا ورته وایي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښیو شریک او شاهد دی.

یو وارې بیا په دې لار راشه

د سهار باده غرمې مړاوي کړل ګلونه

همدارنګه د تورو شپو او بې ځراغه کېږدیو او جونګړو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه ښه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډیو کې سپوږمۍ هم د باد په څېر ژوند پیدا کوي او د لنډیو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطیفو انځورګریو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما او ستا ترمنځ شول غرونه
سپینې سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه

د لنډیو د زیږیدو او مرګ د چټکتیا او پراختیا اندازه د ټولنې د اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر څومره چې اجتماعي اقتصادي وده ګړندۍ او انقلابي وي هماغومره د نویو لنډیو د راپیداکېدو او د زړو لنډیو مرګ او یا بدلون هم ګړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په مشخص تاریخي فورماسیون کې په یوه میزان او بې بدلونه پاتې کېږي، البته دا یوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله یو اجتماعي اقتصادي فورماسیون بل اجتماعي اقتصادي فورماسیون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روبنايي قلمرو کې د ژورو انقلابي بدلونونو او تغیراتو لپاره زمینه برابرېږي، خو دا حتمي نه ده چې په اجتماعي سیمه کې دې ټول تغیرات حتی سطحي او جزيي تغیرات یوازې او یوازې هغه وخت منځته راشي چې یوه تاریخي مرحله بلې تاریخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د ټولو برخو په ځانګړې توګه لنډیو په دې مشخص دوران کې د رازېږېدو له وخته بیا تر ننه پورې د یو روبنايي تابع جز په توګه پرله پسې تغیر موندلی دی. په دې مشخص فورماسیون کې ډېرې لنډۍ هست شوي او ډېرې نشت شوي دي، نوي مضمونونه لنډیو ته ننوتي او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علایم له لنډیو څخه لوېدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهايې له منځه تللي او یا د خلکو له نظره لوېدلې دي په خپله هم هېرې شوي او مړې شوې دي. په دې جریان کې د ځینو لنډیو د ساقطېدو پروسه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او تر قطعي مرګ پورې يې اوږده لاره وهلې ده. په همدې ردیف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډیو هستوونکو او یا د غاړو ایجادګر اخلافو د هغو په لومړۍ یا دویمه فقره کې تغیر راوستی دی او د اصلي لنډۍ يوه مهمه برخه یې غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ
ځکه مې وينې په سينه وهي موجونه
زما د زړه صدف دې مات کړ
زه به تر سترګو مرغلرې تويومه

په دې دوو لنډیو کې چې واحده لومړۍ مسره لري یوه خامخا تر بلې مخکې ویل شوې ده او د دویمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه لنډۍ دې د ویلو شاعرانو په عین وخت کې ویلې وي او که چېرې دغه محال فرض ددې دوو لنډیو په باره کې ومنو، نو دغه دوه لنډۍ خو په خپله نوع کې یوازېنۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور یا تر هغو زیاتې په لومړۍ یا دویمه فقره کې سره یو دي. پر یادو شویو مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دویمه مسرې کې سره یو شوي دي، لکه:

سترګې دې دواړه رانږدې کړه
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خماري سترګو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه
عالمه سترګو ته يې ګورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

له دې مثالونو څنې معلومېږي چې دا يو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شويو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډيو کې يوه لنډۍ تر نورو پخوا ويل شوې ده او دويمه، درېيمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپيدا شوي دي. د وروستيو لنډيو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخيستې ده او د لنډۍ دويمه برخه يې حذف کړې او په خپله يې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او ور اچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډيو هستوونکو د ذوق توپير، د ټولنيز موقف توپير، د دردونو او اجتماعي کورونو توپير، د زمان توپير، د عمومي ټولنيز انکشاف توپير، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبيعي چاپېريال توپير او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډيو په دويمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېريال مخلوق او د هغو طبيعي او اجتماعي مظاهرو بيانوونکی دی چې دی يې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بيان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډيو په فقرو کې توپير او بدلون د محلي او قبايلي يا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو توپیرونو او ملحوظاتو په رعایت منځته راځي او قانوني عمق نه لري، لکه په دغو لنډیو کې:

یار مې د خوست زه د تیرا یم
خدایه خوست وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

او یا:

یار مې د کوټ زه د تیرا یم
خدایه کوټ وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

په دې لنډیو کې (خوست) د (کوټ) ځای نیولی یا ددې برعکس، خو په دې راز تصرف کې د لنډیو د هستوونکو محلي تمایلات داخل دي او د داسې ترمیمونو په لړ کې ناسخ او منسوخ د نوي او زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونیت نه شي مطالعه کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو او نومونو د خپلو محلي تمایلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه راز بدلون د لنډیو د مرګ او ترک کېدو په چانولو او حتمي کولو کې اغېزه نه لري. ځینې داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون لري خو الفاظ او ترکیب یې توپیر ښیي، یانې داسې توپیر چې په محلي قبایلي او ټولنیزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې ښکاري چې دا توپیرونه د لنډیو د شاعرانو له ذوق، ادبي سلیقې او ذهني انګېرنو څخه راپیدا شوي او دا تغیر او بدلون که څه هم د بشپړې فقرې (مسرې) تر بدلون محدود او جزیي دی، خو د لنډیو د تاریخي او نه دربدونکي تحول د پروسې یوه جلوه اټکل کېدی شي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصیب تقدیر ته ګناه نه شته
بخت چې کوږه شي تندی تل د غرې خورینه
عالمه ماته ګناه نه شته
بخت چې کوږه شي پاچاهان د غرې خورینه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کولتوري پابندي، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.
کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبیله نه شته چې د دې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ننبلولي دي او تر ننه به زیات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بـدي پر مـا ده

د جوړښت د څرنګوالي له مانا دغـه غـاړې پـر پنځـه ډولـه وېشـلای شو:

۱- کرېږ غـاړې: دا يې هغه ډول دی چې نه رديف، نه قافيـه او نـه هـم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نرۍ پاتو له ځمه
د ړوب لوړې که دي ليار راکه

۲- هغه ډول غاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابر وي او رديف هـم لري خو قافيه نه لري، لکه:

ازلي قلم مې خوار دی
سپينه ژوند مې په زوال دی

۳- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او قافيـه هـم لري خو رديف نه لري، لکه:

پـــه اور دي ستي کـــورونـــه
خدای دې ژلګي کې لوی نذرونه

۴- هغه غاړې دي چې قافيه او رديف دواړه لري او د څپو شمېر يـې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو
که به ګډ په پښتـانه سو

۵- ازادې غاړې دي چې پرتـه لـه وزن څخـه، نـه قافيـه لـري او نـه هـم رديف، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ساره شمال دې جار شم
تــرپــی پــورتــه خــراسانــه

باید ووایو چې ولسي ادب ټاکلی تاریخي بنسټ نه لري او د ژبې، کلمو، رواجونو، انځورونو او یادولو څخه یې د وخت او لرغونتوب ښه اټکل کېږي. لکه موږ چې په لنډیو کې نمونې لرو.

که د خالو لښکرې راغلې
زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

څنګه چې خالو د غزنوي محمود یو سر لښکر و او د ګومل پر لاره هند ته تلو راتلو او د خالو د لښکر پر یوه سرتېري مینه د خپل اشنا د دیدن لپاره ګومل ته ورتله، نو له دې څخه څرګندېږي چې دا لنډۍ د غزنوي محمود په زمانه کې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسي ادب نور ژانرونه او کاکړۍ غاړې هم په دې توګه پېژندل کېدلای شي، د بېلګې په توګه یوه غاړه:

ونه کېږېږي د منو
تېر شول ډیلي له بر اسو

دلته د ډیلي د کلمې په یادونه کې ډیلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا د تګ یادونه شوې ده، یانې دا غاړه هماغه مهال ویل شوې ده. په کاکړیو غاړو کې د خبرو اترو او ډراماتیکو غاړو ترڅنګ کله کله د یوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لکه د کاکړو د یوه اتل او د انګریزانو په مقابل کې د تکړه جنګیالي شېرجان کیسه چې د هر کاکړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسنۍ تــې خــېژاوي
شېرجان سګرېټ ولګاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرجان خوی د غازي وکړ
د کاکړو رنګ يې ښه کړ

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړيو غاړو کې هم د ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې له يوې خوا په پښتني ټولنه کې ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، له بلې خوا په کاکړيو نارو کې د شاعر نوم ته د يادولو اړتيا نه شته.

مجبوري ده ناست يم
زړګی مې غوټې پرې کي ستا غم
له جانانه بېله سومه
لکه ګل ورژېدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

يو ډول:

=a______________
=a______________

بل ډول:

a______________
a______________

اخځونه

۱- کوهار- د بوريوال کاکړو وېبلاګ.

۲- ستاسو نړۍ خپرونه- بي بي سي راډيو د صادق ژړک، غفور لېوال او حبيب الله رفيع مرکه.

۳- د لنډيو په هکله د هارون حکيمي ليکنه.

۴- پښتو متون- د صابرخان خويشکي اثر.

۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهين اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- پښتو لنډۍ- د سليمان لايق اثر.
۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
۸- د پښتو ځانتني ادب او موسيقي- د مرحوم غلام جيلاني جلالي اثر.
۹- د پښتو ادبياتو تاريخ- د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعيل يون اثر.

يادونه: ما په خپله ليکنه کې د پورتنيو يادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخيستی او بيا مې خپله ليکنه پر همغو اساساتو درولې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دویمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختګ او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پیدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بیا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته درپېژنو. له ټولو ادبي څېړنو څخه داسې ښکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سیمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکلي:

((په لرغوني پښتانه کې هسې حکایت کا شیخ کته رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې یې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې یې په کلو کلو د لویو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې څرګند و په ابي العینا سره یې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه یې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ویل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به یې خدمت کاوه او د هغه څخه به یې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اوریدل.
ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) د لرغوني پښتنانه اسناد دا بیان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرګندېږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنیت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې غربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د برې پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵- ۲۵۹) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار پر دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سیستاني د حجاج بن یوسف په امر له (۸۱-۸۷) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابوخالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسین (۴۲-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده یا شاد بن برد د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۲۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پته خزانه چې وایي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه يې استفاده کوله، کوم چې ابن خلاد نومېده او په ابي العينا معروف و.

ابو هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې يې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ.ق) کال مړ دی. د پټې خزانې له ليکه ښکاري چې دا سړی دپښتو ژبې ليکوال هم و او ده په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې د (سالو وږمه) و، متاسفانه چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د (سالو وږمه) ده چې د (نسيم ريګستاني) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به له عربي څخه د پښتو له لومړنيو تاليفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او اديب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوی دی، لکه دا کتاب چې تصريح کوي هاشم سرواني د درېيو ژبو شاعر و. هم يې په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ويل، خو دده عربي يا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی. که يې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو يقيناً به ددې ژبې له لومړنيو شاعرانو څخه هم وای. پټه خزانه ليکي: (ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يوه شعر کې يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هاشم دغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبــه هــم ښــه وينــا کانــدي چــې يــې وينــه
د خاونـــد پـــه لاس کـــې زر او درهمونـــه
ژبـــور ورلـــه ورځـــي وينـــا يـــې اوري
د درهـــم خاونـــدان تـــل وي پـــه وياړونـــه
درهـــم ژبـــه ده کـــه څـــوک ژبـــور کېــږي
ده وســـله کـــه څـــوک پـــه کانـــدي قتالونـــه
کـــه درهـــم يـــې ځينـــې ورک ســـي ســـي نتلـــی
بـــې درهمـــو يـــې وي پـــه خـــړو پېژوندونـــه
کـــه بـــډای ســـونې وبـــولي خلـــک وايـــي
دا وينـــا ده رښـــتيانيه لـــه رښـــتونه
کـــه بېـــوزلي ووايـــي رښـــتيا خبـــره
نـــور ووايـــي دا خـــو ســـونې دی تېرونـــه
هـــو درهـــم ښـــندي هـــر چـــا لـــه لويـــه برخـــه
د درهـــم د خاونـــد هـــر ځـــای پرتمونـــه.

دا اوه بيته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په درييمې هجري پېړۍ کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنګ راښيي که موږ د عربو د ادبي تاريخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو ګورو.

دا سړی د عربو مشهور اديب او ظريف سړی و، چې نوم يې محمد بن القاسم يا ابن خلاد بن ياسر بن سليمان او نيکه يې ابو عبدالله و. دی له لويو استادانو څخه روايت کوي او ډېر مشاهير لکه سولي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن نجیح او احمد بن کامل دده ادبي شاګردان دي. پر (۱۹۱هـ.ق) کال په اهواز کې وزیږید او پر (۲۸۲یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی دی. په ځوانۍ کې ړوند شوی و، د عربي ډېر پاخه اشعار لري او ډېر حکامي اشعار او مضامین لـه ده رانقلیږي. سروان دهلمند د غاړې مشهور ښار و چې اوس یې ساروان کلا بولي او د هلمند پر شرقي څنډه د یوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وایي چې د سیستان یو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انګور لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده

سریزه:

دا موضوع (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده) د نورو موضوعگانو ترڅنگ د گران استاد له خوا ماته د کورنۍ دندې په شکل راکړل شوې او ما هم د امکان تر بریده هڅه وکړه تر څو په دې اړه معلومات راغونډ او بیا وروسته پرې خپله ارزونه وکړم. په دې هیله چې راټول شوي معلومات دقیق زما او زما په شان د نورو زده کړیالانو په گټه وي.

قصیده چې په پښتو کې ورته بولله وایي یوه عربي کلمه ده، چې مانا یې قصد کړای شوې ده او قصیده هغه شعري فورم دی چې غزل ته ورته دی خو په دومره توپیر سره چې د غزل بیتونه کم او د قصیدې بیتونه بیا تر (۱۲-۱۷) څخه زیات او اخري حد یې معلوم نه دی. د قصیدې لومړی بیت مقفی او د نورو بیتونو لومړۍ مسره یې بې قافیې او دویمه مسره یې د مطلع قافیه تعقیبوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات رانغاړل کېږي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دوه داسې قصیدې چې یوه یې د پینځمې هجري پېړۍ او بله یې د شپږمې هجري پېړۍ په اوایلو کې ویل شوې تر دې دمه زموږ لاس ته راغلې دي. دغه قصیدې د تاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري په حواله شیخ کته په خپل (لرغوني پښتانه) او لـه هغـه څخه محمد هوتک (پټې خزانې) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شین دی.

په دې قصیدو کې یوه د اسعد سوري قصیده ده چې په غور کې اوسېده او هلتـه یـې د سوریانو د شـاهي خانـدان د پادشـاهۍ پـه دوران کې ډېر عزت درلود. شیخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بیا پر (۴۲۵ه) کـال پـه بغنین کې وفات شو، دغه قصیده د امیر محمد سوري پر مړینه، چې د محمود غزنوي د لښکر لـه خوا بندي او وروسته بیا مړ شو ویل شوې او مرثیه یې بللای شو.

د ابن اثیر په وینا دغه جنګ پر (۴۰۱ه) په اهنګران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکایت کـوي. د شـیخ اسـعد سـوري دغـه قصـیده لـومړی (۱۹) تمهیـدي بیتونه لري او مطلع یې دا ډول ده:

د فـلک لـه چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

شیخ اسعد وروسته بیا فلک مخاطب ګرځوي او فلک تـه دغـه ډول خطاب کوي:

څـه تېرې څه ظلم کاندې ای فلکــه
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ویرژلو، لور نه کړې په زړه کراړیه
پــر نـــتلـــیو اوروې د غـم نــاتــار

ددغو خطابي بیتونو شمېر تړول (۱۱) دی او تر دغو خطابي بیتونو وروسته شیخ اسعد پـه ډېر ماهرانه او استادانه ډول خپـل اصلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویرنه او ماتم کول دي:

کلـــه غـــورځـــوې واکـمن لـه پلازونو
کله کـېنوې پـــه خـــاورو کـــې بـــادار
زموږ په زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
ودې ژوبللـــه پـــه دې غـــشي هـــزار

شیخ اسعد په دغه قصیده کې د هغه وخت د سوریانو وضعیت چې د خپـل امیـر د مړینـې لـه املـه پـر دوی راغلـی و او دوی یـې ډېـر ځورولي او کړولي وو، ډېر په لوړ او هنري انداز سره انځور کړی او ترسیم کړی:

په دې ویر د غور وګړي تور نـمري سول
پـــه دې ویـــر رڼـــا تـــیاره ســـوله د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښـــې له دې غـــرونـــو
دا کـــړونګی سانـــدې لـــې پـــه شورهار

د دې علت داسې بیانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوګوار

شاعر په ټوله قصیده کې په ټولو برخو کې هغـه نکات پـه ډېـر ښـه انداز سره مراعات کړي چې د یوې ښې قصیدې لپاره اړین دي.
شاعر په پای کې دغه قصیده په دعایه سره پایته رسوي:

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هــم پــه تــا دې وي ډېـر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحلیلي کتنه:

قصیده چې یو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډېر مروج و او داسې ښکاري چې نبنانې هم لیدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اریایانو کې هم و او له عربي ادبیاتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې موږ ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډېر ښه روزل شوی و او بیا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصیده ویل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو.

پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصیدو سره که د شیخ اسعد قصیده پرتله شي نو دا په ګوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنیتونو یانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړیکي موجود وو، ځکه د قصیدې ویلو اثر او ادبي میلان په غور کې هم لیدل کېږي.

دا قصیده ډېر خصوصیات لري چې ځینې یې دلته ذکر کوو:

۱- دا قصیده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډېر فرق لري البته د وزن او عروضي کیفیت له پلوه او د فارسي اوردو قصیدو ته ورته ده.

۲- دا چې د پارسي په قصیدو کې د ګریز (اصلي مطلب ته ګرځېدل) ځانګړنه موجوده ده. دا قصیده هم د امیر محمد سوري د ویر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلي او په لومړي سر کې یې د فلک غندنه کړې ده.

۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس له استعماله غورځېدلي او داسې څرګندوي چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځینې یې اوس هم د استعمال وړ دي.

۴- د دې قصیدې له سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو څخه دا څرګندېږي چې اسعد سوري یو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصویر یې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسیم کړی او په ډېر ښه شان سره یې په قصیده کې ځای کړی دی.

۵- دا چې شیخ اسعد په دې مرثیه کې د امیر پر مړینه غم ښکاره کوي او د یو ډول ماتم څرګندونه کوي، خو ترڅنګ یې بیا د غور د هغې طبیعي ښکلا یادونه هم کوي چې غور یې لري او هغه طبیعت په دې غم کې د غور له خلکو سره شریک ګڼي چې غرونه یې سپینې اوښکې څڅوي او ابشارونه یې د غم او ماتم سندرې وایي او هغه زرکې چې د غور په شنو ورشوګانو کې به یې د خوشالۍ او نشاط نغمې ویلې هغه هم د امیر پر مړینه خپه او پر زړه سوې انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شیخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.

۶- دا چې هغه مهال به شاعرانو او قصیده سرایانو ډېر کوښښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاینه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ډېر لوړ وښيي، نو له رنګ رنګ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښيارۍ په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپګان ثرګندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريده ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننګ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه ګڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهۍ په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تباه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود
رفتی و باتو بيکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيابه څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لا ښکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يو شهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوټوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلې دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلې دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جګړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملګری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانګړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعایه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلااوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د ګلونو او د ښېرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سنګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانګړي انداز سره د ګرېز مرحلې ته ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه به چوڼی په ستایه د ګلو موږ سي
نه به موږ سم د سلطان په صفتونه

او په اخر کې یې په دعایه سره پایته رسوي:

ستا په زړمه دې خاونده لوی ښتن وي
مــوږ خو ستا په مرسته یونه څو چې یونه

څېړنه او کتنه:

ښکارندوی په خپله قصیده کې د طبیعت د ښکلاګانو ذکر کړی چې په هغو کې د غرونو، دښتو، ګلانو، بلبلانو د مستو او سرشارو سیندونو چې پـه دې ټولـو کـې یـې د وطـن لـه ښـکلو او پـه زړه پـورې منظرو څخه الهـام اخیسـتی او پـر ده یـې تـاثیر کـړی او بیـا یـې دغـه ښکلاوې پـه خپـل قـوي تخیـل او پـه ټـول ادبي قـوت لـه اسـتعارو او نـازکو تشـبیهاتو سـره یوځـای کـړي او د قصـیدې پـه امېـل کـې یـې اچولي دي.

د ښـکارندوی د قصـیدې د سلاسـت او بلاغـت او پـه هغـې کـې لـه اســـتعارو او تشـــبیهاتو څخـــه دا پـــه زغـــرده څرګنـــدېږي، چـــې ښکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او یو مقتدر شـاعر و.

ښــکارندوی کــه څــه هــم یــو دربــاري شــاعر و او د غــور د ښــار اوسېدونکی و، خو شعري ژبه یې غرنۍ، پخه او کلکـه کـارولې او په قصیده کې یې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا د پښتو ژبې د شتمنوالي یوه لویه بېلګه ده.

ښـکارندوی د پښـتنو زلمیـانو د غیـرت او مېړانـې کیسـه او ددوی خدمتونه او سربښندنې چې د اسلام سپېڅلي دین لپـاره یـې کـړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قربانۍ يې ورکړي، په دې قصيده کې په ډېر ښه شکل انځور کړي او په ډېر صراحت او وضاحت سره يې بيان کړي دي.

په پای کې ويلای شو، دغه دوه قصيدې چې د پښتو لرغوني ادبياتو پورې تړلې قصيدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصيدې په پښتو ادب کې داسې دوه غمي دي چې ځلا به يې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي او تل به پرې وياړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار

((د سالو وږمه)):

ابو محمد هاشم سروانی د زید سرواني زوی دی. دا سړی د پښتو پخوانی شاعر او عالم هم دی چې په ځانګړې توګه یې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلاد) شاګرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او یو کتاب یې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بیان کې وکېښ چې نوم یې (د سالو وږمه) و، یانې د (رېګستان نسیم) چې په پښتو کې (سالو) (ریګ) ته وایي او (وږمه) د نسیم په مانا ده. زموږ د اوسنیو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخوانی کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزانې مولف یې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سرواني له مولفاتو څخه یې ګڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نثر څرنګه و او څومره و او نظم یې څومره و، خو یوازې د پټې خزانې د مولف له دغې لیکنې څخه داسې نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه لیکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو.
هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلی او پر (۲۹۷)هـ وفات شوی.

((تذکرة الاولیا)):

سلیمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی چې تراوسه معلوم شوی، دی یو لوی مقتدر لیکوال دی.
دی د بارک خان صابزي زوی و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابدالیو کې دا نوم شاملېږي.
سلیمان ماکو له دې قوم څخه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرونو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي. دی په خپله وایي چې پر (۲۱۲)هـ تللی وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل. داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مهم او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نومورو بزرګانو په باب یوه تذکره (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی، خو استاد عبدالحی حبیبي یې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹هـ.ش) او بیا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د دغه گټور کتاب څو مخه د پښتو ژبې او د ادبیاتو د تاریخ لپاره داسې گټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

((د خدای مینه)):

شیخ متی یو زاهد، عابد او تصوفي شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په یوه ټولگه کې کښلي وو، چې نوم یې د (خدای مینه) و.
د محمد هوتک په قول شیخ متي دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات یې په کې راټول کړي وو. کله چې شیخ متي وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.
کوم خلک چې به دده د مرقد زیارت ته ورتلل، نو له هغه زیارته به یې دا کتاب اخیسته او د شیخ متي مناجات به یې لوستل. وروسته څرگنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ویل کېږي چې د مغولو د تاړاک له وجې دا کتاب ورک شو. د شیخ متي دا کتاب اوس ورک دی، یوازې یو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موږ ته پاتې دی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مینه) یوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.
محمد هوتک وایي: ((وگړیو به هغه پاړکي غړول او هر چاته به یې چې ویل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاړاک ډېر علمي او ادبي ذخایر زموږ له لاسه ایستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضایعاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به یې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کټه اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کټه په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کټه مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په خټه زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزانې مولف محمدهوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې دا کتاب په لاس کې و.

له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امیر کروړ احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړی دی.
۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په باب ډېر معلومات نه لرو. پرته له دې چې د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست اوسېدونکی و، پلار یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کته متي زي د (لرغوني پښتانه) په حواله نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شیخ کته په لاس کې و، او په (لرغوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه ابحاث او محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي؛ شیخ کته په (لرغوني پښتانه) کې ځینې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پټې خزانې مولف محمد هوتک په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.
۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغې پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمدبن علي په تاریخ او پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي. دی یو ادیب او څېړونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دېوان موندلی دی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.
داسې ښکاري چې د محمدبن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کته هم دا کتاب د غور په (بالشتان) او (الشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لادا کتاب موجود و.
په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نور ځانګړي کتابونه هم لیکل شوي، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو یې چې ما یاد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زمانې بادونو یې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بیا یې هم تر موږه څرک رارسېدلی او یو څه برخه یې لاخوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبیاتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر یو پر خپل وخت ځانګړي اثار لیکلي خو بېلابېلو ناتارونو یې اثار له منځه وړي دي.

د پښتو لرغونو ادبیاتو شاعران، لیکوال او ادیبان:

۱. امیر کروړ پهلوان
۲. هاشم زید سرواني
۳. شیخ رضي لودي
۴. نصر لودي
۵. بېټ نیکه
۶. اسماعیل سړبن
۷. خرشبون
۸. شیخ اسعد سوري
۹. شیخ تیمن کاکړ
۱۰. ښکارندوی غوري
۱۱. ملکیار غرشین
۱۲. تایمني
۱۳. قطب الدین بختیار
۱۴. شیخ متي

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوري
۱۸. سلطان بهلول لودي
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان بړیڅ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمدبن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کټه
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غـــزل د اکبــــر زمینــــداوري دی، د اکبـــــر زمینداوري د دیوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غـزل د شـرقي شـاعرۍ ترټولـو غـوره او منـل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که چېرې موږ په پښتو ادب کې د غزل تـاریخ پـه اړه څه لیکـو، نـو پیـل بـه یې د اکبر زمینداوري لـه غزلـو کوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوي دي. د اکبر زمینداوري غزلې په تول پوره او د شرقي غزل کره وړه لـري، د اکبـر زمینـداوري غزلونـه یـو یـې پنځـه بیتیـزه او بـل یـې اووه بیتیـزه دی. د شـرقي شـاعرۍ شـعر پېژنـدونکي عقیـده لـري چې زیـاترو شـرقي ژبـو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کـاوه. (د پښـتو غـزل) د کتـاب مولف پروفیسـور افضـل رضـا پـه قـول د اکبـر زمینـداوري د غزلـو ژبـه یـې خـوږه او خیـالات یـې ژور دي، د اکبـر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپـــل ځـــان لـــه حيرانـــۍ څـــه ويـــل کـــړم
د عشـــق ويـــر بـــه تـــل پـــه خپلـــه پټـــول کـــړم
مـــا مـــدام لکـــه بـــورا پـــر ګلـــو ګشـــت کـــړ
اوس بـــه څـــم پـــه ســـر تـــور ســـر فـــراق د ګـــل کـــړم
د غمـــاز لړمـــون بـــه زه پـــه لمبـــه کېـــږدم
ځنـــې هېـــر بـــه د يـــار بـــزم ګـــل او مـــل کـــړم
زمـــا د يـــار د مينـــې اور پـــه زړه کـــې بـــل دی
زه بـــه ســـر او مـــال ښـــندم ديـــد بـــه حاصـــل کـــړم
د بېلتـــون لـــه ويـــره ژاړم اوښـــکې وينـــې
زه اکبـــر پـــه خپـــل اشـــنا د ســـر ښـــندل کـــړم.

تـر دې مخکـې پـه درېيمـه هجـري پېړۍ کـې د ابـو محمـد هاشـم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعر يې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم لـه مخې غـزل او قطعې تـه ورتـه شعر دی خو محتوا يې د غزل نه ده، ځکه چې د غزل موضوع کې عشق، مينه او داسې نور مسايل رانغښتل کېږي.
په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه د بېر لـرې د هندوستان پـه سـيمه کـې درې پښـتانه شـاعران پېژنـو چـې درېواړه لوی صوفيان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې لـه دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بيـانوونکې دي.
لـه دغـو شـاعرانو څخـه شـيخ عيسـی مشـواڼي چې د هندوسـتان پـه (دامله) کې يې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و، ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

پــه خپلــه کــار کـــړې پــه خپلــه انکــار کـــړې
کلـــه بـــادار يـــم کلـــه مـــې خـــوار کـــړې
تـــــه خـــــو قـــــادر يــــې پــــه صــــفتونو
کلـــه مـــې نـــور کـــړې کلـــه مـــې نـــار کـــړې
عيســـــى حيـــــران دى پـــــه دې شـــــيونو
کلـــه مـــې يـــار کـــړې کلـــه اغيـــار کـــړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرګندېږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري ګام اخيستى او د شيخ عيسى مشوانې وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدېوالى ښيي او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دى چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستى دى:

محبـــت پيالـــه مـــې نـــوش کـــړه پـــه مجـــاز کـــې
د حـــق نـــور ويـــنم پـــه ســـترګو د ايـــاز کـــې
درســـت وطـــن راتـــه دريـــاب ســـو بـــې ديدنـــه
ديـد مـې نـه شـي مګـر خـداى مـې سـبب سـاز کـي
کـه زه مـر شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه
ناګهانـــــه چـــــې دلبـــــر راتـــــه اواز کـــــي
کــه مــې ســر غــوڅ د رقيــب پــه تېــره تېــغ ســي
هــم بــه ځــم کــه دلبــر غوښــت پــه مهــرو نــاز کــي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه ویـــار مــدام ناســـت وو یـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــاري کـــاني د غـــم ســـاز کـــي
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مینـــو وینـــه
چـــې تـــل ناســـت وي پـــه خلـــوت کـــې ســـره راز کـــي
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـــاک الله دې صـــورت تـــش بـــې مغـــزه پیـــاز کـــي.

په پورته غزل کې هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دی، چې د شیخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل کېږي. د شیخ محمدصالح یو غزل دی چې د کندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه بېګ د غوښتنې په څواب کې یې لیکلی او ورلېږلی دی، دده په غزل کې یو ډول عارفانه استعمال لیدل کېږي، چې دلته د شیخ محمدصالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د لیلـــی د مینـــې فـــیض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کښېـــوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم
پـــر دنیـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنیـــا کـــي
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عشـــق ســـودا وړم
کـــه پـــر تخـــت مـــې د ســـلیمان ســـپور کـــړې ســـړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیشـــوا وړم
بـــې لـــه عشـــقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره (لرغونې دوره) له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې رسېږي. په دې دوره کې موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ایستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختیا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بیان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې ځواکمني درلوده، نو طبعاً يې پر پښتو ژبه هم خپل تاثير لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو يرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سيمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځينې عربي کلمې زده کړې او بيا يې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړې دي.

هـ- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د ديني زده کړې پرمختګ چې په جوماتونو او مدرسو کې نرينه او ښځينه وربانديې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځينو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، يادونه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهم: عربي کلمه ده او د پیسو په مانا ده، خو دلته ابومحمدهاشم بن زید سرواني البستي چې د (**۲۹۴**هـ.ق) په شاوخوا کې یې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.
قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابومحمدهاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.
الحاد: عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پاړکي کې خپل تربور شیخ رضي ته لیکلې.
ملحد: داکلمه هم په دې پاړکي یانې د نصر لودي په پاړکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.
سنتي: دا کلمه هم په همدې پاړکي کې شیخ رضي راوړې ده او یوه عربي کلمه ده.
مومن: کلمه په همدې پاړکي کې یوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا یې مسلمان ده. دې ته ورڅېرمه د تایمني په سندره کې چې په **۵۸۰** کال شاوخوا کې یې لیکلې وه هم ځینې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول یې ښودلی شو.
صفت: دغه کلمه تایمني په سندره کې راوړې ده چې یوه عربي کلمه او پښتو مانا یې ستاینه ده.
ملک: دا هم یوه عربي کلمه ده چې تایمني په خپله سندره کې راوړې ده.
همدارنګه د ښکارندوی قصیده کې هم عربي کلمې شته چې باید یادونه ترې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیح: عربي کلمه ده چې ښکارندوی په خپله قصیده کې راوړې ده.

همدارنګه ښکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې عربي دي.

پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د دریمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې پرتې دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې پرتې دي. همدارنګه تر دې وروسته د خلیل نیازي او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي دي.

همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترګې ترې پټې نه کړو، ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي چې په لاندې ډول یې ښودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل، امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې یې راوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربي کلمو څخه کار اخيستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقير، فقير، مولف، معمر، عليين، مکان) چې ټولې عربي کلمې دي. همدارنګه څو نورې کلمې چې عربي دي:

(معرفت، جنت) هم عربي کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربي کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توګه ويلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانګړې طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول وربانديې خبرې کوو:

۱ - لنډۍ: لنډۍ د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر همغه وخت د یو چا له خوا ویل شوې ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډۍ د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډۍ کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډۍ داسې تعریف شوې ده: ((لنډۍ یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هجا) ده او پر هر څلورم سېلاب يې خج راځي)). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټيکی) هم ياده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زيات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالۍ لنډۍ او داسې نورې...

لنډۍ ډېر لرغونی تاريخ لري، خو دلته موږ يوه لندۍ د نمونې لپاره راوړو چې د اريايانو په وخت کې ويل شوې ده:

سپوږميه کړنګ وهه راخېژه

يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه

۲ - بګټۍ: دا هم د پښتو د ادب يوه غوره برخه جوړوي. بګټۍ د پښتو د ولسي نظم يوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بګټيو وزن هم د لنډيو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې يو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ويونکي وجود په حرکت راولي او يو هيجان په کې پيدا کوي. زياتره په ټيټ او تېز اواز سره ويل کېږي، د بګټيو کسر د ځينو چاربيتو او ځينو بدلو پرخلاف اکثره يو بيت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافيه کې هم دواړه مسرې سره برابرې وي. د بګټۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې يې په خپل کور کې بېله قافيه لري او څلورمه مسره يې له کسر سره موافقه وي او زياتره بګټۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.

دلته به د طالب جان بګټۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تــــورې ســــتر ګې ســــره تېرېــــږې
لــــه حالــــه زمــــا کلــــه خبرېــــږې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تـــورې ســـترګې ســـره لاســـونه
پـــه بـــام ولاړه کـــوې ســـيلونه
وربـــل کـــې ايښـــې تـــازه ګلونـــه
مـــوزې دلـــه ځـــان بـــه تـــرې جـــارېږې
تومـــت د جينـــۍ کړمـــه بيمـــار
د خيالـــه کـــوې ډول او ســـينګار
څـــرک ورپســـې ګرځـــې د پـــلار
ورځـــې طالـــب جـــان، نـــه ايســـارېږې.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او توندۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالی په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هرومرو د مينې کلام دی.

بدلې په خپل قالب کې د مسريو د شمېر او د مسريو د اوږدوالي، لنډوالي او برابروالي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:

الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو ورېځو پر سر خور کړه
د سهار شبنم ورېږي بلبل شور کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خزان ګل غوندې شومه هسې مړاوی
يا مې مور که په ديدن يا مې ځای ګور کړه
په ارمان ارمان به لاړ شم ګورستان ته
شاه صنمې نور بس له تېرې زور کړه

ب- هغه بدلې چې هر بند يې څلور لنډې او په يوه وزن مسرې ولري، لکه د خسرو يوه بدله:

مجنون په شانته ګرځم
د ليلا پسې ديوانه
ځنګل په ځنګل سر شوم
هېڅ اګاه نه شوم له ځانه
ترپايه...

ج- هغه بدلې چې هر بند يې څلور مسرې وي، چې لومړۍ مسره يې نهه يا لس سېلابه، دويمه يې همدومره سېلابه په هماغه وزن او هماغه قافيه، دريمه مسره يې پنځه سېلابه په بېل وزن او بېله قافيه او څلورمه مسره يې څوارلس يا پنځلس سېلابه په بېل وزن او د کسر په قافيه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:

په دواړو لاسو مې نيولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منګول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تا ته پرېږدم
که مې روزي شوه
هغه وعده چې کړې تا د انجمن محبوبا - ترپايه...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېزوان دې زانګې په سرو لبانو
لب دې خوراک دي د ميخوارانو
که دې رانه کړه
ناره به واورې په زړګي يمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقريباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب يوه مهمه او غوره برخه ده چې زياتره د بېسواده خلکو او وګړو له خوا ويل شوې دي. سندرې د پښتو په منظمو ادبياتو کې راځي چې استاد حبيب الله رفيع پر دوو برخو وېشلې دي:

۱- عامې سندرې: هغه سندرې چې ويونکي يې د وخت په تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه (لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور).

۲- خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وګړو له خوا ويل شوې دي، چې شاعران يې معلوم دي، لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم لري، لکه د ميندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د ميندو سندرې چې اکثره وخت يې ميندې د خپلو ماشومانو د روزلو، ويده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وايي، لکه د ماشوم د ويده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پيشو- پيشو مه راځه له غرو، پلانکی جان داسې ويده دی لکه ګوډی د رنجو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي نو دوی هم يو لړ سندرې لري چې نمونه يې داده:

لادي پړی، دوه دي رخړی

څو نيسې؟ وچه، درغلم په پچه

څو نيسې؟ لنده، درغلم په بنده

او داسې نورې د ميندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم يوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مينه تمثيلوي او هم د ساده او کليوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی يو سروکی (نيمکۍ) ويل کېږي او وروسته بيا ورپسې درې مسريزه بند ويل کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د محمد نور لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګينه

راتاو شه لونګينه

ودې ويشتم روغه دې نه کړم

نوره ياري درسره نه کړم

او داسې نورې لوبې.

نيمکۍ (سروکی): نيمکۍ هم د پښتو ادبياتو يو ډول دی چې عموماً د لنډيو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې د سروکي بشپړونکي لنډۍ دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځينې سروکي يوازې يوه مسره، ځينې دوه مسرې لري... حتی لاړياتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسرې لري چې زموږ فولکلور څېړونکو د پاړکو په نوم هم یاد کړي دي.

د سروکي موضوع زیاتره د عشق او مینې مسایل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې یو یې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزې دې
خال به دې وران شي

او ځینې سروکي دي چې د خاص اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه

نارې یا غړونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي. فولکلور څېړونکو نارې د پښتو شفاهي ادبیاتو د ځانګړو ډولونو په توګه معرفي کړې دي، لکه د اتڼ نارې، د هوتکو نارې، سنځرخېلې نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېیو عمده برخو وېشل کېږي:

الف- د اتڼ نارې: چې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې د ښځو او نرو له خوا ویل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي او تر دې د زیاتو مسرو لرونکي هم وي. قافیوي جوړښت د مسریو لنډوالی او اوږدوالی او هجایي سیستم یې هم ډول ډول دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښځینه اتڼ د سندرو نمونه داده:

لونګینه، پر ځنګ ځنګ راوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

د نرینه وو د اتڼ سندرې:

دا پورې په دامان توره کېږدیه
کېږدې مې اوبو یووړه
د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نـارې د موضـوع پـه لحـاظ ډول ډول دي، د ټوکـو او مسـخرو مطالب هم د خلکو د تفریح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تـاریخي نـارې: دا ډول نـارې د پښـتنو لـه ټـولنیز او سیاسـي تاریخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسـریز دی چې یوه مسره یې لنډه او بلـه یـې اوږده وي، خـو د دواړو قافیـه یـوه وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېرې ګورجي بیا کړې تېرې نارې
یو میرخان و ځنې پاتې
میرخان هم اوس کندهار ته ګرګین غواړي

ج- د نکلونو نـارې: دا نـارې هـم د پښـتو د نـا لیکلـو ادبیـاتو یـوه غوره برخه تشکیلوي، دا نارې زیاتره د بیانونو او کیسو په ترخ کې ځینې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکـل پـه بېلابېلـو برخـو او ټـاکلو مواقعـو کـې ځـای لـري. دا نـارې دوه مسـریزې او درې مسریزې دي. د نکلونو دوه مسریزې نارې کله هـم قافیـه وي او کلـه نه وي، په درې مسریزو کې په عام ډول لـومړۍ او دویمـه مسـره یـوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافیه لري دویمه یې قافیه یې هم اهنګي نه ساتي په ځینو دري مسریزو کې قافیه ځانته ځانته وي.

دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږې
کرمیه په لمر غوټه سپرو واوړې
که اور ګډ کړې د برېښو په سپین ږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه وربنیي، وربنیي یاغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وایي چې د ښځو له خوا جوړې شوې دي او بیا د همدوی له خوا د واده په ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ویل کېږي. په واده کې د بابولالو د ویلو وختونه لکه (د ستنې راوړل، د پوښ ورځ، د مال د حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکریزو شپه، د سرجوړولو سهار، د ښځو ګډېدل، د ورایزو د راتګ وخت، د ناوې د رایستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ویل کېږي دا لاندې یوه نمونه د بابولالې ده د ستنې د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی رومال پټ دی په قبو کې
د (پلانکي) په کې ایښی سر یې لوړ دی تربرو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

روماله په جوړو - جوړو دې وړمه
روماله د لوټو په زور دې وړمه
لمر راوخوت په چنارو پورې
رومال مو راوړو کلي کې ګورې.

چاربيتې: چاربيتې هم د ولسي ادب غوره او مهمه برخه تشکيلوي او هره چاربيته د پښتو په موسيقۍ او ساز کې ځان ته په زړه پورې اهنګ، وزن او زړه وړونکې نغمه لري. په چاربيتو کې زياتره نکلونه او کيسې ويل کېږي. چاربيتې عموماً پر دوو برخو وېشل کېږي:

الف- ساده چاربيتې

ب- زنځيري چاربيتې

د ساده چاربيتو د مسرو شمېر له ځلورو مسرو څخه پيل تر شلو مسرو څخه زيات دی او د زنځيري چاربيتو د مسرو شمېر له شپږو مسرو څخه شروع تر اتو مسرو، نهه مسرو او داسې نورو پورې رسېږي.

د ساده چاربيتو او زنځيري چاربيتو نمونې دادي:

ساده چاربيته:

توره ده نجلۍ تور يې په غاړه لونګين دی
تور زړوکی کړي، تور کميس يې کمرچين دی
تورې سترګې راغله تور وربل خو يې رنګين دی
تورې لېونی کړم، تور د زلفو يې ټالونه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځيري چاربيته:

ښــه ســينه، رنګينــه، ســنګينه د ليلــې
شــين يــې خــال دی دلال دادی حــال د ليلــې
قلنــدر ســتا د دره هــر ســهار دی جانـــان
تيــک د ســر دې ســره زر، ښــه نظـر د جانـان
خزانــه، نازدانــه، جانانــه، کــه ګيلــې
ښــه ســينه، رنګينــه، ســنګينه، دليلــې
نــن يــې شــال، دی کشــال، زانګــي خيـال د ليلـې
شــين يــې خــال دی دلال، دا دی حــال د ليلــې
ترپايه...

د يادونې وړ ده چې د چاربيتو ويونکي معلوم دي.

کيسې: کيسې هم د پښتو د ولسي ادب يو په زړه پورې برخه تشکيلوي، تقريباً درې نيم زره کلن تاريخ لري. د کيسو منبع د اريايي قومونو د شمېر دوام او پيروي ده، خو د کيسو د شروع کېدو نېټه نه ده معلومه. د اکثره کيسو ويونکي معلوم دي او زياتره کيسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ويل شوي دي، چې د عبدالغفار کيسه دلته د نمونې په توګه راوړو:

د نمرود په زمانه کې — راغلی په کيسه کې
پيدا شو ابراهيم خليل الله دوست د اکبر و — بېشکه پيغمبر و
ترپايه...

د پښتو په ولسي ادب کې ځينې نور ملي وزنونه هم شته چې يوازې نومونه يې را اخلم، لکه: فالونه، نکلونه، متلونه او داسې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ميندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې ميندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزګارې شي، نو بيا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانګو کې واچوي او د ماشوم ويده کولو، په خبرو راوستلو او کرارولو لپاره په خپل خواږه اواز او خاص اهنګ ځينې سندرې خپل ماشوم ته وايي او په دې توګه د مورولۍ فطري مينه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، ددغو سندرو له ويلو سره ميندې خاص اکټونه کوي چې ماشومان يې اکټونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پيل کوي. د پښتني فولکلور ليکوال د ميندو سندرو په باب وايي: ((د پښتنې مور مينه ناکه غېږ په حقيقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدايي مکتب دی چې ملاله، نازو، ايمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بيا وروسته څوک په کې د علم او ادب اتلان او څوک په کې د جګړې باتوران شي.)) (د پښتو شفاهي ادبيات ۳۳-۳۶ مخونه.)

د ميندو سندرې سېلابوتونيک او څپه ييز اوډون لري، د مسرو څپې يې لږې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت يې له پخوانيو لرغونو اريايي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

للوګانو سربېره نورې وړې وړې منظومې هم شته چې کله کله ځینې کوچنۍ روزنیزې کیسې هم په کې وي.

د میندو ځینې للوګانې، اللو، ټاټۍ او ځینې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستټر (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بیا وروسته ځینو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، ښاغلي ډارمستټر په هارو بهار کې لیکلي:

((نقل دی چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې یو سک له یوسفزو څخه یوه پېغله لاهور ته وتښتوله، یو کال وروسته چې د هغې نجلۍ ورونه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ یو زوی هم پیدا شوی و. کله چې دغې ښځې خپل ورونه ولیدل ښتن یې شراب څښلي وو او نشه په کټ کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانګو کې واچاوه او ددې سندرې په ویلو یې هغوی پوه کړل چې دښمنه راشي.))

(پښتو شفاهي ادبيات ۳۴-۳۶ مخونه.)

ټــــاټۍ زنګــــوټۍ مــــه راځـــــئ غلـــو
پــه کــوزې لارې مــه ځــئ، پــه بــرې لارې ورو
دښمنــه دواړه سـپي دي هغــه مــې ترلــي پــه نــاړو
په کرونجي باندې منګی دی هغه پټ په کټورو
دښمنــه پروټـــی دی هغـــه ډک پـــه اشـــرپو
ایــږ دلــې ویــده دی تاســو راشــئ پــه ورو ورو
کــافر شــراب خــوړلي خبــر نــه دی پــه راتلــو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کــافر دی شــراب خــور، نــه خبرېــږي پــه نــارو
ماشــوم پــه دلــې پــردم نــه بــه ژاړم پــه زارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه سندرې چې يوې تاريخي زمانې ته اشاره کوي او هغه پر پښتنو باندې د سکانو د يرغل او تېرې زمانه ده، ددغې سندرې زمان او مکان نه دی څرګند چې څه وخت او د چا له خوا په کوم ځای کې ويل شوې، خو د سکانو پرضد د پښتنو د مبارزې غبرګ زموږ غوږونو ته رارسوي.
د ماشوم پر کرارولو او ويده کولو سربېره بله ګټه داده چې ماشوم د خپلې مور له خبرو سره اشنا کوي او ژر پر خبرو راځي.
لکه دا سندره:

يو يې سپينکی مخ دی لکه پوڅه د چوپان
يو يې لوړه پوزه ده لکه پوله د دېکان
دوې يې غټې سترګې دي که ګاټې د ميدان
دوې يې نرۍ وروځې دي که توکې د کوران
دوې يې نرۍ شونډې دي که مزې د ګرېوان

ميندې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوی د پلرونو او نيکونو د تورو ستاينه کوي او له ټوپک او وسلې سره يې بلدتيا او اشنا کول غواړي لکه:

پلانکي جانه ښايسته — ښه دې توره ښه وسله
په ښايسته نيلي سپره — چې نيلی دې تماشې کا
تور نازيان دې ورسره
اللو اللو-اللو پلانکی جان داسې للو دی لکه ګوډی د رنجو
چا وهلی، چا وهلی هلکانو جنکيانو په صحرا وهلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی

اللو للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوږ دې لرې له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبیاتو یو ځانګړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پېښو منځته راتګ د انساني ژوند بڼه واړوله او انسان د ژوند له سرو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راورسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرګ وروستۍ سلګۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او ((ځینو یې لا بیا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونیوله))

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرګندېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازیو او فکري روشونو څخه راوځي او د ناحقیقي موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، ښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامریي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط بېخي محدود و او هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه يې په رښتينې توګه نه پېژندل، نو له افسانو او خيالي نکلونو ځخه يې د شيانو په پېژندلو کې اشتباهات اخيستل.
پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حيات، ټولنيز ژوند او ټاکلو کولتوري شرايطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاريخي او کولتوري دورو او د ټولنيزو اقتصادي مناسباتو ځرګندوی دي.
مهمه ځانګړنه يې داده چې په نکلونو کې د باداري او مريتوب صحنې نه ليدل کېږي دا ځکه چې د ځينو پوهانو په عقيده، پښتنو د مريي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسيون نه دی تېر کړی، خو د قبايلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبې زياتې په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتينولۍ او مېلمه پالنه کې يې زيات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاريخ پرې تر هر څه ګران دي او د تاريخ په ډېرو نازکو او حساسو مواقعو کې يې د پرديو د يرغلونو پر وړاندې درېدلي دي.
پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانګړي ليکوال له خوا نه دي تهيه شوي چې ځانته د ليکنې او افادې خاص اسلوب او قوانين ولري او يا دې پر يوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ويل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغيرات راځي، هره تاريخي دوره او هرتمدن خپل خاص مهر او نښان ورباندې ږدي او د خلکو له ژوند سره يوځای ژوند کوي له خلکو سره يوځای حرکت کوي، مختلفې تاريخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکل کې هر څه په مجرد شکل څېړل کېږي، ښایست، زور، لښکر، پیسې، جګوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهني پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته.
د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دې لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي ښایست په کې یادېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.
د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي، وړې پېښې پر لویو اوښتې وي او کرار کرار یې د مسابقې پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدېوالي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبی ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې ننوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز ښندي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلګې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د ښامارانو، پېري، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنګي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی.
د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نمایندګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوې ټاکلې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلګې په توګه د مومن خان او شرينو نکل ته که هر څه ښامار او د ېوان ورداخل شي او د يوې ښاپېرۍ پرځای سلګونه ښاپېرۍ او د ېوان ورننوځي بيا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربورګلوۍ ولاړ دی او د پښتنو د يوه خاص ټولنيز اقتصادي حالت نماينده ګي کوي پر خپل ځای ولاړ دی.

ډېر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نماينده ګي نه کوي او د نکل له مانا او وسايلو څخه له ورايه دا برېښي چې دا نکلونه بايد د ګاونډيو د کولتور او فرهنګ نماينده ګي وکړي او يا دې ګاونډيانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتي وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنيزو او تاريخي شرايطو پر بنا په کې خپل ټولنيز مسايل څرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان يې وربانـدې تپلـي خـو ددې خبـرې مانـا دا نـه ده چـې مـوږ دې فولکلوريک نکلونه تصفيه کړو او يا دې په خپل لاس فرهنګي ميراث نورو ته ور وبښو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنيزو او اقتصادي شرايطو کې ټاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره يوځای ژوند کړی دی او د دوی د ادبياتو اصطلاحاتو، ټولنيزو هدفونو، د بيان طرز، لهجو او ژبې څخه يې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شيرينو کيسه، د ليلی او مجنون کيسه، د سيف الملوک او بدرۍ جمالې کيسه ټولې هغه کيسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې ښندلي دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا دې ګوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره به سمه او رښتیا وي چې فولکلوري نکلونه د اوسنیو ریالیستیکو نکلونو او داستانونو او لنډو کیسو پر سبک نه وي ترتیب شوي چې بېلابېلو ټولنیزو نیمګړتیاوو او ستونزو ته په منطقي توګه ګوته ونیسي او د بېلابېلو ټولنیزو پېچلو مسئلو ریښې دې وښیي او د حل منطقي لاره دې ورته پېشنهاد کړي. نکلونه د ټولنیزو نا انډولیو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او له خوشبینیو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.

ښاغلی سلطان محمد صابر وايي: ((نکلونه ځکه چې زموږ د خپلو اذهانو پیداوار دي او موږ د خپلو پخوانیو عاداتو، خیالاتو، روایاتو او مزاج پر اساس تخلیق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغو کې زموږ د ژوند یوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بیانېږي، زموږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوړي د روژه دار تنده چې په سړو اوبو ماتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنیت پخېږي کوم چې د یو قوم د بقا لپاره ضروري دی.

نکلونه چې اکثره يې د یوه خاص منظور لکه خیر او شر ترمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خیر د بریالیتوب لپاره له منطقي وسیلو څخه کار نه اخلي، نکل ویونکی د خیر او شر ترمنځ په مبارزه کې هېڅوخت بې طرفه نه وي، که د شر د ماتولو لپاره منطقي وسایل په لاس کې نه وي، نو بیا هغه دي چې نکل ویونکی د ملنګ دعا، د زمریانو مرستې، د سیمرغ دوستۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو ته مخه کوي، لکه د سیف الملوک او بدرۍ په کیسه کې چې سیف الملوک د ښامار له پنجو د سیمرغ بچي ژغوري او بیا یې همدغه سیمرغ د ډېرو غرونو ګړنګونو او سیندونو څخه پورې باسي او مزل یې ورلنډوي، د پښتو نکلونو یو ستر او ځانګړی خصوصیت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېړانې او حماسې د سمبول او ښځه په کې د وفا د سمبول په توګه ستایل شوې او ښځې تل یا خو د خپل ملګري او مېړه په نامه سر سپین کړی او یا ورپسې مړه شوې ده.

بل خصوصیت یې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېړانه په ډېره تراژیدیکه بڼه پای ته رسېدلې دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او یا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په یوځای کېدو او وروسته تر ډېر اخو ډب په بریالیتوب پای ته رسېږي. لکه د سیف الملوک او بدرۍ، جلات او محبوبې نکلونه چې په پای کې یې کامیابي حاصلېږي او د ادم او درخانۍ، مومن او شرینو، رابیا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مین او مینې په مړینه پایته رسېږي، البته استثنا‌ات به وي مګر پښتو اکثره نکلونه تراژیدیک دي او د اتل او اتلې په مړینه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولنې د کولتوري اصولو پر اساس ترتیب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وایي چې ټولنه یې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ یوه برخه یې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه یې الهام اخیستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچي دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لړۍ په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره نښلوي. د بشري نړۍ ګډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د ديوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترګو په رپ کې وهي.
د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، ننګ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې ښې بېلګې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، موږ ته زموږ زوړ او پخوانی تهذيب رانښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره ښه توګه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په ګوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.
د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))
ښاغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: ((ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللې بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر ښه استازي يې بللای شو، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانګې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوې دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمدګل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده ددغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هنداري) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولنې له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې دده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمدشاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۲۳ل) کال ښاغلي ميراحمد ګربز په (۱۷۵) مخونو کې (د ګوربزو کولتور او فولکلور) ترسرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. ښاغلی ګوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لګيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه

سریزه:

دا لنډه لیکنه یا مقاله مې د محترم استاد اسمعیل یون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره یې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه ترتیب کړې ده.
افسانوي کیسې به د ساعت تېرۍ لپاره ویل کېدې او په رښتیا او دروغو پسې یې چا سر نه ګرځاوه، په دې کیسو کې ډېر مبالغه امېز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنیزه برخه یې هم د پام وړ ده. په دې ډول کیسو کې د پېریانو، ښاپېریانو، دېوانو، جادو، مداریتوبونو، غړېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شیانو په باره کې زیات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو یې ډېر ښه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، باید لومړی د افسانو او کیسو په اړه یو څه پوه شو. افسانې او کیسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ایډیالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ایډیالوژۍ هېنداره یې ده. له هنري لیکنو سره یې توپیر دادی، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانې او کیسې لـه عمـومي دودونـو او دسـتور سـره سـم مـتن، موضوعګانې او سبک کاروي او زيار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندې يو خاص شکل تحميل کړي.

له تاريخ سره څلور توپيرونه لري:

لومړی دا چې تاريخ د څرګندو پېښو په ترتيب پر زماني تسلسل ولاړ بيان دی، خو افسانې او کيسې زياتره نېټې نه لري.

دويـم دا چـې د تـاريخ کرکټرونـه معقـول او د افسـانې او کيسـې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.

دريیم دا چې تاريخ ليکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مګر افسـانې او کيسـې زيـاتره تـر مـدني مرحلې پخـوا د وحشـت او بربريت په مرحلې پورې اړه لري.

څلورم دا چې په تاريخي ليکنه کې د پېښو ترمنځ اړيکي جوخت او ټينګ وي، خو په زياترو افسانو او کيسو کې د پېښو ترمنځ اړيکي سست او ډېر ځله شلېدلي وي.

افسانې او کيسې د يوې ټولنې د معلوماتو هغـه مجموعـه ده چې د يو منشور حيثيت لري او ډېر ځله لـه کـوډو او جـادو، دودونـو، غيـر اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنيز جوړښت او داسې نورو شيانو څخه د مخـابراتي وسـيلې او عملـي لارښـود پـه تـوګـه دنـده سـرته رسـوي.

افسـانې او کيسـې د خلکو عقيـدې بيـانوي، ټينګوي او سـمبالوي يې، تقوا او فضيلت بابوي او څاري يې، مـذهبي دودونـه او عقايـد تبليغوي، ځکه نو د بشري مدنيت ارزښـت ډېـر ارزښـت نـاک تـوکي بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانې او کیسې د ځینو خلکو د فکر او عقیدې پر خلاف هېڅکله بې ارزښته مواد نه دي، بلکې هره افسانه او کیسه د انساني ژوند په ارګانیزم کې یوه فعاله قوه ده که څه هم د یو روښنفکرانه او هنري تخیل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ایمان او عقیدې او اخلاقي حکمت ډېره ښه نمونه یې بللای شو.

په زیاتره افسانو او کیسو کې یو لړ ابهامونه، بې ربطي او ځینې چټیات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او کیسې کوښښ کوي چې نړۍ ته یو شکل او صورت او انساني ژوند ته یوه مانا او مفهوم ورکړي.

په لرغونې دوره کې به کیسې او افسانې په کلیو کې د نکل چیانو له خوا خلکو ته اورول کېدې او خلکو به په ډېره مینه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لویو شپو کې. دې کیسو او افسانو که څه هم واقعي بنه نه درلوده، خو بیا هم د خلکو پر ذهنونو یې ډېر مثبت اثر کاوه، دا ډول کیسې د یوې ټولنې ارزښتونه بیانوي او فرد د خپل کولتور له هدفونو او معیارونو سره اشنا کوي، دا کیسې په دې غږېږي چې سړیتوب او مېړانه څه شی ده، ستر شخصیتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند کوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه کوي، ژوند ته مانا ورکوي او د حرکت سمت یې ټاکي.

اخځونه

۱- د فولکلور تاریخچه، حبیب الله جاج پښتون زوی.
۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره سرمحقق زلمی هېوادمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنګه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم:

هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱ - بېټ نیکه: بېټ بېټني او بټين د بېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکرة الاولیا کې دا څرګندېږي چې ممکن بېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومېږي، د تحلیل له مخې نوموړی بنایي د (۳۵۰هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لويـــــه خدايـــــه لويـــــه خدايـــــه
ســـــتا پـــــه مينـــــه پـــــه هرځايـــــه
غـــــــر ولاړ دی درنــــــاوي کـــــــې
ټولـــــــه ژوي پـــــــه زاري کـــــــې
دلتـــــــه دي د غـــــــرو لمنـــــــې
زمـــوږ کېـــږدی دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــــړي ډېـــــر کـــــړې خدايـــــه
لويـــــه خدايـــــه لويـــــه خدايـــــه
دلتـــه لـــږ زمـــوږ اور بـــل دی
وړ کـــــورګی دی ووړ بورجـــــل دی
مينـــه ســـتا کـــې مـــوږ مېشـــته يـــو
بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه يـــو
هســـک او مځکـــه نغښـــته ســـتا ده
د مـــــــړو وده لــــــه تـــــا ده
دا پالنـــــه ســـــتا ده خدايـــــه
لويـــــه خدايـــــه لويـــــه خدايـــــه.

که څه هم دا يو مناجات دی خو بيا هم په حقيقت کې دا ملتپالنه ده، ياني ببټ نيکه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا کړې ده چې په حقيقت کې دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د اميرو کروړ ويارنه: کروړ د سهاک له پښته دی، دده مشر نيکه شنسب نومېده، د شنسب د پلار نوم خرنګ و، د شنسب د زوی نوم امير پولاد و چې امير پولاد د امير کروړ پلار دی. امير

(c) ketabton.com: The Digital Library

کروړ پر (۱۳۹هـ ق) د غور په منديش کې پادشاه شو او پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جنګ کې شهيد شو.

زه يــم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا په ميرخمنو باندې
په ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رپېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
لــه مــا اتــل نــسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هريو رود په څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته
خپلو وګړو لرده لور پیرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په څنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریـځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لـــــه مـــــا اتـــــل نسته

د امیر کروړ دا شعر ویاړنه ده چې په حقیقت کې یې د خپـل ملت ستاینه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره یې همغه د خپـل ملت د شجاعت، دلاورۍ او ټینګې ارادې ستاینه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندره: هوتک بابا د غلجي کړوسی دی، د پلار نوم یې بارو او د نیکه نوم یې تولر دی او شجره یې ښېټ نیکه پورې رسېږي. پر (۶۶۱) کال په اتغر کې زېږېدلی دی.

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــه جـــوړ راتـــه پېغـــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــول راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی
×××

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښتليو تنګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

آ د مرغې غښتليو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتنخا سئ
تورې تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زلمو په غشيو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زما د زلمو وينې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
ميرڅی ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وينو د دوی رنګ دی
مهال د تورې دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمـــو پـــر تنـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پيپـــه کـــړئ
د پښتـــــنخا ځمکـــــې ســــاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د بابا هوتک دا سندره په حقيقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاينې او ساتنې لپاره ويل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکيار غرشين: د ښکارندوی او د شيخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشين د پښتنو يو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا يې يو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشين بولي.

ښتن مو مل دی اوس مو يرغل دی ايواد د بل دی
غـازيـانو ګـورئ
ښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سرې کړئ
څـه لـه بـه تښتو
ښتن مو مـل دی
که تېنګ کړو زړونه پـر بـري يـونـه چې زمري يونه
اسلام راځخه دی
ښتن مو مل دی
غازيانو راسئ تـول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
ښتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین دا شعر د ملتپالنې یا ولس پالنې لپاره ویلی دی چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوی د رزمي روحیې د تقویه کولو لپاره یې ویلی دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، شهسوار سنګروال نیازي اثر
۲- لرغونی متون، د پوهندوی ډاکتر محمداجان حقپال اثر
۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزل د خپل پیدا ښت او پایښت په لوړ و ځوړ کې

غزل د شرقي شاعرۍ یو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعرۍ د زیاترو دېوانونو یوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري.
زموږ په ادبیاتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړی لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.
د پښتو لاسته راغلې غزلې همغه د اکبر زمینداوري غزلې دي چې د پښتو ادبیاتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوړې ژورې وڅېړم.
که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنګه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زیات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنګوالي او څومره والي رڼا واچوم.
په دویمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبیاتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبیات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جریانونو لاندې ایجاد شوي او وده یې موندلې ده په دې ټولو جریانونو کې چې څومره ادبي اثار ایجاد شوي دي، په هغو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل وند ه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لوړې او ځوړې ليدلي دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.
موږ دغسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو د دغه کټګورۍ ويونکو څنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱ - شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په ((تېر هېر شاعران)) نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنګ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. د ده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي
دا شيخ فريد دې طمعدار ستا له ديداره ګرځي

دده غزل په خوند او رنګ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲ - اميرخان هجري: دا سړی د دېوان خاوند شاعر دی، دېوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا دېوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري ښېګڼې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه ښکلي بيتونه:

ګل په لړه ژړا وخاندي شبنم ته
يار مې ونه ښود د اوښکو په باران مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې زمـــا د زړه آهـــــونـــه ورتـه رسي
ځکه هسې رنګ کبود شه د اسمان مخ

۳ - قنبرعلـي خـان اورکـزی: د سـرور خـان زوی و، د تیـرا پـه کلایه کې اوسېده، صوفي مشر او عـالم سړی و، د انور شاه مرید و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷هـ.ق) کال د رجب پر میاشت په پېښـور کې وفـات شوی او هملتـه ښخ شـوی دی. دی د اشعـارو دېوان او د (اشک قنبر) په نامه یو ځانګړی اثر لري. په دې دویم کتـاب کـې یـې د کربلا ډېرې سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خـان اورکـزي غزلـې او نـور اشـعـار ډېـر خـواږه او سـوزناکه دي. دده غـزل او نـور اشعـار د هنر لوړه مایه او ځینې اشعار یـې لـوړ فکـري ارزښـتونه هـم لري، ده د پښتو د ډېرو شاعرانو په څواب کې غزلې ویلې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د یـوې غزلـې په ځواب کې یې داسې ویلې دي:

کړی چې رحمان مومند سوال ددې غزل و
دا ښکلی غــزل مې په ځواب راسره یووړ

۴ - محتشـم: د دولسـمې پېړۍ غـزل ویـونکی شـاعر دی، دده پـه بـاب ډېـر معلومـات نـه دي ترلاسـه شـوي، د غـزل نمونـه یـې ترلاسـه شـوې ده، دومـره ښـکاري چې د غـزل پـه ویلـو کـې یـې روانـه طبعـه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع یې داده:

پاڅه وخت د صبحدم شه محتشـمـه
مـحبوبـا خـو تـه بللی په چربـانګ یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- سرورشاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف يې يو غزل موندلی دی. غزل يې رنګيني او جذابيت لري، دده د غزلې مطلع داده:

چې مې نوش کړله پياله د عشق له جامه
خبر نه يمه هر ګز له صبح و شامه

۶- شاه غريب: د ميا حبيب ګل په بياض کې يې شعرونه راغلي دي، د ديارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ويونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد خټک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانګيرې په سيمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه يې د (رموزخټک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصيدې او غزلې ويلې دي.

۸- امګل جان خټک: دا شاعر د پښتونخوا د سيمو شاعر او د څوارلسمې پېړۍ په لومړيو لسيزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه يې د (ګلشن امګل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصين: دی هم د ديارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځينې غزلې يې په (ګلزار روه) کې چاپ شوي دي، د يوې غزلې مطلع يې داده:

چې مدام مې فريادونه کړه اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدين خټک: د خټکو په اکوړه کې يې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه يې د څوارلسمې پېړۍ اوايل اټکل شوي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزلبول شاعر و، غزل يې د قدماوو د غزل رنګ اوخوند لري. په (ګلزار روه) کې يې ځينې غزلې چاپ شوې دي، د يو غزل مطلع يې داده:

هــمېشه د يار له غمه په کوکار ګډ
چېرې نه شوم د وصال په نوبهار ګډ

۱۱ - شېرمحمد: د پښتين د سيمو د ېوان لرونکی شاعر و، په غزل کې يې د نشې سوز ليدل کېږي، د ژوند زمانه يې د يارلسمه هجري پېړۍ ښودل شوې، د ېوان يې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د يوې غزلې يو بيت يې دادی:

الــهي د حـقيقت په شنه پـيالـه کـې
دا رنګين شراب د عشق په ميخانه کې

۱۲ - حمدالله کاکړ: دی هم غزلبول شاعر تېر شوی دی، د جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سيمې د پښين اوسېدونکی دی، د ((رساله دلنشين)) په نامه د شعر مجموعه لري چې شپږ سوه بيته ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بيت پيل شوې ده:

منور په نور د ځان دی يار زما
لمر ختلی پر جهان دی يار زما

۱۳ - جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او ديارلسمې پېړۍ د اوايلو شاعر و، دی د ږوب د شمامزو په کلي کې اوسېده. تر (۱۲۵۰هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو د ېوان يې پاتې دی. په د ېوان کې يې غټه برخه د غزلو ده، غزلې يې زياتره د مينې اخلاقي رنګ لري. د وعظ او نصيحت خبرې هم په کې شته. پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو غزلو یې د عرفان مالګه دوربدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا یې د یوې غزلې یو بیت دی:

بې حسابه یم په مینه د خپل یار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په ګلزار خوښ

د غزل دې بهیر ته یوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پیدا شو او د پښتو ادبیاتو د تاریخ په لومړي پړاو کې یې څنګه پاینښت وموند. په دویمه ادبي دوره کې غزل له نویو تمایلاتو سره څنګه ځان په روښاني اثارو کې څرګند کړ.

په دویمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زیاتو پښتو شاعرانو نومونه څرګند دي، دا به مبالغه نه وي که ووایو چې له زرو تنو څخه اتوسوو تنو په پښتو غزل ویلی دی. په دغو غزل ویونکو کې د ځینو بشپړ دېوانونه او د ځینو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي.

ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جریاناتو تر اغېزې لاندې ایجاد شوې دي، لکه: د پیر روښان غزل، د اخوند درویزه د پیروانو غزلیات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو یادو شویو جریانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه یو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځوړو سر مخ و، د بېلګې په توګه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالګه لري، زیاتره غزلونه یې یوازې تبلیغي اهدافو ته وقف شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دروېزه پـه پیروانـو کـې غـزل سره لـه دې چـې عرفـاني او تبليغـي اهداف هـم لـري، خـو ورسره شـريعت پـه کـې د روښـانيانو د زيـاترو غزلو په پرتله په اوچت معيار کې ځای لري. د صوفيانه حلقو غزل تر يوې داسې جذبې لاندې ويل شوی ښکاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص کشش لري او پر لوستونکي او اورېدونکي اغېزه کوي.

د خوشال بابا او دده د پیروانو پـه اثـارو کـې غـزل د موضوع لـه پلـوه وسعت وموند، هر ډول مسـايل پـه کـې بيـان شـول او هنـري ښـېګڼې يـې هـم د توجـه وړ دي. د رحمـان بابـا پـه دېوان او دده د پيروانـو پـه اثـارو کـې پښـتو غـزل د خپـل انکشـاف لـوړو پوړيـو تـه وخـوت او د هندي سبک په پیروی ويل شويو غزلـو کـې پښـتو غـزل نـوي هنـري کړه وړه خپل کړل.

د پښتو د دغو متفرقو غزلو ويونکو په باب بايد ووايو، کـوم پښـتو غزلونه چې دغو غزلبولو ايجاد کړي دي، د پښـتو د ادبـي تـاريخ پـه کوم خاص ادبي جريان پورې اړه نه لـري. د دغـو خلکـو پـه غزلـو کـې هغـه کـه د دولسـمې پېـړۍ دي او کـه د ديارلسـمې او څوارلسـمې د اوايلو ډېری محدودې غزلې هنري او فکري ارزښـتونه لـري، زيـاتره غزلـې هغـه شـور، مسـتي او کشـش نـه لـري چـې د پښـتو غـزل د يوولسـمې پېړۍ د دويمې نيمـايي او د دولسـمې پېـړۍ د خوشـال، رحمان او حميد په سبکونو پورې اړوندې غزلې يې لري.

په ديارلسمه پېړۍ کې د غزل پرځـای پـه پښـتو ادبيـاتو کـې داسـتان ته زياته پاملرنه ليـدل کېـږي. د ديارلسـمې پېـړۍ پـه دويمـه نيمـايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلګونو داستانونه پښتو ته اوړي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښیي، نو ځکه تاجرانو به دد غسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او د یواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء

په دې لیکنه کې لومړی د سلیمان ماکو پېژندنه او بیا په ترتیب سره د تذکرة الاولیا معرفي او د هغې محتوا په تفصیل سره شرحه شوې ده. اول تذکرة الاولیا په دوو برخو وېشل شوې ده، چې یوه د نثر برخه ده یانې د سلیمان ماکو خپله لیکنه او دویمه د نظم برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظمونه دي. همدارنګه د سلیمان ماکو نثر په ترتیب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصیل او تحلیل شوې دي. همدارنګه د سلیمان ماکو د نثر ممیزات هم تشریح شوي دي.

سلیمان ماکو او تذکرة الاولیاء:

د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو څخه یو هم سلیمان ماکو دی، دی د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابدالیو (درانیو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې کتلي دي.
دی په خپله وایي چې پر ۲۱۲هـ تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته بریالی شو چې د پښتنو د نوموړو بزرګانو د حال او احوال په باب یوه تذکره ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.
په خواشینۍ سره چې دا کتاب لاتر اوسه ورک دی، خو لومړي مخونه یې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحی حبیبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.
د تذکرې یو څو پاڼې چې پیدا شوې دي، یانې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، ځنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهیرو احوال په داسې ډول لیکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرګنده شي چې پلاني سړي څنګه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نیکه او کورنۍ یې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وینا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملانو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهیر چې مړه وو د هغو مراقد یې موندلي او لیدلي دي او د تاریخي وقایعو په ضبط کې یې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په دیباچه کې دی په خپله وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیاوو او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هرکله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تهاکې وچاودلې د پښو بیا پاڅېدلم او د ښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ویناوې پاتې کړي دي او پښتانه یې لولي.)) اوس له دې څخه ښکاري چې سلیمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سیاحت لیدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا د پښتنو پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، ددغو شاعرانو احوال په کې راغلي دي: بېټ نیکه، ملکیار غرشین، شیخ تیمن، قطب الدین بختیار. دا خبره باید هم له یاده ونه باسو چې سلیمان د پښتنو رجالو په تاریخ لیکلو کې هغه سبک نه دی تعقیب کړی چې د شیخ عطار په تذکرة الاولیا کې تاکلی شوی و، ځکه چې شیخ عطار یوازې د اولیاوو د زهد او تقوا حکایات راټول کړي دي، خو سلیمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعیت ښیي او په دې ډول پوه سړی او سترګور مورخ ښکاري. د تذکرة الاولیا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکرة الاولیا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحی حبیبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنیو چاپونو سربېره پر (۱۳۲۱ل) کال د استاد حبیبي د تعلیقاتو شرحې او سریزې او له اصل متن سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوځای د سرمحقق زلمي هېوادمل په زيار چاپ شوې او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) کال يوځل بيا د علامه حبيبي د څېړنو د مرکز له خوا د هغې د انګليسي متن سره يوځای چاپ شوې ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوې ده. تذکرة الاولیا په لومړي ګام کې موږ پر دوو برخو وېشو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې نثر دی او د شاعرانو ژوندليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سليمان ماکو نثر: تر سليمان ماکو دمخه د پښتو نثر کومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه ډول سبک يې لاره، خو د سليمان ماکو د نثر پوخوالی دا څرګندوي چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او له دې نثر څخه څرګندېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر کړی او د پوخوالي مرحلې ته رسېدلی دی.

د سليمان ماکو نثر که په تحليلي سترګه ولیدل شي، تر دغو لاندې درېيو عواملو لاندې يې نشونما راته ښکاره کېږي او په هغه چاپېريال کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و، نو طبيعي ده چې دغه لامل به دده د نثر په ادبي ښه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده دروند اغېز درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپېريال يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.
په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منثور کتابونه وليکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړيکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سليمان ماکو په حياتي چاپېريال کې دغه درې سايقه موجود وو چې هر يو په ادبي تحول او د ليک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سليمان نثر تحليلوم:

الف- د سليمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سليمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقريباً په نړه پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر ليکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سليمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپېريال وو، خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاوري، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندري، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مرورل، پاړکی، څرګند، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا اړولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په اړه ول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد، حمد، برکت، نصیب،صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا، آل، امابعد، نقل، عبادت،مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- د سليمان ماكو په نثر كې فارسي لغتونه: د سليمان ماكو په نثر كې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر كم دي خو د استاد عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماكو په نثر كې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سليمان ماكو تر عصر نږدې دوه سوه كاله دمخه د غزنويانو په عصر كې فارسي نثر ډېر پرمختګ كړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تكلف څخه خالي و. د سليمان ماكو نثر هم ساده سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تكلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوږلنيو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر كې ليدل كېږي، لكه: سپاس، خاكپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د- د سليمان ماكو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سليمان ماكو په نثر كې زياتره سوچه پښتو لغتونه كارېدلي دي او ليكنی متن يې هم سرې ته ډېر خوند وركوي. له دې سره سره يې ليكنۍ بڼه له عامي محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت كېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، كېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان يا دې ته ورته وه، يا هم نثر په دې بڼه ليكل كېده او يا هم د عربي ژبې تاثير پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سليمان ماكو د نثر په ځينو جملو كې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف اليه سره وړاندې وروسته دي، دا

کار د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره توپير لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا ښه درلوده، خو بيا هم د سليمان ماکو نثر، د پير روښان او د هغه د پلويانو او همدارنګه د اخوند درويزه او د هغه د پلويانو تر نثر ډېر زيات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سليمان ماکو د نثر څو ترکيبونه راوړو او بيا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره وليکو:

د سليمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وايم حمد وسپاس د لوی خاوند	د لوی خاوند حمد و سپاس وايم
چې دی بادار د کونينو او رحمت د ثقلينو	چې د کونينو بادار او د ثقلينو رحمت دی
په وياله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په وياله هوسېږم
مراقد د اولياو او واصلينو مې پلټل	د اولياو او واصلينو مراقد مې پلټل
او تناکې وچاودلې د ښنو	او د ښنو تناکې مې وچاودلې
سرېن نه درلودل زامن	سرېن زامن نه درلودل
او هر کله به ويل خپل ورور ته	او هر کله به يې خپل ورور ته ويل

او داسې نور ترکيبونه او نورې جملې. دلته موږ د سليمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بيا فعل، اول مبتدا ده او بيا خبر،خو د سليمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سليمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځينې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شانې لفظي تغیر او تحول سره کارېږي یانې متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
لولي	ویلې
جوبله	جنګ پخوانۍ بڼه یې مترکه ده
پپنا	پوپنا
دښنه	دښمن
کتهارو	تورې (پخوانۍ بنه یې متروکه ده)
ډېرزښت	ډېر زیات
ګڼوڼ	شمېر
کول	نسل
بما (بومیا)	لاربښود (اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاولیا کې د دغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وڅېړل شول، يو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې ليدل کېږي.

۱ - ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر يو عمده او څرګند مزيت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه يې د فارسي له قديمه نثره سره شريکه ده تر غزنويانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهايت موجز او جملې يې لنډې دي.

۲ - توصيف او توضيح: د سليمان ماکو په نثر کې ځينې جملې داسې هم شته چې يوازې د توصيف او ښو څرګندولو لپاره راوړل شوي دا مزيت د فارسي په ساماني سبک کې لږ و، خو د غزنوي دورې ليکوالو ښه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره يې ځينې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد ښه پسې واضح شي، د مثال په ډول (په وياله د ارغستان هوسېږم او په دې ځمکو ياد ېږم) بل مثال ((شيخ بېټنی هوسېد په غره باندې او هلته د ېره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دويمې جملې د توصيف او توضيح لپاره راغلې دي.

۳ - د افعالو تکرار: د فارسي پخواني ليکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼي. که څه هم يو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته يو ادبي عيب هم وګڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عيب نه و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا یو قدیم ادبي سنت ګڼل کېده. د مثال په ډول سلیمان په خپل نثر کې داسې لیکلي: «بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویوینه خدای ته نارې کړینه، غلبلې کړینه، پاړکی لرینه» وګورئ پنځه فصله په یوه لیکه کې سره یوځای دي چې دوه کټ مټ تکرار هم دي. دلته دا باید هېر نه شي چې د ژبې دغه طبیعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنګ او خوند وراړوي، موږ باید په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قدیم طبیعي او خواږه سبک پیروي وکړو.

اخځونه

۱- د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، ۱۳۸۴ل کال.
۲- د تذکرة الاولیا په اړه د پوهندوی محمد اسمعیل یون مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول ؟

نثر او نظم د ادبیاتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبیات پرې استوار دي او د یوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاټینګ او قایم وي چې دواړه یې پرخپل ځای برابر او ټینګ وي، که یوه خوا زیاته قوي وي او بله خوا کمزورې وي، نو بیاهم شرایط د ډاډ وړ نه دي، نو که ولیدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهیسې درنده وه یانې نظم ته زیات کار شوی او نثر ته وروسته کار پیل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري.د پخوانیو اریایانو او د اکثرو قومونو زاړه ادبي اثار منظوم وو او منثور یې ډیر کم او یا لږ پاتې دي.

(ویدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکریت زاړه کتابونه هم اکثره منظوم دي ، نو له دې سببه د اریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هېڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر اېښودل کېږي، څرنګه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د لیک او تحریرفن لانه و ایجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اریایي اقوامو(شاعرانو) خپل دیني او ټولنیز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعارپه منظم ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړول. د ویدا قدیم اثار د دغو ریشانو د ذوق نتایج دي . اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو ګیتونه ((سندرې)) دي ، د لرغوني یونان ((ایلیاد او اوډیسې)) هم د (هومر) حماسي سرودونه دي . د پښتو ژبې په ادبي تاریخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (۲۰۰ هـ ق) دمخه د کوم منثور اثر درک نه لرو، فقط د محمد هاشم بن زید سرواني د (سالو وږمه) یوکتاب موږ ته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا زیات دي . لکه څرنګه چې پخواني اریایي متون سینه په سینه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسیدلي دي، ځکه پښتو ژبه دپخوانیو منظوماتو په شهادت موجوده وه ، نو طبعاً به یې نثر هم درلود مګر د لیک او تحریر د نه موجودیت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زمانې د ناوخوالو څپو له ځانه سره وړی وي، نو ځکه موږ له قدماوو او پخوانو راوروسته د منځنیو لیکوالو په دوره کې چې څلور پیړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر لیکونکي پښتانه موږ پیژنوچې کتابونه یې تالیف کړي دي. د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه ((۲۰۰ هـ ق)) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه د غور، هلمند ، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پکې پرېنښوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. یو کلک او مظبوط دلیل شته، چې د (۲۰۰ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلګه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده ، د یوې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعا يې بايد دمخه ابتدايي مرحلې تېرې کړې وي چې د وړکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او پوخوالي درجې ته راغلی وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال کوو، چې بايد ډېر مخکې لې تر لږه دوه درې پېړۍ پر پښتو نثر تېرې شوې وي،چې د اومې پېړۍ (۲۰۰ هـ ق) کلونو متانت او پوخوالی يې موندلی وي. له همدې کبله ويلای شو چې د نظم پله تر نثر ځکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نثر لپاره د املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نثر نظم ژر يادولای او حافظې ته سپارلی شو او نثر ورته مشکل و شايد له همدې امله له منځه تللی وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ویرنه شیخ اسعدسوري د محمد سوري زوی د قصیدې په چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امیر محمد سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د «اهنګرانو» په کلا کې کلا بند کړای شو او د ګرفتارۍ په حال کې یې زهر وخوړل، مړ شو، ویلې ده، د قصیدې څو بیتونه په دې توګه دي:

د فـلک لـه چـارو څـه وکـړم کوکـار
زمولـوي هرګـل چـې خانـدي پـه بهـار
هرغټـول چـې پـه بیـدیا غوړېـده وکـا
رېـژوي يـې پـاڼې کانـدي تـار پـه تـار
ډېـر مخونـه د فلـک څپېـړه شـنه کـا
ډېـر سـرونه کـا ترخـاورو لانـدې زار
د واکمـن لـه سره خول پرېباسي مړ سي
د ېبوزلـو وينـې تـوې کانـدي خونخـوار

xxx

سـخ پـه تـا ای محمـده د غـور لمـر وې
پـه نـړۍ بـه نـه وي سـتا د عـدل سـار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه پـر تنگـه وې ولاړ پـه تنگـه مـړ سـوې
هـم پـه تنگـه دې پـه تنگـه کـا ځـان جـار
که سـوري دې په تـگ وېر کانـدي وېرمن سـول
هـم بـه ويـاړي سـتا پـه نـوم سـتا په ټبـار
پـه جنـت کـې دې وتـون زمـوږ واکمنـه
هـم پـه تـا دې وي ډېـر لـور د غفـار.

شاعر په دې قصيده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروايۍ څخه سرټکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکايت ورڅخه کوي، داځکه چې فلک امير محمدسوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي، تاج اوشتمني يې لـه خاورو سره برابر کړي. د طبيعت منظرې، د مرغانو نغمې او نورې زړه کشوونکې ښکلاوې د امير محمدسوري په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړينه د ملت او وطن لپاره وير او ماتم بولي. له بلې خوا د امير محمد مېړانه او غيرت بيانوي او د هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرگندوي. لنډه دا چې د امير محمدسوري ټولې برياوې روښانوي او په پای کې د نوموړي مړينه د وطن او قوم لپاره لويه ضايعه بولي.
دا په پښتو لرغوني ادب کې د ويرنې لومړنۍ او بشپړه بېلگه ده، البته تر دې وروسته ځينې شعرونه هم شته چې غمجن حالت بيانوي، خو د شيخ اسعد سوري د ويرنې په شان پوره ويرنې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبياتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر

سريزه:

د لومړي کال د دويم سمستر د (پښتو ادب تاريخ) مضمون ګران استاد ښاغلي پوهندوی محمد اسمعيل يون له خوا تدريسېږي، استاد يون تل د پښتو او پښتونولۍ لپاره نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعاليت جاري ساتلي وي، نو يې ټول ټولګي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کړنه محترم استاد ځکه وکاروله چې له يوې خوا زده کړيالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه يې دا وه چې ټولو راغونډو شويو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې يو بل نوی اثر چې هغه هم د يوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملګرو په شان يوه ځانګړې موضوع چې عنوان يې (په پښتو ادبياتو کې نکلونه او پر ملي هنداري کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر ياد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هيله ده چې د پاملرنې وړ مو وګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله(ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو بری غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او بانډو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي.

د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخوو وېشلای شو:

(۱) **د پښتنو خپل نکلونه:** چې قهرمانان، محیط او ټول کرېکټرونه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډېره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنګ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې پښتني نکلونو کې بيان شوي حکايات او پېښې د پښتنو له هماعه وختني اجتماعي فرهنګي ژوند څخه رنګ اخلي.

پښتني نکلونه ځينې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کيسو کې کيسې بيانېږي، خوځينې يې بيا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبياتو حکايتي اثارو ته ورته دي.

د دغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ويناوو سره سم اوډل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځينې نارې هم شته، چې نکل چيان يې د نکل د بيان په ترځ کې په مخصوصو ځايونو کې د نکل د کرکټر له خولې وايي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجوديت ځينې څېړونکي په دې باوري کړي دي، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ايجاد شوي وي او بيا به يې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بيا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عيارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنيو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه يې د نارو په توګه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځايونو کې ځای کړې دي.

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانۍ، دلۍ شهو، مومن خان شيرينو، طالب جان او ګل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا، ښادي او بيبو، جمال خان او زيب النسا، ظريف خان او مابۍ، جلات خان او شمايله او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) له نورو ولسونو څخه راغلي نکلونه: د بېلا بېلو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخيستي دي، په ځينو کې يې له خپلو محيطي او اجتماعي، فرهنګي شرايطو سره سم څه ورزيات کړي او يالړ کړي دي په دې کټګورۍ نکلونو کې شهزاده بهرام او ګلندامه، سيف الملوک او بدرۍ جماله او نور د دېوانو ښاپېريانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو په کليو او بانډو کې اوس هم نکلچيان شته، دا نکلچيان هغه خلک دي، چې دا نکلونه يې په خپلو حافظو کې ساتلي او د کال پر بېلا بېلو وختونو په تېره د ژمي په اوږدو شپو کې يې کليوالو ته وايي.

د پښتنو ځينو خواخوږو لکه مرحوم ګل محمد نوري، عابد شاه عابد، پروفيسورولي محمد جان سيال کاکړ، پروفيسورمحمد نواز خان طاير، عبدا لکريم پتنګ دا ډول نکلونه له اوله راټول کړي او چاپ کړي دي.

په ورستيو وختونو کې: نورالله ولسپال، محمد مومن پتوال، غوټۍ خاورې، ميراحمد ګربز او علي محمد منګل هم له خپلو سيمو څخه ځينې پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتو کوونکي او راغونډوونکی يې مرحوم محمد ګل نوري دی، د پښتو د شفاهي ادب غوره او خوندوره ټولګه ده چې ښکلي او هنري نکلونه په ځان کې رانغاړي او د پښتو ژبې لپاره د مرغلرې ارزښت لري، په کتاب کې د ولس په خوله حقيقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکلونه او د کرکټرونو په اوازونو باندې نارې او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سیمو دود او دستور یانې د پښتنو سپېڅلې مینه، پر ژمنو ولاړ او د غیرت او مېړانې کیسې د غوره او ښکلو کرکټرونو په نظر کې نیولو سره لیکل شوي دي، چې هره کیسه یې د یادونې وړ ده . پخوا هم په کلیو او باندو کې د اناګانو، نیکه ګانو او نورو مشرانو له لوري په ځانګړي وخت کې دا ډول کیسې او نکلونه کېږي او زیات مینوال لري، ځکه دا په ځان کې یو ځانګړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کیسې شته یانې حماسي، عشقي او حکایتي خو زیاتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عملیان دي. دا کتاب هم زیاتره عشقي نکلونو ته ځانګړی شوی دی، چې څرنګه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غیرت او ننګ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبیاتو بډایه پانګه؛ نارې او لنډۍ پکې زیاتې دي، لکه :

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

❖

دروازه ژر کړئ راخلاصه ګوریانو
راپسې د زرغونو توتیانو سیل دی

❖

دا کاروان د شمس الدین په طلا بار دی
دا ټول د بړېځانو ککی ښکار دی

❖

(c) ketabton.com: The Digital Library

که اور ګډ کړي د برېښانو په سپينږيرو
مرور يې پخلا نه کړل
لا د لاسه ورښيي ، ورښيي ياغي ملکونه

❖

کرميه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرميه که زما په دعا کېږي
کرميه په لم غوټه په سپرو واوړې

په اوسني وخت کې ليدل کيږي چې د ډراماتيکو ادبياتو مينوال ډير زيات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د هاليوډ او باليوډ يادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلګونه زره خوښوونکي لري او که داسې ووايو چې د باليوډ يا هندي سينما د هندوستان د اقتصاد د ملا تير جوړ کړی دی، نو مبالغه به مو نه وي کړي، ولې موږ تاسو يې وينو چې دوی څومره فلمونه او سريالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کيسو پسې ګرځي چې يو څه ځانګړې وي، خو نه ورته پيدا کېږي. که دوی زموږ (ملي هنداره) کتاب ولولي نو تاسو يقين وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم شروع کړي. موږ تاسو خو په نورو ډګرونو کې د پرديو تر يرغل لاندې وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي موندلې ده بس د نورو هېوادونو سريالونه او ډرامې يې پر موږ را ايله کړي دي او کورنۍ يې يوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه لاملونه لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ - لـومړی لامـل: دا چـې مـوږ تـر دې مهالـه پـورې لـه خپلـو ارزښـتناکو اثـارو څخـه خبـر نـه یـو او یـا هـم د نـورو کـړه وړه خونـد راکوي.

۲ - دویـم لامـل: دا کېـدلای شـي چـې دلتـه خـارجي لمسـون دی او زمـوږ ځینـې شخصـي تلویزونونـه د پردیـو پـه پیسـو چلېـږي، او دا واضح خبره ده چې هر څوک چې دوی تـه پیسـي ورکوي د هغـوی ګوډاګیان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې باید ښکلي هنري فلمونـه جـوړ کـړل شـي او نـورو ژبـو تـه وژبـاړل شـي او خلکـو تـه د لاسرسي لپاره وېېپاڼو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار بـه د ادبي یرغلګرو پر مخ خڼډه وي. د بېلګې پـه توګـه بـه د ملي هنداري لـه کتاب څخه یوه ښایسته کیسه را واخلم:

جلات خان او شمایله

و نه و یو سړی و، دده دوه زامن او یـوه ښـځه وه، د مشـر زوی نـوم یې خنکار او د کشر زوی نوم یې مسلم و. د سړي روزګار سم نه و او دوو زامنو یې په دام کې چوغکۍ نیولې او کورتـه بـه یـې راوړلـې او په اصطلاح د ژوند چارې یې پرې پرمخ بیولې.

یوه ورځ دغه سړی راولاړ شـو او لـه ځانـه سـره یـې دا پرېکـړه وکـړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته یا بـه څـه پیـدا کـړم او یا به مړ راشم. ښاغلی غره ته لاړ او زیاتـه سـتړیا یـې وګاللـه چـې بلاخره یـې یـوه دانـه هګۍ وموندهـ او کورتـه یـې راوړه، مـاینې یـې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته وويل چې بازارته يې يوسه خرڅه يې کړه او په بدل کې يې خوراکي توکي راوړه . سړی بازار ته راغی او هګۍ يې پر صراف باندې پر درې سوه افغانۍ خرڅه کړه او په ډېرې خوشحالۍ يې پيسې کورته راوړې او ژوند يې پرې سم شو. يوه ورځ يې ښځې مشوره ورکړه چې دغه مرغه ونيسه او کورته يې راوړه، سړي دام مرغه ته پټ کړ او مرغه يې ونيو او کورته يې راوړ او په کور کې هګۍ ورته اچوي، څه دې سر درګرځوم ، دوی خانان شول او غټه کلا يې جوړه کړه. دغه سړی مړ شو مرغه او پيسې يې زامنو ته پاتې شوې. يوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وويل چې يوه ورځ دغه صراف مېلمه کړئ چې زموږ هګۍ هر وخت رانيسي، دوی هم ورغلل او صراف يې مېلمه کړ، صراف شرط پرې کېښود چې ماته به همدغه مرغه چې هګۍ يې تاسو ماته راوړئ راته حلالوئ او درست چرګ به ماته پخوئ، دوی هم ورته وويل: سمه ده. وينځې چرګ پوخ کړ او د چرګ څخه يې سر يوه هلک ته ورکړ او زړه يې بل هلک ته ورکړ چې و يې خوري څکه دوی وږي وو، دا دی صراف راغی ګوري چې د چرګ سر او زړه نشته ، صراف ورته وويل تاسو پرخپلې ژمنې و نه ختلاست او بسته چرګ مو نه دی راته راوړی، وينځه په موضوع خبره شوه او هلکانو ته يې وويل چې ځئ تښتئ چې مور مو وهي، دواړو ورونو له وېرې تېښته وکړه او لرې د صحرا خواته لاړل، د يوې ونې لاندې خنکار بې حسه ويده و او مسلم يې زيات وارخطا کړی و، څکه له يوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي. خير مسلم د کومک په هيله له هغه ځايه يو څه راتېر شو او تيپې ته وخوت چې ګوري يوه غټه اجتماع راغونده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او پاچا يې مړ شوی دی باز يې ايله کړی دی چې نوی پاچا پيدا کړي، دی هم ورغی باز راغی دده پر سر کېناست خلکو سره وويل چې باز خطا ووت خير باز يې بيا وشړه باز بيا راغی د مسلم پر سر کېناست خلکو بيا باز وشړه چې باز درېيم ځل راغی او د مسلم پر سر کېناست، خلکو وويل نو همدا مو پاچادی مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور يې هېر شو. دا کمال دهغه چرګ و چې ده يې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله ، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلې په خپلو منځو کې سره ګډې دي چې دغه ښايسته ځوان ولې همدغسې مړ پروت دی. يوې مرغۍ وويل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به يې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېژولې او يوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمټ شو او راپورته شو چې ګوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخوت چې ګوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوی دی. خنکار هم ورغی د مسلم په شان باز درې ځلې دده پرسر کېناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حيث قبول کړ. خير دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په يوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان اوه زامن دي او د خنکار هر واري لوڼې پيدا کېږي او د پيدا کېدو سره يې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پيدا شوه داځل يې ښځې لور خپلې يوې وينځې ته ورکړه چې پالنه يې پټه وکړي او خرچه يې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شمايله پېغله شوه او داسې ښکلې ده چې سترګې نه پرې رونېږي، وينځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ومور ته وويل چې دغه ده نو شمايله نوره پېغله شوه او همدلته اوسيږي خو داسې نه وي چې پلار يې راخبر شي او يا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بيابه نو څنګه کېږي. د شمايلې مور شمايله راوغوښته اوکورته يې راوبلله. شمايله بام ته وختله سيل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترګې يې پرې ولګېدې او پرې مين شو، خو ښځې يې ټوله کيسه ورته وکړه چې داسې او داسې .... دا ستا لور ده ....

خنکار هم داپرېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به يې په شرايطو ورکوم او چاچې شرايط پوره نه کړل سر به يې غوڅوم ..

خلکو ته د شمايلې دښايست اوازې رسې او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه يې غوڅيږي. هلته دغه اوازې د مسلم شپږو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې ديدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي .

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې ښايسته زلمي ياست مه کوئ دوی يې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

١. د اوسپنې کونده به د لرګي په تبر ماتوئ
٢. د شمايلې ژېړه غوا به لوشئ
٣. لوشل شوې شيدې به په زينو کې څلور واره پورته او کښته کوئ
۴. په کلا کې به د شمايلې خونه او ځای پيدا کوئ
۵. په يوه خونه کې چې نيمايي له غنمو او شګو ګډه ده سره جلا کوئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنګوئ.

خو که چېري مو له پورته شرايطو نه يو هم پوره نه کړ نو سر به مو پرې کېږي.

دا دي وروره يو يو ځوان ورمختـه کېـږي او پـه اول شـرط کـې ناکامېږي او جلاد يې سر غوڅوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي.

مسلم خپـل اوم او روستی زوی چې جـلات نـومېږي پـه حـال نـه خبروي او وخت تېرېږي جلات لا ماشوم دی په کوڅه کې د يـوه کـور لـه ماشـوم سـره بجلـي کـوي او هغـه ماشـوم بجلـي ورڅخـه ګټـي او جـلات پـه زوره بجلـي واپـس ورڅخـه اخلـي او ماشـوم پـه ژړا کورتـه راځـي اومور يې بېرته راضي کوي، خو د جلات هر وخت دغـه کـار دی يوه ورځ د ماشوم مور په تنګه شوه او خپل زوی ته وايـي چې کـه جلات ووهلې نـو ورتـه ووايـه چې کـه دومـره نـر يې نـو ورشـه هغـه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بيا جلات بجلي بايلي او له ماشوم څخه يې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور څخه زده ځواب جلات ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بيا چېرې وو او چا ووژل.

جـلات کورتـه راځـي او خپلـه مـور مجبـوروي چې حقيقـت ورتـه ووايي هغـه بلاخره ورتـه ټول حقيقت وړاندې کـوي ، دی لـه کـوره راوځـي او ځي د خنکـار ښـار تـه، پـر لاره يـو ملنـګ وينـي او هغـه تـه خپله ټوله کيسه کوي او هغه ورته وايي چې تـا لـه مـوراو پـلار څخـه اجازه اخيستې ده هغه ورته وويل چې نه ! ملنګ ورته وويل چې تـه بايد اجازه واخلې جـلات بېرتـه کورتـه راغـی او د مـور او پـلار څخـه يې رخصت واخيست . ملنګ ورته يو ليک ورکړ چې د خنکار ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما شاګرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته ښه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنګل دی او راځي چې ګوري یوه زمری په یو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فریاد کوي جلات ورځي او ورته وایي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلات دا ازادوي پر ښنه یې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم یې ښنه ازادېږي ولې نور زمریان راځي جلات وارخطا کېږي دا ورته وایي چې مه وارخطاکېږه زه ددوی ټولو مشره یم . وروسته زمریان جلات ته د هر راز همکارۍ ټېر ډبوي او خپل یو وښته ورکوي چې د خطر پرمهال یې ومږه موږ به ځان درته رارسوو. خیر جلات را رهي شي ځي ځي چې یوه کلي ته رانږدې کېږي هلته ګوري چې یوه بزګر پرخپلې ځمکې اوبه ایله کړي دي خو یو کورد یا برخه کې د میږیانو غار دی او هغه ټول بربادۍ سره مخ دي جلات له بزګر سره خبرې کوي او هغه پیسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانیسي او میږیان هم خوشحالېږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل یو وښته ورکوي چې تاو یې کړې موږ به درته حاضر شو. خیر جلات راځي د خنکار ځای ته او هلته د ملنګ له شاګرد سره اړوي څه وخت چې تېرشو جلات یو داسې زمری جوړوي چې په نس کې یې انسان پټېدلای شي البته له باندې طرفه سمدم د زمري غوندې شکل لري . له ملا څخه هیله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووایي چې دا داسې زمری دی چې بازي هم کوي او ښه ساعت تېري پرې کیږي، خوپس له څو هفتو مې بیرته له پاچا نه راوړه کورته ..

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا هم زمری کوم چې جلات یې په نس کې پټ دی راوړي پاچا یې خوښوي او ساعت یې پرې تېر دی. داخبره تر شمایلې رسي چې له پلاره سره یې داسې فرعي زمری دی چې بازي هم کوي ، دا و پلار ته نفر ور لېږي چې دا زمری موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر کړو هغه هم زمری د شمایلې کورته رالېږي، چې شمایلې ته یې بیا یې زمري بازي ورته وکړه دا د شمایلې مجلسیانې څوک پرې سپربږي څوک یې تر لکۍ کشوي تر نیمو شپو یې ساتېری کاوه. وروسته ټولې سترې شوې راغلې ډوډۍ یې و خوړه بیدې شوې زمری یې و تړه. چې ټولې بیدې شوې شمایله هم بیده شوه جلات ځان د زمري څخه راوویست راغی د شمایلې پالنګ ته د شمایلې د پالنګ سره چراغان لګېږي جلات خان یې د سر چراغ وپښو ته او د پښو څراغ یې و سرته کېښود خپلې ګوتې یې ددې پر ګوته کړې او ددې ګوته یې په خپله ګوته کړله. ددې دسمال یې ځنې واخیست خپل دسمال یې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمایله چې سهار را ویښه شوله اریانۍ واخیستله چې همدا څه نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا ګوتمۍ خو د نارینه دي نو یې ناره وکړه

که کرار دی نن زما زړګی کرار دی

تاسې کېنئ سهېلو دا په لاس ګوتمه زما ده که د یار ده

خیر سهېلۍ هم اریانۍ واخیستلې خو دغه ورځ یې په چورت تېره کړه بېغ یې ونه کړ بیا یې په هغه زمري بازۍ کولې، بیا ماښام شو بیا بیده شوه جلات خان بیا له زمري څخه راووت شمایلې ته راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خـو دا واریـې مچـه ځنـې واخیسـته بېرتـه پـه زمـري ننـوت دا چـې راوینبه شوله مخ یې لوند دی دوباره یې ناره وکړه

که کرار دی نن زما شوی کرار دی

تاسې کېنۍ سهیلو چې پرمخ مې د خوني زمری پرهار دی

خو شمایله پوه شوه چې په زمري کې علت دی خو ږغ یې ونه کړ خپلې سهیلې یې رختصې کړې او وینځه یې د خپلې خونې دباندې ودروله چې څوک راپرې نږدي. شمایلې ځان پر خوب واچاوه په زمری یې ناره کړه:

که کرار دی نن زما زړه ناکرار دی

ته را اوزه د زمریه که غوبه یې که چمیار یې زما یار دی

جلات چې دا اواز واورېده فکر یې وکړ چې څوک نشته او شمایلې پېغور ورکړ نو ده پرې ناره کړه:

نه غوبه یم نه چمیار یم لویه خدایه

ښایسته جلات مې نوم مسلم مې پلار دی

نو جلات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل جلات ورته ویل څنګه به شي دا شرطونه زه به پرځای کړم .. شمایلې د شرطونو جوابونه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې دغه زما د پېکي تار واخله او د اوسپنې پر کونډې یې وتړه او په تبر یې وواهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د سمال به ورته وښوروې نو به غوا درته ودرېږي وبه یې لوشې. درېیم دغه زما ګوته به د هغې غوا په شیدو کې ووهې هغه به پوه شي بام ته به یې په تاخت وخېژوي. څلورم زما د ځای لار زما د پلار ترتخت لاندې ده، دی به ترلاس ونیسې چټک به یې ولاړ کړې ته به راشې او هغه دوه نور شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وویل هغه زما زده دي چاره به یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمری راکه بسته نور به دې سات پرې تېرکړي وي. پاچا هم زمری ملا ته ورکړ.

ملا زمری کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات درېشي وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه يې ورته وړاندې کړل جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمايلې په لاربښونه حل کړل، وختې چې پنځم شرط يې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه غنمواوشګو خونه کې يې هغه مېږي بربت يې وموږی يو ګړی چې وشوه هغه مېږيان چې د بزګره يې خلاص کړي وو ټول راحاضرشول ويل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه شګې او غنم سره داسې جلا کوئ چې يوه دانه سره ګډه نه شي مېږيانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط يې هم وګاټه، شپږم شرط بيا پاچا زمری راوست چې د جلات له زمري سره يې وجنګوي نو جلات د زمرو بربت لمس کړ او يوغټ زمری يې راويستی د پاچا زمری يې ورمات کړ او دا شرط يې هم وګاټه او شمايله يې په نره توره وګټله.

نو پاچا هم شمايله و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر يې وکړ کله يې چې ملا د اعدام لپاره بيوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولې دې موږ هېر کړو

جلات خانه : لاس تړلي يې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهي يې وغوښتله هغه ورکړه نو يې ملا خپل وزير کړ او خنکار يې په دوو سترګو ړوند کړ. کيسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې

ددې دورې اثـــار د خپلـــو ځـــانګړو خصوصـياتو لـه امله دغـه لاندې ارزښـتونه لرلای شي:

۱- د پښـتو کـوم اثـار چـې پـه لـومړۍ ادبـي دورې پـورې اړه لـري د کميـت لـه پلوه ډېـر نـه دي او د هر شاعر او ليکوال محدودې شعري نمــونې تــر مــوږ رارســېدلې دي. ددې دورې د ډېــرو شــاعرانو او ليکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زياتره دا کتابونه او دېوانونـه اوس ورک دي. د پښـتو د لـومړۍ دورې پـه اثـارو کـې يوازې د سليمان ماکو د تذکرة الاولیـا د بشـپړ کتـاب ځينـې برخـې موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې اثار متفرق اثار دي.

۲-که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کميت له پلوه لږ دي، خو د کيفيت له پلوه ځينې دغـه ډول اثـار ډېـر لـوړ ارزيـابي کېدلای شـي. د غــوري دورې قصـيدې، د شــيخ متــې مناجـات، د اکبـر زمينداوري اشعار، د شيخ تيمن، شيخ بسـتان بـدلې او هـم د علي سرور او شيخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښـتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخنګ لوړه هنري مایه هم لري، ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځینې اثار تش نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بیان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته راښیي چې ددې دورې ادبي پدیدې پر یوه حال ولاړې نه دي او نه یو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه یي ملي اوزانو سربېره په دریېمه هجري پېړۍ کې قطعه بیا په پرله پسې پېړیو کې قصیده وروسته غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربیتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای یې نیولی دی.

ج- د شعر ځینې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه ویاړنه (فخریه)، ساقي نامه او حکایتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان ښکندوي. د امیر کروړ سوري ویاړنه، د زرغون خان نورزي ساقي نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځینې حکایات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقي نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاریخ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستيو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امير کروړ او زرغون خان په ويارنه او ساقي نامه کې شته په وروستيو دې ته ورته اثارو کې نه ليدل کېږي.

د - پښتو ادبي پديدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپيدا شوي، بلکې د سيمې له ژبو او ادبياتو سره په ارتباط کې يې وده موندلې ده. د دريمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پيل شوه او د ابن خلاد شعر ابومحمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بيا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبياتو نږدې اړيکې پاتې شوې دي. پښتو ادبياتو په دې دوره کې ځينې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبيعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنګي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنګي اثار يې درلودل، نو د دغسې يوې ژبې اثرات د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پيل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړيو کلونو کې يوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

هـ- ددې دورې متفرق اثار د سيمې په لحاظ هم په يوه ځای کې نه دي ايجاد شوي، بلکې له غوره نيولې ان د هندوستان تر سيمو پورې پرتو ځمکو کې ايجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سليمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځينې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خواو ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ايستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجوديت او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لري و ډېر دغه ډول خصوصيات درلودل.

ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زياتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پټې خزانې او تذکرة الاوليا خوندي کړي دي، د ځينو لکه تايمني او اکبر زميندداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکيبونو او نورو ګرامري ژبنيو خصوصياتو او له نورو ژبو سره د امېزش يو سيستماتيک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زياته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکيبونه لري، خو په وروستيو پېړيو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالی ښيي.

د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره د پورتنيو خصوصياتو په لرلو سره پايته رسېږي او پښتو ادبيات له نورو تمايلاتو او نويو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جريانونو سره يوې پرمختللې بلې دورې ته داخلېږي.

يادونه: په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له اثر څخه زياته ګټه اخيستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منثور متلونه

۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر څو برخو وېشل کېږي.

منثور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خو پخې تللې او کوټلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوې وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولنې او ولس د خلکو د زرګونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندویې کوي. د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی. منثور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانګړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خبر لري، منثور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په پرتله څو ځله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:

کيسه يي متلونه: چې يوې کيسې يا يوې پېښې ته اشاره په کې شوې وي.

عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په کې بيان شوې وي، لکه:

د ښې غوښې ښه ښوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولېږه
وګټه فيل وخوره

د منثورو متلونو يو څو نمونې:

اوښ چې لاړه، مهار يې زه څه کوم
اوښ که غټ دی د شيدو تمه ترې مه کوه
پنځه ګوتې سره برابرې نه دي
تر بې عقل دوست هوښيار دښمن ښه دی
له مزده يې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وايه
د مړو به لاڅه ښادي وي
د مجبور يو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوټی بلا هم نه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندې وزن او قافيه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانګړې اهنګ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او ترکيب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړۍ دلته يو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې ليدى نه شم د نږدې درته کتى نه شم.

د کور غم د ګور غم

د ښکار غوښې د ځان غوښې

متل د پښتو فولکلوري ادب د يوې ارزښتمنې برخې په توګه:

چې اور يې بل شي خداى يې مل شي

چې بد کوي کارونه، هغه بد ويني خوبونه

چې بې قامه شي، بې مقامه شي

چې پردي کور ته يې تمه شي، يو من غوښه يې کمه شي

چې په ځان کې يې ويني، په جهان کې يې ويني

چې پير وي فقير وي

چې چم لرې چمتو دى، چې چم نه لري هندو دى

چې سم د چا ويل شي، په هر چا يې منل شي

چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به يې ځنکدن وي

چې ډب نه وي ادب نه وي

چې دې زده کړه په طفلۍ، هېر به يې نه کړې تر پيرۍ

چې زور تېر شي، عقل هېر شي

چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سړى به يار کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې سبا شي غم پیدا شي، چې بېګاه شي غم پنا شي
چې ګل کرې ګل به رېبې
چې لاس په خوشیو نه شي، خوله به په غوړو نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېړونه وي، هلته کورونه وي
چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازیګر وي
چې مړ شو، هغه پړ شو
چې مړی لرې مېلمه څه دی، چې ایمان لرې مرګی څه دی
چې لوی غاپي کوچنی تراپي
چې مور لرې ادکه، په صفت به یې واده که
چې دا ملا کیسې لرې، ما به غونډې ورپسې لرې
چې توري چلېږي، وینې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړې هلکه، بیا به نه مومې ادکه
اسمان چې ګړزېږي، هومره نه ورېږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس یې په خره بار کړ، خر یې پرې مردار کړ
اسان یې په سوو ګټي، مېړونه یې په خولو ګټي
اصیل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امیر چې ظلم کار وي، اور بل په ټول دیار وي
اوبه په اوبو شیدې په شیدو
اوښ دې هوښیار کړ، نو دې په لار کړ
اوګره چې سړېږي، بلا پرې لګېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول سلام پسې کلام
اول ځان پسې جهان
اول زده کړه، بیا کوزده کړه
اول نام پسې کلام
بابا ویل، ادې منل
بابا ګیلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کړم، سلام به دې په خوله کړم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماینه پرېښودل کېږي، بد کښت نه پرېښودل کېږي
بر یې شته، برکت یې نه شته
بنده اریان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خوښوي، عاقل کمال خوښوي
پاک اوسه، بې باک اوسه
بر دی خر دی، په شاه زورور دی
پک نه په سر تار لري، نه په چا کار لري
پلار یې ګټي، زوی یې خټي
په اوړي یې ګټه، په ژمي یې خټه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنګ ښایسته، په عمل خوار خسته
په زړه هوښیار، په خوله بې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
څنګ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په ګوته، تا به نه وهي په لوټه
خپل عمل د لارې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار ګټه د امبار ګټه، د زوی ګټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور ګټه، د لاهور ګټه
دوه سره ورونه، هغه سره تربوره
دولت دې د ځان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژړوي، دښمن به دې وخندوي
ډوډۍ که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خواږه دي، غشي يې کاږه دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې ګران دی
غل هم وايي خدايه، مل هم وايي خدايه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د بابا ، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار ګران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو ، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواږه شي
مه کوه په چا ، چې وبه شي پر تا
ناسته ښځه کار کوي، ولاړه ښځه څار کوي
نن پر ما ، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر ګران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مرې
هر څوک چې وزګار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېړو غیرت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه

څرنګه چې د محترم استاد اسمعیل یون له خوا ماته د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کوښښ وکړ چې مقاله د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په اړه ولیکم، څنګه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته راغلی شعر د (۱۳۹هـ . ق) حدودو کې ویل شوی دی، نو له همدې ځایه د پښتو لرغونې ادبي دوره شروع کېږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسېږي، نو ما هم د (۱۳۹هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپه یخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر لیکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر یو بیت او یو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د ښکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغونې ادبي دورې لومړی ادبي شخصیت چې تر موږ یې لومړی شعر رارسېدلی، امیرو کروړ دی چې د امیر پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹هـ.ق) کال په غور کې امیر شو او پر ۱۵۴هـ.ق کال د فوشنج په جنګ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ویل کېده. موږ ته راپاتې شعر چې محتوایي فورم یې ویاړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، پټې خزانې د تاريخ سوري په حواله خوندي کړې دی، چې يو بند يې دلته د بېلګې په توګه راوړم:

زه يم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زيد سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. د پټې خزانې لـه ليکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې يو کتاب ليکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب يوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب مو ليدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه يې پښتو ته يو شعر راژباړلی. دلته يې د همدې ژباړل شوي شعر يو بيت راوړم:

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کـه زر او درهمونـه

۳- شيخ رضي لودي او شيخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيتونه دي، چې د يو او بل په مقابل کې يې شعرونه ويلي دي، پټې خزانې د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته يې د نمونې په توګه راوړم:

د شيخ رضي لودي شعر يو بيت:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګـروه دې زموږ وکوراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نصر لودي شعر يو بيت:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم

۴- بېټ نيکه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاريخ کې يې نوم بېټنی او بټن هم راغلی دی. سليمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نيکه د مناجاتو يو ټوټه هم راوړې ده چې زه يې دلته يوازې يو بيت راوړم، چې د بېټ نيکه پر شاعرۍ دلالت کوي.

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هرځايه

۵- اسمعيل هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. د اسمعيل په اړه د پښتو مورخينو او اسماع الرجال خاوندان ليکي چې اسمعيل د بېټ نيکه زوی او د خپل تره سړبن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سړبني مشهور دی او شعر يې موږ ته د سليمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلی دی، زه يې دلته يو بيت د بېلگې په توگه راوړم:

تېښتــه وکـړه لـه ابـليسه
چې ابليس لعين ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعيل په باره کې زياتوي چې يو وخت اسمعيل، خرښبون او بېټ نيکه د کسي غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرښبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعيل نيکه داسې ناره وکړه:

که يون دی يون دی مخ کې بېلتون دی
له کسي غره څخه ځي خرښبون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- خربښبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعیل سړبن زوی او د بېټ نیکه وراره و، د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعیل په باره کې ذکر شو، نو خربښبون د اسمعیل د نارې په مقابل کې یوه ځلوریزه وویله، خو زه یې دلته یو بیت راوړم:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي ګل شیخ اسعد سوري درپېژنم چې د محمد زوی او د امیر محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترڅنګ د پښتو ژبې قصیده ویونکی شاعر هم و، زه یې دلته د قصیدې یو بیت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي به بهار

۸- شیخ تیمن کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت د محمد هوتک په حواله راځي چې وایي زما پلار داودخان په ((بستان الاولیا)) کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سینګاروونکی بلل کېږي او د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطینو ((شهاب الدین محمد سام شنباني غیاث الدین)) سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. زه یې دلته د قصیدې یو بیت راوړم چې د ښکارندوی د شاعرۍ ښکارندویي کوي:

د پسرلي ښکلوونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

۱۰- خلیل خان نیازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو په کتار کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر هم دی، رباعي لیکونکی هم دی. پټې خزانې دده یوه رباعي راوړېده چې د سلطان بهلول لودي په دربار کې یې ویلې ده، زه یې دلته کټ مټ راوړم:

خړې وریځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا که ستا زمورږ مواسه

۱۱- زرغون خان نورزی د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. زرغون خان د نورزیو په قبیله کې یو لوی ادیب سړی تېر شوی دی، چې یو دېوان هم لري. دوست محمد کاکړ یې دېوان کتلی دی چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودلې او په خپل کتاب ((غرغښت نامه)) کې یې د هغه له دېوانه ((مثنوي)) رانقل کړې ده چې د پټې خزانې مولف هم د هغه له کتاب څخه راخیستې ده. زه یې دلته یو بیت راوړم چې ساقي نامه سرلیک لري:

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه

۱۲- زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغونې دورې شخصیتونو په لیکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاریخ کې لومړنۍ ښځه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه کومه نمونه یې نه لرو، خو یو حکایت د زرغونې له بوستانه پاتې دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

اورېدلي مې قیصه ده
چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له ښځینه شاعرانو څخه ده چې د پټې خزانې مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي؛ حال د دې شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې ښکاره ده هغه داسې ده چې دا شاعره د کندهار وه په دوران د محمد بابر بادشاهي کې یې ژوند کاوه. رابعه دېوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د محمد طاهر جمریانې له خولې دغه رباعي رانقلوم:

ادم یې مځکې وته راستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمخ د مځکې
نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبختـه هم د پښتو د لرغوني دورې له شاعرو مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د (اولیاء افغان) په حواله لیکي چې نېکبختي یو کتاب د (ارشاد الفقراء) په نامه وکېښ، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده
نوري نوري وینا پرېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵- دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی او د بابرخان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په میراث کې پاتی شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب یې دوباره نظم کړ او د (غرغښت نامې) په نوم یې یاد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی او د هغه لاندې حکایت پټې خزانې رانقل کړی دی:

له نیکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی

۱۶- شیخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او شیخ صالح د اشعارو نمونه موږ ته پټې خزانې رارسولې ده، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولې د نور چا وړم

۱۸- شیخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ((خدای مینه)) په نامه یو کتاب یې هم درلود، خو اوس ورک دی. شیخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شیخ متي کورنۍ په ((متي زي)) شهرت لري، د پټې خزانې مولف د شیخ متي بابا یوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او موږ ته یې رانقل کړې ده، زه یې یو بیت دلته راوړم:

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات یې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف یې شعر ویلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پېغور دی

۲۰- شیخ ملکیار هوتک هم د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب یې له پلار څخه په میراث کې رسېدلي دي. پټه خزانه د ملکیار هوتک یوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قېمت لري، زه یې د سندرې سروکی دلته راوړم:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغونې دورې یو بل ادبي ګل درپېژنم چې هغه اکبر زمینداوري دی چې ډېر لږ اشعار یې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ یقین کولی شو چې د دېوان خاوند و او په شعرو کې یې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه یې دلته د غزل یو بیت راوړم:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغونې دورې د شاعرانو په لیکه کې راځي چې متاسفانه نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې د خليل خان نيازي د رباعي په مقابل کې يې ويلې ده، هغه داده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګــوره وريــځې د داد لــه پــاســه
خول مې د عــدل پــه درو روڼ دی
جــهان بــه زېب مومي زما له لاسه

۲۳ - سليمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي ګل دی او د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دی، يو کتاب يې د تذکرة الاوليا په نامه ليکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک دی، خو لومړي اوه مخه يې په کندهار کې د حبيبي صيب لاس ته ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه يې دلته نه راوړم.

۲۴ - شيخ عيسی مشواڼی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ژوندانه وخت يې پس له (۹۰۰هـ.ق) څخه ټاکل شوی دی. د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف له مخزن الافغاني څخه نقل کړي دي او وايي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي ژبو يې شعرونه هم ويلي دي. پټې خزانې د مخزن الافغاني څخه يو شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار يــم کله مــې خــوار کــړې

۲۵ - احمد لودي د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو او اديبانو څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی چې د اخبارلودي ليکوال هم دی. د پټې خزانې له ذکر څخه دومره نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې (۲۰۰) هـ څخه وروسته د پښتو نثر د لیکوالو سلسله شروع کېږي او ددغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب یې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر یوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶- شیخ کته د شیخ متي له کورنۍ څخه دی چې د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی، یو کتاب یې د (لرغوني پښتانه) په نامه لیکلی دی، اوس کتاب نه شته خو یوازې یې موږ ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او لیکي چې اته زامن یې درلودل.

۲۷- شیخ ملي د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې د (دفتر) په نامه یې د نثر یو کتاب هم لیکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال ختک هم ددې کتاب شهرت ته په یوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه څیزه که جلي دي که خفي
((مخزن)) د درویزه دي یا ((دفتر)) د شیخ ملي

۲۸- شیخ علي سرور لودي هم د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی. استاد حبیبي وایي دی د هند د ملتان په (ګمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي یې په مخزن افغان کې یاد لیکلی دی.

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې

۲۹- شیخ بستان بړیځ: پلار یې محمد اکرم نومېده له بړیڅانو څخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاولیا په نامه یې یو کتاب هم لیکلی دی.

۳۰- کجوخان رانیزی: راروټي د پښتو ډکشنری په مقدمه کې لیکلي، چې ما سره د خان کجو رانیزي یو پښتو تاریخ شته چې په هغه کې یې د پښتو تاریخي حوادث لیکلي دي. د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلای خو دومره ویلی شو چې د شیخ ملي په څېر یو قانوني کتاب یې لیکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راروټي راټول شوي کتابونه تراوسه نه دي ضایع شوي.

۳۱- بابړخان د پښتو یو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم یې یو کتاب په شعر کې لیکلی دی او د بابړخان له وفات سره سم ضایع شو.

۳۲- شیخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصیت دی چې مور یې بي بي نېکبخته نومېده، شیخ قاسم د خپل ژوند پر یو وخت په شیخ قاسم سلیمان مشهور شو او د تذکرة الاولیا په نامه یې یو کتاب ولیکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله یار چې د ژوندانه دوره یې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه یې یو کتاب ولیکه چې په دې کتاب کې یې د خپل استاد شیخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر موږه نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزانې ماخذ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه.

۳- عرفان او تصوف، استاد اجمل ښکلی، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱- ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنګه چې د فورم یا شکل له مخې ګڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او ګڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او بری ښه تصویروي. شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته ښایي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګند ېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

۲- ساندې (ویرنه): د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ویرنې لاسته راغلی شعر د شیخ اسعد سوري دی. کله چې سلطان محمود غزنوي پر غور حمله وکړه او له امیر محمد سوري سره یې جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کړ، پر دې وخت اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امیرمحمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته یووړ، نو امیرمحمد سوري چې خورا زړور، مهربانه او عادل امیر و له غیرته په بند کې ومړ او شیخ اسعد چې دوست یې و، د امیر په مرګ یې دا ساندې وویلې:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورې لاندې زار

دا د ویرنې قصیده په سلاست او بلاغت کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده. په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړ ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او د ده مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- ستاينه: د پښتو په لرغونو ادبياتو کې د ستاينې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصيده د يادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصيده د محمدسام په ستاينه کې ويلې ده او د هغه سلطان د هند يو سفر تصويروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصيده لومړی يو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبيب لري، د بهار مناظر د غرو او رغو زړه راکښونکي او ښکلي تصاوير په دغه تشبيب کې ترسيموي او وروسته بيا د سلطان معزالدين (شهاب الدين غوري) ستاينې ته ګرېز کوي او دا قصيده د پښتو ادب يو شهکار ګڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بيا کړل سينګارونه
بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طيلسان زمردي واغوسته غرونه
د نيسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه.

بله د ستاينې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تايمني سندره ده چې د سلطان غياث الدين غوري په ستاينه کې يې ويلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنګ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فيروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چــــې تـــوره وکـــاږي چرتـــون کـــې خـــالي
غلـــيم يـــې کلـــه کـــړي پـــه تـــوره ســـيالي
غيـــاث الـــدين د غـــور زمـــرى عاليشـــان
د اســـلام ديـــن دده پـــه تـــوره روښـــان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دى هغه د شيخ متي بابا تصوفي اوعرفاني شعر دى. شيخ متي بابا خورا لوى صوفي او عرفاني شاعر دى، ده په غونډان کې يو کتاب کښلى و چې نوم يې و «د خداى مينه» او په دې کتاب کې اکثره عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو چې پر خلکو به يې ډېر اثر کاوه، خو د شيخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف يې دغه يوه عارفانه، خوږه او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پـر لـويو غرو هم په دښتو کې
په لوى سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او په شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـو پـه شپېلو کې

د شيخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت لري او يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په ديباچه او پيل کې درېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دى چې پښتو شعر ته يې يو ښکلى فلسفي رنګ ورکړى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبیاتو کې چې کوم شعر عشقي یا لیریک رنګ لري او موجود دی هغه د تایمني عشقي سندره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهـــیځ رڼـــا د لمـــر خپـــره ســـوه
زمـــا پـــر کـــور د ویـــر نـــاره ســـوه
د بېلتـــون ورځ تـــوره تیـــاره ســـوه
رېږ ســـو ناڅاپـــه چـــې بېلتـــون راغـــی
زړه مـــې لـــه دې ویرنـــې شـــین دی
پـــه ژړا ژاړم څـــه نـــاورین دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادین دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی
نـــه بـــه بیـــا یـــم نـــه بـــه بیـــا راســـي
نـــه بـــه تیـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهۍ راتـــه پخـــلا ســـي
بېلېـــږي پېـــر یـــې اوس د یـــون راغـــی
د ښښـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغلیـــه مـــخ چـــې پـــه یانـــه کـــړې
اور بـــل دې پر ښـــوی واتـــه کـــړې
پـــر مـــا د بـــل اور کـــړاوون راغـــی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خواږه او خاص غږ ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سړی و او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله عشقي يا ليريک سندره چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب الدين بختيار سندره ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په ښه ډول څرګند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار تکرارېدونکی کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

وير مې زړه سوری سوری کړ
راتــه وګــوره مــلــوکې
پــه بېلتون کې دې وبــاسم
لــه خــوږمــنه زړګی کوکې
راتــه وګــوره مــلــوکې
راتــه وګــوره مــلــوکې

بله ليريک سندره چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنګيني وربښي، هغه د شيخ ملکيار هوتک سندره ده، شيخ ملکيار هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندره رانقلوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او د یوه ساده عشقي پښتني فکر استازیتوب کوي.

ده دا شعر د طبیعت په ښکلې لمن کې د رود پر غاړه د سپینې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنک بهېږي ترنک بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي

۲- مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبیاتو کې د مناجاتو په برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نیکه دی چې دده د ژوند زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې ټاکل کېدی شي او دا شعر یې (**۳۵۰**) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنۍ سره ته ورکوي نو خدایه موږ ستا مریي یو) او د بېټ نیکه هغه شعر دادی:

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
تولـه ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدایه
لویه خدایه لویه خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- رزم، جنګ او ننګ: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکیار غرشین شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې یې لیکلی دی. ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د توري او ادب له ښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې هم تل لوستل، په هغه میدان کې چې ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف یوه د ننګ او جنګ سندره وویله او لښکریان یې همت او شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، تر هغه چې بریالي شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه. سلیمان ماکو لیکي چې په جګړه کې ملکیار دا پارکی ووایه چې غاریان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول. د ملکیار دا شعر چې د قدیمو اقوامو د حماسیو رنګ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي:

ښتن مو مل دی   اوس مو یرغل دی   هېواد د بل دی
غازیانو ګورئ   ښتن مو مل دی

بله د مقاومت یا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي یا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنګ پر وخت یې ویلې ده او هغه سندره داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــر ســور غــر بــل راتــه نــن اور دی
وګړیــــه جــــوړ راتـــه پېغـــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
هــم پــه غزنــي هــم پــه کابــل راغــی
غښتـــليو تنـــګ کـــړئ دا مـــو وار دی
مغـــــل راغلـــــی پـــه تلـــوار دی
پـــه پښتـــونخوا کـــې یـــې ناتـــار دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی.

۸- اخلاق: پـه پښتـو لرغونو ادبيـاتو کې لاسـته راغلی اخلاقي شعر د زرغـونې کـاکړ دی، چې غالبـاً بـه د نهمې هجري پېړۍ پـه دویمه نیمایي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو په ډلـه کې پـه لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښتـو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپـاره یـوه ځـانګړې ډله ومنو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغـو پـه سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر مـوږ تـه نه دی معلوم او زرغونـه د شـیخ سـعدي د بوسـتان پـه منظومـه ترجمـه د اخلاقـي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغـونې یـو حکایـت چې د پټې خزانې پـه واسـطه مـوږ تـه رارسېدلی دی، هغه دادی:

اورېدلــې مې قیصه ده — چې لـه شـاتو هم خـوږه ده
د اختـر پـــه ورځ سهـــار — بـایزیـــد چـــې و رویـــدار
لـــــه حـمـامــه راوتـلی — پــه کوڅــه کــې تېرېــدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ايرې خاورې چا له بامه | راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ | په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ور يم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې په لرغونو ادبياتو کې يې لويه برخه اخيستې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصايحو او د پند او تبليغ رنګ لري. د نمونې په ډول د هغې يو شعر دادی:

په زړه ښاد شې ای مومنه | په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه | په زړه ټينګ شه له يقينه
شکر صبر په هر حال کړه | خودنمای مه شه خود بينه.

نو له دې څخه دا نتيجه اخيستلای شو چې په لرغونې دوره کې هم شاعران د لوړ شعري او ادبي ذوق خاوندان وو او د خپل ذوق، تخيل او جذباتو په مرسته يې د مختلفو موضوعګانو لکه: وياړنه، ساندې يا ويرنه، ستاينې، تصوفي او عرفاني، عشقي يا ليريک، مناجات يا راز و نياز په برخه کې او د رزم يا د جنګ او ننګ او بلاخره د اخلاقو او نصايحو په برخه کې يې اشعار ويلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه

(رباعي)

څلوریزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د یوې بلې پېژندګلوۍ له مخې لرو چې د پښتو نظم لیریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري.

په پښتو کې رباعي ته څلوریزه وایي، لکه څنګه چې یې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د دریمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي،په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفی، دریمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې یو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ویل کېده.

رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د یوه اوږده تاریخي بهیر نتیجه ده. دغه ژانر نه یوازې په کلاسیک پېر، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ويلي دي.
په کلاسيک پېر کې ددې ژانر بېلګې ددې مهال د شاعرانو په ليکنو او شعرونو کې ډېرې زياتې ګورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوريزې ويل شوي، خو لس څپيزې څلوريزې په کې زياتې دي او دا اکثره په تول تللې دي.
هغه رباعي چې لس څپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې يوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنيک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنګوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې- لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي.
دغه لنډې- لنډې موضوعګانې چې د ټولنيزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اند ښښنې رازېږېدلي، ليکل شوې دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنيزو ستونزو د حلولو او ښې لارښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوريزه د غزل په شان ده، خو توپير يې دادی، د څلوريزې د بيتونو شمېر دوه بيتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بيت يې مقفی وي يانې په وزن او قافيه کې سره يو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافيې له پلوه د مطلع په شان وي.
په «فرهنګ ادبيات» کې زهرا خانلزي څلوريزه داسې راپېژني:
«رباعي څلور مسرې وي، چې لومړۍ، دويمه او څلورمه مسره يې د واحدې قافيې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (هـ،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ډول شعرونو او نظمونو ريښې د فارسي ادبياتو په تاريخ کې آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکتر ذبيح الله صفا په (تاريخ ادبيات ايران) کې ليکي: ((ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو څېلونو کې د مثنوي، قصيدې، غزل، رباعي او نورو په هکله ليکنې کړې دي.))

له پورته ليکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنيو يادو شويو ډولونو په څنګ کې د يو ښکلي ادبي ډول په توګه پېژندل شوې او کارول شوې ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په لرغوني پېر کې هم شتون درلود ، چې د پښتو په ملي وزنونو ويل کېده، په کلاسيک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم ليدل کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پټې خزانې له لارې لاسته راغلې، خليل خان نيازي ته منسوبه ده، چې سلطان بهلول (۸۹۴هـ) ته يې ويلې وه او په لاندې ډول ده:

خـرې وربــځې ژاړي له پاسه
کــويله رغ کـا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کـا ستا زمور مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې رباعي ويلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه
ګوره وربخي د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

هندسي شکل يې:

+______________
+______________
 ____
+______________

د رباعي يو بله بېلګه د دېواني ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې په کلاسيک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې يوې پښتنې شاعرې يوه څلوريزه ده چې د منځپانګې له مخې ددې مهال د رباعي د نظم څرنګوالی ترې پوره څرګندېدی شي.

هغه داده:

ادم يې مځکې وته راستون کا
په اور د غم يې سوی لړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې
نوم يې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت په باب وي او هم عشقي او ټولنيزې خواوې لري، له دغو څرګندونو څخه معلومېږي چې څلوريزه په کلاسيک او لرغوني پېر کې د يو غوره ادبي ژانر په توګه کارول شوې ده او د شاعرانو د شاعرانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساساتو په څرګندولو او د ټولنيزو موضوعګانو په انځورولو کې يې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسيک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند ليکنه.
د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمد اسمعيل يون اثر.
د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک: د پوهاند عبدالحی حبيبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ مذهبي تاثیرات

پر پښتو شاعرۍ باندې په لرغوني دوره کې مذهبي تاثیرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کارېدل او مذهبي تاثیرات لاد هېواد ګوټ ګوټ ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبیاتو دې پراخ تاثیر وکړي. تر لرغوني دورې وروسته پر پښتو شاعرۍ باندې مذهبي تاثیر ډېر شول او د پښتو له پخوانیو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوایلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار یې درلودل، لکه د امیر کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثیراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخیستی دی، چې وروسته د روښانیانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثیرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امیر کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰ هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په سوریانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښکېنې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړیو څلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبایل د پښتو د شعر او ادب زانګو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امیر کروړ له شعر څخه څرګندېږي چې په لومړۍ دوره یانې اوله او دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالی یې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی.

څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي.

په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په درېیمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی دی چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شیخ رضی او نصر لودي د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي، رضی د حمید وراره او نصر لودي یې زوی دی. شیخ رضي خپل تربور (تره زوی) ته داسې لیکلي دي:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونړلی په زیارنه
تا په تور و توراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي د شیخ رضي په غبرګون کې وايي:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسې تورا کړې
که ملحد یم د دښنه یم.

د لودیانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نږه والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. له (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې مذهب او عربي ژبې اثر په دغو وختونو کې تش په دیني اصطلاحاتو پورې محدود و او لا ډېر عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي نه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتګاران وو او غوښتل یې چې د پښتونخوا په بېلابېلو سیمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې ده او خپل عقاید یې د پخوانیو په ډول د (سنت) تابع بللي دي. تر دې وروسته ان تر روښاني دورې چې کوم شعرونه لیکل شوي، په پام وړ شمېر شعرونو کې مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې اغېزې څرګند ېږي، خو د لرغونې دورې په اندول بیا په روښاني پېر کې دا اغېزې زیاتې څرګند ېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبیات مطالعه کړو، نو ددغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د یادونې وړ ده او ډېرې زیاتې دغه ډول شفاهي سندرې پښتنو کلیوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنګه چې ددغو شفاهي سندرو ویونکي زیاتره نه دي معلوم، نو پر دې اساس موږ ددغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه یو خبر، خو کله چې د پښتو تحریري ادبیات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوایلو کې موږ د ځینو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوې دي.

ددغو ښځو اثار موږ ته دا هم رابښیي، چې دغه وخت د پښتنو په ځینو کورنیو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځینو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د دیني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځینې نصابي منظوم او منثور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به که کومې یوې د لیکوالۍ او شعر ویلو استعداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلود، نو دې خواته به يې هم پاملرنه کوله او په پښتو به يې ځينې اثار يا ژباړل او يا به يې نظمول. دغه اثار زياتره اخلاقي او ديني تبليغي رنګ لري. ددغو ښځو له خوا ددغه ډول اثارو تاليف او ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه ديني تعليم نتيجه وي او د همدغو تعليماتو تر فکري اغېز لاندې به يې د ديني، تبليغي او اخلاقي اثارو ايجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو کليوالو ښځو له خوا چې کوم شفاهي ادبيات ايجاد شوي دي، زياتره ليريک او غنايي رنګ لري، اوس هم دا ثابته شوې ده چې ښځې له نرينه سره يوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار يې د پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري په دغو ښځو کې لومړنۍ يې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوايي کې اوسېده، پلار يې ملا دين محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعدالله خان نورزي مانيه وه، دې مېرمنې پر (۹۰۳هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه کړی دی. د پټې خزانې روايت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر ترجمې سربېره نور اشعار هم ويلي وو، د زرغونې د پښتو بوستان يو حکايت پټې خزانې راوړی دی، چې زه يې څو بيته دلته را اخلم:

اورېدلې مې قيصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی	په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه	راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ	په ايرو په خاورو خړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایزید په شکر کښېنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورېږم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وینا دا ترجمه ډېره غښتلې ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بریالۍ راوتلې ده.
د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې د زرغونې پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهیمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبیبي خبره چې که څېړې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ویناوو خاوندان سره بېلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.
پر دې سربېره له فارسي ژبې نه پښتو ته د ادبي اثارو د ترجمې تاریخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پیلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.
زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترڅنګ یې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.
بله مېرمن چې موږ یې باید په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پټې خزانې له لیکنو سره سم د ظهیرالدین محمد بابر (۹۳۷هـ.ق) د زماني شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان یې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پټې خزانې راوړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم يې مځکې و تـه راستون کا
پـه اور د غـم يـې سـوی لړمون کا
دوزخ يـې روغ کا پـرمـخ د مځکې
نـوم يـې د هـغه دلـته بـېلتون کا

له دې يوې رباعي پرته ددې نور اثار موږ ته نه دي معلوم، خو له دې يوې رباعي څخه يې هم د وينا قدرت ښکاري او دا راښيي چې رابعې به په خپل دېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت او لطافت بيان کړي وي.

دريمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شيخ الله داد لور وه، چې پلار نيکه يې په اشنغر کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱هـ.ق) کال له شيخ قدم سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزګاره او عالمه مېرمن وه. نېکبختې پر (۹۴۹هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه يو کتاب ليکلی و، چې درې ټوټې ترې محمد هوتک په پټه خزانه کې را اخيستې دي، د يوې ټوټې څو بيته يې دا دي:

پـه زړه ښاد سې ای مومنه　　په ظاهـر پـه بـاطـن سپينه
ظاهر زهد پـه اخلاص کـړه　　په زړه ټينګ سـه لـه يـقينه
شـکر صبر په هـر حـال کړه　　خودنمای مه سه خـود بـينه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبليغي رنګ لري او نصايح او پندونه يې په دې اثر کې وړاندې کړي دي، که څه هم د نېکبختې کتاب له اوسنيو ادبياتو سره ډېر سمون نه لري، خو مخکې داسې کتاب نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو په تاريخي فرهنګي بهير کې بله شاعره او اديبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: ((مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (۱۰۷۱هـ) کال په تازي نومې سيمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخی پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال يې حکومت کاوه، معاوض او ساری يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له پښتنو مېرمنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست کړی و، مېره مخې ارتينه وه چې نارينه يې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. له ثقه رواياتو څخه يو روايت دی چې سلطان ملخی سور غره ته نږدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کړه او له جنګياليو ځوانانو سره يې کور او کلا د دښمنانو له تاړاکه وساتل.

نازو انا په مېلمستيا، غريبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلې د نازو پر کلا يې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم يې له خيبره تر کوسانه خپور شو، نازو په حباله د ښالم خان هوتک وه چې د کريم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشر يې حاجي ميرخان او نور عبدالعزيز خان، يحيی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتينه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار وويل او يو ديوان يې درلود چې دوه زره بيتونه پکې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرګه وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې له سترګو څڅېده
ما ويل څه دي ښکلی ګله ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حليمه حافظه بله ليکواله او شاعره مېرمن ده چې تر لرغونې دورې وروسته په کلاسيکې يا منځنۍ دورې پورې اړه لري. حليمه د خان عليين مکان خوشال خان خټک لور وه چې د عبدالقادر خان خټک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې مروج علوم ولوستل او بيا د شيخ سعدي لاهوري مريده شوه. د خپل پلار عبدالقادر خان په لاس يې بيعت وکړ، چې هغه هم د شيخ دوران خليفه و، روايت کا چې، حليمه بي بي فاضله او عارفه ښځه ده او مېړه يې نه دی کړی، قرآن عظيم الشان يې هم په ياد و، په پښتو يې اشعار هم ويلي دي. د حليمې په اشعارو کې مجازي عشق نه ښکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقيقت په لاره کې دي او د حقيقي محبوب حقيقي صفت کوي، د بي بي حليمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مينه سرفرازه
ثناخوانه په څو رنګه د رحمان شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چــــې مجـــاز مـــــې د ایـــاز ولاړی زړه نــــه
ســربلنده تــر محمــود غونــدې ســلطان شــوم
و هـــــر چـــا وتــــه چـــــې ګـــورم واړه دی دی
د جمــــال پـــه ننـــدارو یـــې شـــادمان شـــوم
د غیـــر فکــر مـــې لـــه زړه نـــه رابهـــر شـــو
پــر خلیــل و پــر عــدو بانــدې یکســان شــوم
حلیمـــې د غمــاز مکــر زیــات لــه حــد شــو
چــې دې بیــل لــه یــاره نــه کــا بــدګمان شــوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې ساندې او د ښادۍ سندرې

ساندې:

څرنگه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر یو فورم یې په ولس کې ځانته د ویلو خاص ترتیب او اهنگ لري، نو ښايي چې په لیکلې بڼه زیاتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالی ولري، خو د ویلو له مخې بیا بېخي بېل او ځانگړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک یې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او لیکلې بڼه یې یوازې د ثبت او تلپاتې کېدلو وسیله ده.

د بېلگې په توگه په لوی سر کې خو د ښادۍ بدلې، د اتڼ نارې، غړونه، د بي بي دستې سندرې او چغیان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توگه دا ټولې یادې شوې سندرې درې مسره ییزې دي، چې د لومړیو او درېیو مسریو قافیه یې سره یوه ده او د دویمې یې ازاده ده، خو د ویلو پر وخت داسې سره بېل اهنگونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د ښادۍ بدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي د اتڼ د نارو په څېر، یا دې ساندې د لنډیو په څېر او یا دې هم تاریخي نارې د چغیانو غوندې وویل شي، بلکې هر فورم ځانته بېل سُر او تال لري.

نو له همدې امله موږ هم ساندې په فورمي لحاظ د یوه ځانګړي صنف او ژانر په توګه تر څېړنې لاندې نیسو. ساندې چې د عامو ولسي سندرو یو صنف دی، د ښځو له خوا پر مړي باندې ویل کېږي. ځینې خلک یې ستاینې، ځینې یې کړیکې او ځینې نور یې غړانګې هم بولي. ځینې ساندې په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن او اهنګ په کې د مړي د محاسنو او نېکیو، دده د نیمه خوا هیلو، پاته شویو کوچنیو ماشومانو او ناوې، یا که ځوان مړ وي، نو دده د هیلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو ویر په کې کېږي. زه دلته هغه لنډۍ چې خلک یې د ساندو په بڼه وایي، ډېرې ځکه نه راوړم چې پر لنډیو باندې په خپله د لنډیو په برخه کې پوره خبرې شوې دي او یوازې د یو دوه درېیو لنډیو په راوړلو بسنه کوم.

که نور دې هر څه میراتېږي

میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه

که نور دې هر څه میراتېږي

میرات دې مه شه لوی پټې واړه ورخونه

بې وروره خور په کوڅه راغله

ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

هغه ښځه چې ساندې کوي، نو د ساندو دویمه مسرې نورې ښځې ورسره غبرګوي او په ګډه د (وای او وئ) په ویلو سرونه او ځانونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې هم څو نورې بېلګې:

پلانکیه په سر دې کېنه یوه مرغۍ
چې درته ووایي د پلانکۍ د سلامتګۍ
خدایه پخې کړې د غره ممانې
پلانکی شاوو کړې ښځه یې ناوې
پلانکی رانه وړه ډولۍ
وی دې (...) ونه واله پګړۍ

ساندې عموماً دوه مسره ییزې دي، ما په خپله درې مسره ییزې او تر دې زیاتې مسرې والا ساندې نه دي اورېدلي، خو (د خلکو سندرې) نومي مولف د درې مسره ییزو ساندو یوازې یوه نمونه لیکلې ده:

پلانکیه مه شپې کړه مه کلونه   کور ته دې رادرومه
پر خیالي جامو دې پرېوتل ګردونه

ب- د ښادۍ سندرې:

د ښادۍ بدلې چې د واده سندرې یې هم بولي، لکه د ولسي عامو سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ویونکي نه لري او د عامو سندرو په کټګورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانګړې جوړښت لري غالباً د ښځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی له خوا له هوکې او کوژدې څخه نیولې، بیا د واده د درېیمې او اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. ښځې د واده، کوژدې، هوکې او واده د بېلابېلو وختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې لري. دغه سندرې په اکثرو پښتني سيمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زياتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خو د زرينې څانګې مولف وايي: «څرنګه چې بابولالې ددې سندرو يوه ډېره وړه څانګه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځينې محققين د واده سندرې يا د ښادۍ سندرې ورته وايي او الحق چې سم نوم دی» دی زياتوي: د واده ځينې سندرې د ښځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ويل کېږي.

دغه سندرې ډېرې لرغونې دي او داسې ښښې ښانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلګې په توګه په څو سندرو کې د چندڼو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د اريايانو بودايي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندڼ، سندل، سندرله بوټي څخه د سپېڅلتيا او خوشبويي لپاره کار اخلي او په تندي يې موښي.

د (زرينې څانګې) ليکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره بايد دومره ووايم چې همدا اوس هم په ځينو پښتني سيمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننګرهار ولايت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره يوځای سندر هم د ناوې پلارګنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه يوه ښځه سندر جوړوي او په بل لوښي کې (سور لرګی) په زېړو غوړيو کې تکوي، په سندر کې سلايي ږدي او کله چې د زوم کور والاد ورځي له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه ښځه لومړی پېغلو او ښځو ته پېکی او يا پيچه غوړوي او بيا په سلايي ورته سندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهي چې هلته په هغه سیمه کې يې «درۍ بولي»، نو څرنګه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو کې شته، نو ځکه هغه سندرې چې د سندر نوم پکې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ بريښي، د محتوا له نظره د واده سندرې کله د جنګ او د پېغور مطالب، کله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب کله د ستاينې او غندنې مطالب او کله هم ټوکې ټکالې احتوا کوي.

د واده د سندرو د ويلو ترتيب او طرز د اتڼ له نارو سره جوت توپير لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره ييزې، درې مسره ييزې او کله هم څلور مسره ييزې وي.

دا يې هم څو بېلګې:

کله چې د نکريزو په شپه د زوم د کاله ورا د ناوې کور ته لاړه شي، نو لومړۍ د زوم يوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په کورني ژوند کې ښه خوشاله وي، ناوې ته نکريزې کېږدي، بيا نو ښځې چمبې را واخلي او دا سندره وايي:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانکی خان لونګۍ په لاس درته رانه شي

يا دا سندره:

که د بر بنګو ونه يې اوس به ګلونه نيسې

که د دادا د کوره يې اوس تربڼه ووتلې

که د (پلانکې) د کوره يې د غولي منځ به نيسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د ورا ښځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره ورته وايي:

زموږه ناوې تيله داره ده نه ژاړي
چې د (مېږه نوم يې اخلي) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي

يا: کله چې ورا نوې د ناوې کور ته ځي په دروازه کې دا سندره وايي:

درځم که نه درځم شالونګينې
ولاړه شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبيات، غوټۍ خاوري، ۱۳۲۲ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې یو ډول سندرې د فالونو په نامه ښودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، ویونکي یې نه دي معلوم او د ټول ولس ګډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه غالباً د ښځو له خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې باید وویل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړۍ مسره یې لنډه او دویمه یې اوږده وي، کله یې دویمه مسره هم لنډه او کله یې د دواړو مسرو سېلابونه سره یو شان وي، خو په هر حال خوږ اهنګ لري او هېڅ ډول سکتګي او بندښت په کې نه راځي.

فالونه کله دوه مسریز او کله څلور مسریز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په مناره سور چرګ وهي نارې
شېر د خدای تېرېږي خلکو کاندئ ننداري

دوه مسریز فالونه لکه:

دپاسه مسله راله پر کلي عالم خوره راله

(c) ketabton.com: The Digital Library

فالونه د ښځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او ښځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په بړستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه ښځه منګی له پاکو اوبو څخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره ښځه او پېغله خپله ګوته، ګوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منګي کې واچوي فال ویونکې ښځه د منګي ترڅنګ کېني او فال وایي، د شیانو د را ایستلو ترمخه هره ښځه د منګي ترڅنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وایي او بیا ورپسې فال وایي:

واچوئ فالونه　　　　چې خدای ټینګ کړي تناوونه

فال ویونکې ښځه د فال د هرې غزلې په پای کې وایي: ((لیلو د کاږه کنګرې)) بیا نو هغه پېغلوټې نجلۍ منګي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره ښځه متوجه وي چې زما د کنګر به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
بي بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
لیلو وکاږه کنګر
د غره په سر کې خوش خمیره
که موزي شل اورتې وکړي زه بې امیره

په دې توګه ټوله شپه تر سهاره ښځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مبارکه شپه پښتنو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالۍ، نېکمرغۍ او په عین حال کې د مېلې شپه هم وي.

په ځینو پښتنو کې، پښتنې مېرمنې د دغه منګې اوبو ته ډېره عقیده لري او له همدې امله د خپل ټیکري پیڅکه په همدې اوبو لمدوي او بیا ګنډه (غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقیده ده؛ کله چې دا ګنډه خلاصه شي، حتماً به یو وېښته په کې پیدا شوی وي که دا وېښته سپین و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښایي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به یې لانه وي سپین شوي.

د برات پر شپه د ټولو پښتنو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقیده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بیا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.

فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپین بامونه
پښې وکاږه را درومه
په دا غره کې ورېښم بوټی
د زدې مور سې چې پر واچوي مخ پوټی

چاودې چاودې پښې
یومن ایرې پکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خړ خړ پر له اوړي
که دې صبر ورته وکو لعل به څنډې له در واوړي
شين دې پرتوګ شين دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول

د پښتو ددغه ډول سندرو پر ټولولو استاد حبيب الله رفيع، پروفيسور سيال کاکړ، علي محمد منګل او نورو کار کړی دی.

ب- چغيان (انګۍ): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د ولسي سندرو يو ځانګړی فورم دی چې ځانته خاص شکلي او موضوعي خصوصيات لري. دغه سندرې چې تراژيديکه بڼه لري ناوې يې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وايي.
څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو نجلۍ نا راضه وي او پر زړه يې غوټې وي چې د خپل زړه د غوټو د خلاصولو لپاره د ژړا په ترڅ کې همدغه احتجاجيه سندرې (چغيان) وايي. د چغيان ملتيا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغيانو ته په ځينې پښتني سيمو کې د (هوی) سندرې وايي او په ځينو ځايونو کې ځينې نور محلي نومونه هم لري.
د کاکړستان په سندريزه سيمه کې دغو سندرو ته د (اله مور) سندرې وايي، خو موږ ته راوړل شوې سندرې د انګۍ او چغيان په نومونو رارسېدلې دي.
لکه دا سندرې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروره لاس که په کځوړه
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خورې هوی که غاړه لوی که
اکاګان درته ولاړ دي
اکاګانو زړونه لوی دي

چغیان لکه د اتڼ نارې او د واده د سندرو په څېر سکښت لري او ځینې یې دوه مسره ییز، درې مسره ییز، څلور مسره ییز او تر دې زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې ډېرېږي او د هر بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم څو بېلګې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کړم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت
×××
شینکۍ کوتره وم ښورېدمه
نــه چــا نــیومه نــه چا کتمه
په هــر یــو ټــکي بــه پرېوتمه
نــن نــاولــده یـــې کېنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د ښادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصنافو کې نه مطالعه کېږي. دغه سندرې چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ویل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرایطو او د ډېرو زیاتو ټولنیزو بې عدالتیو، د ښځو او نرو د حقوقو نه برابرتیا او ښځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.
چغیان د لومړي ځل لپاره پروفیسور ولي محمد خان سیال کاکړ په خپله یوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

۱- هېوادمل زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.
۲- یون محمد اسمعیل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.
۳- خاورې غوټۍ، د پښتو شفاهي ادبیات، شکل او مضمون، ۱۳۲۲ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

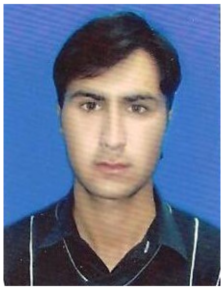

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی څرک د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلګې تر موږ نه وي رارسېدلي، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلګه هم لرو. په لرغونې ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلګې وړاندې کړو:

د اسمعیل سړبني نارې:

اسمعیل سړبنی د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله(ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای(ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (بېټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرګه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د خرښبون بابا د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفر په باب ژوره اند پښنه څرګنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه یې دا سوې ناري له خولې ووتلې:

کـه یـون دی یـون دی مخکـــې بېلتـــون دی
لـه کـسي غـره څـخه ځـــي خربنـــبون دی
کـــه وروره وروره خربنـــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې زمـــا ویـــر تـــه ګـــوره
چـې ځـې مـرغې له تـــوري کرغـــې لـــه
هـــمزولـــي پـاتـــه ځـــې څـــه برغـــې لـــه
د خـــدای دپـــاره خربنـــبون پـــاره
چـې هـېر مو نه کړې زمـــورږ کهـــول واړه
زړه مـــې ویـــلېږي یـــار مـــې بېلېـــږي
بېلتـون یـې اور دی ځـــان پـــه ســـوځېږي.

د اسمعیل سړبني په غبرګون کې د خربنبون بابا ناره داده:

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـوهېږم چـې بـه څـه پـېښ وي پـه وړانـدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دواړه ســـترګې مـــې پـــه وینـــو دې ژړانـــدې
اســـمعیله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خربنـــبون بیـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېربـږي کـــه مـــې بیـــا نـــه ســـتا یـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ویـــر بـــه پـــرې ســـي دزړه مرانـــدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمـه ځمـه چـې اوږد يـون مـې دی و مـخ تـه
دیــا نــه څــوری بــه اچــوم و تــرخ تــه
ستاســې يـاد بـه مـې وي بـس د زړه وسـخ تـه
کـه دا مځکـه غرونـه ټـول سـې لانـدې بانـدې.

نصر لودي ته د شيخ رضی پاړکی:

شيخ رضي او نصر لودي دواړه د تره زامـن وو او پس د تره لـه مرګه شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلتـه يې د خدای عبادت کـاوه او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی تـرمنځ شيطاني وکړه او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضـی لـودي نصر لودي ته دا پاړکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام ديـن دې پرې ايښی دی:

د الحــاد پــه لــور دې ترپلــل
ګــروه دې زمــوږ وکــوراوه
مــوږ روښلــی پــه زيارنــه
تــا پــه تــورو تــوراوه
لرغــون ولــې ګروهېــدلې
چــــې دې ګوښــــې اړاوه
هغــه ګــروه دې اوس اړه کــړ
چــــې پلــــرو دې رښــا وه
لـودي ستا پـه نامـه سـپک شـو
کــه هــر څــو مــو درنــاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصـره نـه مـو يـې لـه كهالـه
لـودي نـه يـې پـه كـاوه
زمـوږ رغـا ده سـتا لـه ګروهـه
د ورځ لـوی پـه رغـاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پاړكی وليكه او ورته يې وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم اوښتی دا هسې د دښمنانو تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورونو ته غوږ كېنږدې:

د الحـاد پـه تـور تـورن سـوم
زه لرغـون خـو ملحـد نـه يـم
زمـا دښـنه هسـې تـوراكړي
كـه ملحـد يـم د دښـنه يـم
لـه اسـلامه نـه ترپلمـه
تورانـو څخـه پـه ترپلـه يـم
ګـروه مـې هغـه لرغـونی دی
اوس هـم كـروږ پـه لرغونـه يـم
د لـودي زوی سـنتي يـم
د حميـد لـه لـوږ كهالـه يـم
تـوراني دښـن چـې وايـي
زه لـه ګروهـه پـه اړه يـم
دا يـې تـور تاسـې دروهـوي
زه مـومن ستاسـې پـه تلـه يـم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دښـــنو وينـــاوې مـــه غـــږه
زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښـتو ادب او ژبې تـه پاملرنـه کېدلـه او شـاعران هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لـودي په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خړې وربځې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زمورږ مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليـل خـان نيـازي پـه ځـواب کې دا لاندې رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګـوره اوربـځې د داد لــه پـــاســه
خـــول مـــې د عـــدل په درو رون دی
جـهان بـــه زيـب مومي زما له لاسه

د پښـتو ادب پـه لرغـونې دوره کې دغـه شـېږ شـعرونه چې د شپږو بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو پـه خپـل منځ کې يـوه بـل تـه ويلي د پښـتو لومړنيـو مشـاعرو بېلګې دي. البتـه وروسـته مشاعرو بله بڼه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسګونو تنو پـه کې ګـډون کـړی، هـم مقيـدې مشـاعرې جوړې شـوي او هـم ازادې، خو په لرغونې دوره کې يې دا څو بېلګې وې چې پورتـه يـې يادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او ناري

الف- سروکی (نیمکی):

سروکی یا نیمکی یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سر یې پاتی دی نو ځکه ورته سروکي وایي او بیا د ولس له خوا په لنډیو بشپړ شوي، چې په پښتني سیمو کې ډېر رواج لري، ځیې ورته سروکي وایي او د پکتیا په منګلو کې ورته پامونه (پام) وایي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او مینې مسایل منعکس کېږي او د پښتني سیمو د خلکو داجتماعي، ملي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوې دي، ځینې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټولیزه توګه یو بیت لري، د بیت یوه مسره یا نیم بیتي یې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سر یا سروکی یې بولي سر زیاتره د مقفی بیت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اخر کې راځي او په ځينو نيمکيو يا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.

کله کله دواړه مسرې متحدالوزنه او متحدالقافيه وي. د ويلو ترتيب يې دا دی چې په منځ کې يې لنډۍ يا ټيکۍ راځي او د لنډۍ له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.

دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي يا په اخر کې او د لنډۍ له لنډې برخې سره د سروکي هغه جوله چې دواړه مسرې يې سره برابرې دي، دويمه مسره تکرارېږي او د لنډۍ د اوږدې مسرې بيا هماغه د سر لنډه مسره او د هغه سروکي چې دواړه مسرې يې برابرې وي، دويمه مسره يا (نيم بيتي) تکرارېږي، وروسته بيا ټول سروکي تکرارېږي.

هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې اوږده، دويمه يې لنډه وي، بېلګه يې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

د لنډۍ اچول:

موسم بهار وخت د ګلزار دی
چاويل چې مازيګر دی
په ما انګار دی چې پردي وطن ته ځمه
چا ويل چې مازيګر دی
سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه سروکي چې لومړی مسره یې لنډه وي او دویمه یې اوږده وي، بېلګه یې داده:

خانه راځه دلبره
ډکې لاری د جینکو لندن ته ځینه

د لنډۍ اچول:

د جینکو قدر یې کم که
امان الله ته دې خدای لونې ورکوینه

درې مسره ییز سروکي:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکی مزي دې
خال به دې وران شي

سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص

الف- عام سروکي: دا ویل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.

پورې د جانان کډې بارېږي
ځم ورسره ځمه
کله مې مین زړګی صبرېږي

۲- خاص سروکي: هغه سروکي دي چې یوازې د اتڼ میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه
درځم له ګلو
اوس به لمن ډکه دروړم د ګلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سروکو په برخه کې ځينو ښاغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې يې زحمتونه ګاللي، لکه، ښاغلي حبيب الله رفيع، پروفيسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې د سروکو يوه لويه مجموعه د چاپ لپار تياره کړې ده.

ب- ناري يا غړونه:

نارې ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کيسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بيت په ډول وي؛ ځينې اوږده او ځينې لنډ وي.
د هرې کيسې د نارې يا غړ سېلابونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقيد نه وي.
نارې پر درېيو غټو برخو وېشل شوې دي:
الف- د اتڼ نارې
ب- تاريخي نارې
ج- د نکلونو نارې

الف- د اتڼ نارې: دا نارې په عام ډول د اتڼ په ميدانونو کې ويل کېږي. دا نارې په ناسته نه ويل کېږي يوازې په اتڼ کې ويل کېږي او که وويل شي خوند نه لري. دا نارې يوازې د اتڼچيانو له خوا ويل کېږي، د اتڼ نارې د اتڼ له سروکو څخه بېلې دي. دا نارې د ښځو په ښادۍ کې هم ويل کېږي او د نرينه وو په محفلونو کې هم ويل کېږي، خو د ښځو د اتڼ نارې بېلې دي، نرينه هغه په خپلو محفلونو يا اتڼونو کې نه وايي. د اتڼ نارې ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتڼچيانو له حرکتو سره سمې ويل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، چپه اتڼ، راسته اتڼ، په ناسته اتڼ، غلی اتڼ او داسې نور...

د دې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اوړي او په نوي وزن یې وایي. د اتڼ نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او څلور مسره ییزې وي، خو کېدی شي تر دې زیاتې مسرې هم پیدا شي. د قافیې جوړښت، د مسریو لنډوالی، اوږدوالی او هیجایي سیستم یې همډوله دی. په درې مسریزو او څلور مسریزو نارو کې د مسریو د څپو شمېر سره مساوي نه وي، په درې مسریزو نارو کې لومړۍ او درېیمه مسره سره هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه یې داده:

لونګینه پر څنګ څنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

xxx

چتې چې په پښو دې کړې چوتې
ځوانان دې لېوني کړل
زاړه خواران دې وایستل له ګتې

په دې ناره کې (چوتې یا ګتې) د قافیې کلمې دي، لومړۍ مسره یې لس دویمه مسره یې اووه درېیمه مسره یې یوولس څپې ده.

ب- تاریخي نارې: دا یو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتماعي، سیاسي تاریخ سره اړه لري، دا ډول نارې د هوتکو د پادشاهۍ په واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بیا د لوی احمدشاه بابا د دوران په پېښو پورې اړه لري. دا نارې د ډېرې پخوا زمانې تر پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې ځینې مهمو واقعیتونو او تاریخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ییزې دي چې یوه مسره یې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافیه یې یوه وي.
بېلګه یې داده:

زمری دی شاه ولي د جنګ زمری دی
د سنګرو یې ویستلی مرهتی دی

د فتح کرنګه نال به دې زرین کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امېل به ستا د غاړې لونګین کړم

ج- د نکلونو نارې: په پښتو نکلونو کې زیاتره د نکل د بیانولو او کیسو په ترڅ کې ځینې منظومې ټوټې هم ویل کېږي چې دا ټوټې د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسریزې او درې مسریزې دي او دا کله هم قافیه وي او کله نه وي. لومړۍ او دریمه مسره یې یوه قافیه لري، دویمه قافیه یې هماهنګي نه ساتي. په ځینو درې مسریزو کې درې واړه یوه قافیه نه لري.
بېلګه یې داده:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي شوی هندوستان رعیت ملکونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- پښتو متون، د پوهنوال محمدصابر خويشکي اثر، بېلابېل مخونه.

۲- د شعر هندسي جوړښت،د پوهندوی محمداسمعيل يون اثر، بېلابېلو مخونه.

۳- د پښتو ادبياتو تاريخ لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل اثر، بېلابېل مخونه.

۴- قافيه او د پښتو نظم شکل يا ډولونه، پوهنوال جلال الدين اثر، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

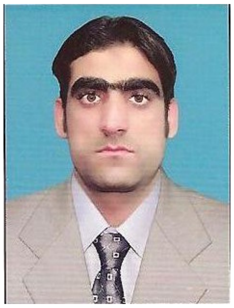

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي.
دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښنه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو باباهوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښنه په سندره کې داسې ځرګنده کړې ده:

پښتنو هلئ پر غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښـــن پـــه غشــيو مو پېيه کړئ
د پښتونخوا مځکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

۲- د امیر کروړ ویاړنه کې سیاسي پېښنه:

کله چې د ابوالعباس سفاح له بني امیه سره جګړه وه، نو امیـر پـولاد او امیر کروړ په کې هم ګډون کړی و، چې امیر کـروړ پـه کـې ډېرې سوبې وکړې. امیـر کـروړ ددې جګړې پـه پـای کـې څـو بیتونـه وویـل چې سیاسي پېښنه یې په لاندې بیتونو کې څرګند ېږي:

د زرنج سوبه مې د توري په مخ سور وکړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سـور وکړه
ستر مې تربور وکړه
له ما اتله نسته
خـپلو وګـړو لـره لـور پېـرزویــنه کـــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

۳- د شیخ اسعد سوري له خوا د امیر محمـد سـوري پـه اړه ویرنه کې سیاسي پېښنه:

کلـه چـې محمـود غزنوي پر غـور بانـدې یرغـل وکړ او امیـر محمـد سوري یې بندي کړ، نو هغه له ډېر غیرته پـه بندیخانـه کـې مـړ شـو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو شیخ اسعد سوري دغه سیاسي پېښه په ویرنه کې داسې ښکاره کوي:
څرګندوي:

د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
تنګیالیو لره قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بیړیو کله وي څوار

۴- د ښکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه ستاینه کې سیاسي پېښه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو ښکارندوی به هم ورسره د جنګ ډګر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه سیاسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې څرګنده کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د خلیل خان نیازي رباعي کې د سلطان بهلول لودي په اړوند سیاسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنګونو وروسته هندوستان ونیو او ۳۸ کاله پادشاهي یې هلته وکړه، نو خلیل خان نیازي د هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وویله:

خړې وربځې ژاړي له پاسه
کویله رږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړی د امیر کروړ پېژندنه:

امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت درلود ، د دویمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی او امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و ، چې په غور کې یې پادشاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې پاچا شو ، دی یو تکړه ، غښتلی ، کلک او مضبوط سړی و ، په یوه تن به له سلو تنو سره جګړه کېده ، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((... دا امیران له پېړیو پېړیو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښته و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر تېر شوی دی. داسې ویل کېږي چې یو عادل ، ضابط او ښه کلک سړی و او د ښې وینا څښتن و او هر وخت به یې شعرونه ویل ، کوم وخت یې چې جنګونو کې ډېرې فتحې وکړې ، نو یو ښه شعر یې وwایه چې ویاړنه یې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخریه شعرونه هم ویل کېږي. امیر کروړ شاعر پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به د امیر کروړ سوري ویاړنه وګورو چې څومره خوږوالی، روانوالی او پوخوالی لري.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرځمنو باندې
په ژوبله یو نیم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ و په ویاړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه ویجاړ له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندې هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی یم په روم له ما اتل نسته

په مرو زما غشی لوني ډاري دښن راځخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه له ما اتل نسته

خپلو وګړو لره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنـــج ســـوبه مـــې د تـــورې پـــه مخســـور وكـــړه
پـــه بـــاداری مـــې لـــوړاوی دكـــول د ســـور وكـــړه
ستر مې تربور وكړه   له ما اتل نسته
پـر لويـو غـرو مـې وينـا دروميـ نـه پـه ځنـډو پـه تـال
نـــړۍ زمـــا ده نـــوم مـــې بـــولي پـــر دريـــځ ســـتايوال
پـــه ورځـــو شـــپو مياشـــتو كـــال - لـــه مـــا اتـــل نســـته

لغتونه:

زه - من، د مفرد متكلم ضمير خپل طرف ته اشاره
په - د ربط توري
نړۍ - جهان، دنيا، دارالفنا
له - سربل
اتل - قهرمان
هند - يو اسيايي هېواد
سند - په هند كې د يو ځاى نوم
تخار - د افغانستان يو شمالي ولايت
كابل - د افغانستان پلازمېنه
زابل - د افغانستان ولايت
من - عزم، اراده، تصميم، نيت
ميرخمنو - ميرخمن، دښمن، دښمن
ژوبله - جنگ، جگړه، يو بل ژوبلول
يونم - متصل ضمير دی، يون په مانا د حركت، حركت كوم، تلل كوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابۍ، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنګي خولۍ
هسک- جګ، بلند، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویاړ- افتخار
سو- پوندې
لتاړ- ګډوډ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنګ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، ګرمسیر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوځار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایټالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده، پلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هریرود - په هرات یا هري کې د یو سیند نوم دی
رپي - رپېدل، لړزېدل
وګړو - وګړي، خلک
لور - مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوینه
ډاډینه - اطمینان
بامم - (بامل یې مصدر دی دا یې متصل ضمیر دی) روزم، تربیه
کوم، پالم
روزنه - تربیه کول
ودنه - وده ورکول، روزنه، نشو ونما ورکول
زرنج - د نیمروز مرکز
سوبه - فتحه
مخ سور - سرخرویي، بریالیتوب
کول - نسل
سور - د سور کورنۍ
ستر - لوی، مشر، بزرګ
دریځ - منبر، د درېدو ځای
ستایوال، مداح، ستایونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سیاسي پېښه وي، که اجتماعي، که سیاسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبیاتو او ادبي بهیر تاثیر کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ ګورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته، سیاسي، مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبیاتو خپل خپل تاثیرات پرې اېښي دي. د امیر کروړ له شعره نیولې، ابو هاشم سرواني، شیخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعیل او خرښبون، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، شیخ تیمن، بېټ نیکه، شیخ متي، ملکیار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسایل بیان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سیاسي کورنیو او بهرنیو پېښو په نتیجه کې رامنځته شوي دي.

د امیر کروړ شعر د افغاني ټولنې د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتیجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثیراتو نتیجه ده. د شیخ اسعد سوري قصیده بیا د کورنیو جګړو او د پاچایي اوښتون د پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عواقبو له امله رامنځته شوې ده. د ښکارندوی غوري قصيده بيا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سياسي او مذهبي پېښو انځور- ګري کوي، د ملکيار هوتک سندره بيا د مغولو د بريدونو پر وړاندې يو عکس العمل دی، بېټ نيکه په خپلو مناجاتو کې د خدای(ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړې او د پښتون قام وګړي زيات کړي. لنډه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په يو نه يو ډول يې په ادبياتو کې انعکاس موندلی او ځينې پېښې بيا داسې دي چې خپله د ادبياتو د راټوکېدو سبب شوي دي. دا سياسي، ټولنيزې او پوځي پېښې بيا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثيرات پرېښي دي او ادبياتو کې يې انعکاس موندلی دی.

د رنسانس تر پيلېدو وروسته په نړۍ کې ځينو اقتصادي او فرهنګي تحولاتو يو په بل پسې د برياليتوب پړاوونه ووهل. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړيوال ډګر کې يې زيات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بيا وروسته په انګلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځينې اساسي او بنسټيز بدلونونه رامنځته کړل.

کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بريالی شو، د افغانستان د حکومت واګې د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنيزې قانونمندۍ له مخې ډېر توپير او تفاوت موجود و، تېمورشاه يو مطلق العنان پاچا و، د فيوډاليزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بريالی شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه انقلاب لکه څنګه چې پر تولنه نږۍ يې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثيره پاتې نه شو.
په هغه وخت کې افغانستان د ځانګړي ارزښت له مخې د ځينو پرمختلليو هېوادونو پام ځانته راوګرځاوه، روسيې او فرانسې په ګډه (۷۰) زره کسيز پوځ ترتيب کړ، بيا يې د زمانشاه دربار ته يو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې بريالیتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند وروداننګې، خو څنګه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه يې د ناپليون غوښتنه ونه منله.
انګليس له فرانسې او روس نه وېره نه درلوده، خو له شازمان څخه يې وېره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې يې د افغانانو د ننګ او جنګ توره او مېړانه ليدلې وه، نو ځکه يې له يوې خوا قاجاريان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انګرېزانو د همدې مخالفت په نتيجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پرديو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته ر نجيت سنګ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې يې اټک کلا، ملتان، کشمير، ډېره غازي خان، ډېره اسمعيل خان او پېښور يو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بيا مشهد او نيشاپور قاجاريانو ونيو د افغان حکمران ميرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي يې پرته له يوه ماشومه ووژل.
له دې ناوړو حالاتو سره بيا هم پښتانه که له يوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنګېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي ننګ، پښتونولۍ، تورې او مېړانې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ویل کېدلې. ددې تر څنګ د ختیزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګندېدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس یوازې یوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې یوه سیاسي او نظامي کمپنۍ هم وه.

دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخیزه اغېزه وکړه، هم له سیاسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بیدارولو لپاره بې تاثیره نه وو.

نامتو مستشرق ((ډار مستټر)) لیکي: ((پښتو چاربیتې د پښتو یو لیکلی تاریخ دی، چې د دوی د جنګونو او غزاګانو کړه وړه په کې خوندي شوي دي.))

پر حماسي او رزمي چاربیتو سربېره نیمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاخون لپاره ویل شوې دي او ددې چاربیتو ډېره برخه مشهور فرانسوي ((ډارمستټر)) په خپل کتاب ((د پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې یوازې د ننګیالیو ستاینه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو ترڅنګ درېدلي دي.

مګر ددغو سندرو روح حماسي رنګ لري او یو ټاکلی زمان په ګوته کوي.

پښتنو که له یوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا یې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د یادولو لپاره یې چاربیتې غږولې او کښلې، زه دلته یوه چاربیته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغی یوسفزی ولړزېدو
په نیت د غزا لاړو په نوښار ورژېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاصد ه پادشـاه راغـی رالېږلی عظـیم خـان
د اولــه یــې جرګــه کــړل ملایــان او ملکیــان...

د پښتنو په سیاسي سیالیو او اتلولیو کې د ولسي ادب اتلولي د هېرولـو نـه ده، نـو ځکـه زمـوږ د تـاریخ پـه زړه کـې دغـه حماسـې، قرباني او اتلولی نه هېرېدونکي او نه پناه کېدونکې دي. د بېلګې په توګه د هغه وخت یو شعر لولو:

پــه وطــن قربــاني ورکـــړه زمـــا وروره
رنــګ پــه وینــو پنځــه ســوه ځوانــان ګــوره
چــې یــې ځــه قربــاني ورکـړه پــه میـدان کـې
ننګیـــالي پښـــتانه هســـې وي هـــر کـــوره
غـل مـې تـل د ژونـدون مـرګ وي کـه پـوهېږي
که پښتون یې ځان خلاص کړه لـه دې پېغـوره
پــه دښــمن چــې د ځــان وینــه تویــه نــه کـړې
واکــداري د وطـــن مـــه غـــواړه ای وروره
خپلــواکي همـــېش پـــه تـــوره حاصــلېږي
جنــت هــم د تېــغ د ســیوري لانــدې ګــوره
کــه پــه عــیش او راحــت ازادي غــواړې
شــرمنده او خــالي لاس بــه ځــې لــه کــوره.

په پښـتو لرغـوني، منځنی او اوسنی ادبي دورو کـې پـه لسـګونو داسې سیاسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې لیدلای شو چې هم یې پر ادبیاتو مستقیم تاثیر کړی دی او هم یې زموږ په ادبیاتو کې انعکاس موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت

حکایت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مظومې یا منثورې کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښیي.
زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او بانډو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توګه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوربېدلې مې قيصه ده　　　　چې له شاتو هم خوږه ده

په پښتو کې نظم شوی حکايتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، د حکايت نمونه يې داده:

لـه نېکانـو روايـت دی　　　　هسـې توګـه حکايـت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی　　　　چې يې فيض تل جاري دی

دلته به ددې حکايتونو د شاعرانو د ژوند او بيا د حکايتونو پوره برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وايي: ((زرغونه د ملا دين محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصيل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل، د فصحاوو اشعار يې ولوستل. زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن يې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل وکا زما پلار چې زرغونې د شيخ مصلح الدين سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې پر (۹۰۳هـ.ق) کال پايته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل، سربېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وويل او په زمره د فصحاوو يې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به يې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان يې سير کا او ګلونه د پند او نصيحت به يې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خورا ښه و او کاتبانو به يې له حسن خط، اقسام د خط زده کول. زما پلار هسې وويل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغوني په خط «بوستان د پښتو» وليد، چې خپل اشعار يې په خپل ښه خط هسې کښلي وو، چې مغلړې يې خط ته عاجزې کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما پلار په ياد و چې زه يې په خزانه کې کاږم:

حکايت له بوستانه د پښتو

اوريدلي مې قيصه ده — چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار — بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی — په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه — راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ — په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښنو سو — د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وريم د بل اور — چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد ورمه — يا به لړ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ايرې کړ — له لويني يې ځان پرې کړ
ځوک چې ځان ته ګوري تل — خدای ته نه سي کړای کتل
لويي تل په ګفتار نه ده — لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا — تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکايت ويونکی شاعر ملا پيرمحمد دی. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: «ملا پيرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوی دی چې ملا سرور له ميا فقيرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پيرمحمد له خپله پلاره فيض ومونده. د عليين مکان حاجي ميرخان سره په جنګو کې ملګری و، چې د شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظل الله ورور شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پیرمحمد هم یې هلته وغوښت او له انفاس میمون یې استفاده کا او خلک د خدای شریعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې میاجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلایلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پیرمحمد صاحب عزت کا او ((پیر افغان)) یې لقب کا، میاجي صاحب له علم اخلاق کې یو کتاب دی چې (القرایض فی رد الروافض) یې نوم دی په افضل الطرایق کې یې دا حکایت کښلی دی چې زه یې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې یادګار وي.))

حکایت

شیخ متي چې خلیلي و دی له آر لوی ولي و
یوه ورځ روان پر لار و لوی ښبتن په استغفار و
کړه ده ذکر د غفار یو شپه نه و وزګار
پر دې لار وې تیرې ګټې لارې مځکې وې په بټې
ډېرې شپې راغلې رویدار چې یې صافه کړله لار
یو دهقان به ابیاري کړه شپه په شپه به یې خواري کړه
ده به لید په توره شپه شیخ متي په زیار اخته
له راحته په بېزار و ټوله شپه به هم بیدار و
یوه شپه راتېر ملیار سو شیخ متي ته په ګفتار سو
ای د خدای رویداره څه کړې دومره زور زحمت پر څه کړې؟
ته بادار یې د ولیانو ته قدوه د صالحانو
ستا د خاورې سره زر دي د هرچا کجل البصر دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شپو شپو يې ته بېخواب | په زحمت په اضطراب
پا کوې د لارې ګټې | په دې خاورو څه دي ګټې؟
داسې ووې شيخ متي | د مولا په عشق پتي
چې خدمت د خلق الله | يو ګړی په يوه ساه
تر هر څه بهتر دی وروره | زده کړه دا خبره ګوره!
ولې پاته له تا نور دي | شپې او ورځې دې په کور دي
ځه جهاد کړه پر تا فرض دی | دا هم ستا د غاړې قرض دی
يوه ورځ جهاد افضل | تر کلو کلو لمانځل
څوک چې تل لمونځ و روژه کا | په جهاد به يې پوره کا
لومړی شرط د دين همدا دی | بيا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه | ځان خبر کړه ښه له دينه
توره واخله مجاهد شه | د لوی خدای د دين قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه | دا خدمت يې په ځان پور کړه
چې دې بشپړ عبادت شي | ځان دې خلاص له مصيبت شي
چې له خوبه ويښ کاکړ سو | د غزا پر خوا نومړ سو
زغره خول يې اراسته کړل | د غزا غشي تېره کړل
هرات خواته په تلو تلو سو | د سلطان غياث له ملو سو
وېکړه هورې جهادونه | د سلطان مل شو په ملونه
څو هورې تر دنيا تېرسو | د غازيانو په ټول شمېر سو
چې يې هلته هم وفات سو | ښخ په خاورو د هرات سو
مېړه هسې ژوندون کاندي | مري د خدای په رضا باندې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبياتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې ليکوال محمد هوتک وايي: ((د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زيارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بيا چې راغی ږوب ته په کال (۹۲۹) هجري يې يو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم يې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما وليدی، شيرين بيتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکريم حکايات دي او له رښتينو خلقو يې روايات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې ميندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنيو او ځينيو په سبق لوست.))

دوست محمد عليه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابړخان هم يو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم يې و ((تذکره غرغښت)) هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضايع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ويرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ويلې او هم مې يو څه له هغو څخه په ياد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قيصې او روايات مې بيا په شعر وويل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکايت له غرغښت نامې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نېکانو روايت دی　　هسې توګه حکايت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی　　چې يې فيض تل جاري دی
د نيکونو له خولې وايي　　چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نيکه زاهد و　　لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل يې عبادت کا　　پر دې ليار يې رياضت کا
شپې يې روڼې په لمانځووې　　په ژړا و په نارو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و　　عبادت يې ژوندو ژواک و
چې به کېناست په لمانځنه　　يا به کېوت په ستاينه
ورځ يې ټوله په قعده وه　　شپه يې هم يوه سجده وه
تل يې سير د لاهوت کا　　بد يوه ګوله يې قوت کا
غرق به تل په ذکرالله و　　هر سبا او هر بېګاه و
يوه شپه يې عبادت کا　　پر ګناه يې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه　　په شپو شپو يې و ويښتوبه
هسې خوب يې وليد ګرانه　　چې غرغښت ښيي پنهانه
وايي ای کاکړه زويه　　له تا خوښ يمه نېکخويه
ستا قدم زما پر لار دی　　ماسوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه　　د څښتن عبادت کړنه.

دغه راز د پښتو لرغوني ادبي او بيا تر هغې وروسته په منځنۍ ادبي دوره کې نور حکايتونه هم شته چې ما يې هغو مشهورو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلي، خو ځینې یې لاهم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نږه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرڅمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنګ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویاړ	افتخار، فخر
۹	ویاړنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتاړ	برهم، خراب، اخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	اوجاړ	خراب، ویجاړ، ړنګ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوڅار
۱۶	لوني	وروي، خپرېږي، ویشتل کېږي
۱۷	دښن	دښمن، غلیم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رپي	رپېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرویي، بریالیتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوینه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربیه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۶	ټال	ځنګ، ځنګېدنه
۲۷	بولي	یادوي، ګڼي
۲۸	دریځ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستایوال	ستایونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېز ژبي
۳۱	نتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوڼي	دروغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تېرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پاړکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	ترپلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	ګروهه	اعتقاد، عقيده
۴۰	وکوراوه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کوښښ، زيار، زحمت
۴۲	وتوراوه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	ګوښې	يوازې، وروسته
۴۴	اړه	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينګ، محکم، کلک
۴۹	مه غړه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شديارہ کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني،غم
۵۴	تاخون	ځيګرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهۍ	معشوقه، محبوبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۶	پېر	نوبت، دور، ګردش، حالت
۵۷	اغلې	ښکلې، ښايسته، ګلالۍ، منلې، ډولي
۵۸	اوربل	کورنۍ، مسکن، ځای
۵۹	کړاوون	وريتول، کبابول، کړه ول
۶۰	کوکار	فرياد، چيغه، کړيکه، کريږه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مړاوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکني	غوځوي، بياتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنګي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تېښته، منډه
۶۶	ويرژلی	غمجن، ويرغاړی
۶۷	کراړ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاړاک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	ټپونه	زخمونه
۷۲	زګېروی	د ناروغ فرياد، نالښت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	ټکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	ټيکنه	عدالت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۸	اوڅار	ظاهر او ښکاره، څرګند ، معروف
۷۹	ببړۍ	زولنې
۸۰	چړتون	قاش یا د تورې پوښ
۸۱	ساندې	ویر، ماتم، په مړي پسې ژړا
۸۲	زرغا	سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړېدلی
۸۳	لاښ	د غره کمر، پاڼ
۸۴	جوپه	قافله، ډله
۸۵	تون	ځای
۸۶	جاندم	جهنم، دوزخ
۸۷	ټبر	قوم، خاندان
۸۸	سوراړ	وچه او توره دښته
۸۹	ویرمن	غمجن
۹۰	نیلی	آس
۹۱	لونل	شیندل، پاشل، خپاره کول
۹۲	جاجي	فکر کوي، سوچ کوي
۹۳	رامشت	ساز او سرود
۹۴	بربڼ	لوړ باغ، بر باغ
۹۵	چندي	شاعر، ناظم
۹۶	پیودی	نظم کوي، ځېلوي، ځلوي
۹۷	اشلکونه	اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه
۹۸	وړنګن	وړانګې لرونکی
۹۹	شڼ	مست

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۰	سهان	ځمکه، ځای، هېواد
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	دبدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ایلایي	اطاعت، متابعت
۱۰۵	ایړ	کښتۍ، د کښتیو یا سمندري پوځ یوه ډله چې د یوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	میده شګه، سرمه رېګ
۱۰۷	ختې	البسه، جامې، کالي
۱۰۸	بټ بېدیا	تود بیابان، سوځنده دښته، میره
۱۰۹	څنډونه	څنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېځر	ضحی، څاښت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښین، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازیګر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	ماښام، تیاره مهال
۱۱۴	ورمېږ	مغزی، څټ
۱۱۵	بمبڼ	د هندوانو پیر، پنډت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو ځای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزګټ، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخیره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	پلور	خرڅول، قیمت
۱۲۲	ځری	قاصد ، استازی
۱۲۳	پنځ	خلقت، پیدا ینښت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړيکې، چيغې، نارې
۱۲۵	باړې	د ګټې غوښتنه، مزد ، اجوره
۱۲۶	میرڅي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعايت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوټه	پرېشان، پرمخ، لاالهاند ، ځپلی، سرچپه
۱۳۲	څورنګ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، ټپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نګهداره، ساتندویه
۱۳۴	څرخ	ننوتل، څرخېدل، جګېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورېینه
۱۳۶	ښهانه	خوبي، نېکي، ښېګڼه
۱۳۷	نومړ	نامزد ، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملګري
۱۳۹	بوللہ	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې موږ ورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تګ، حرکت، پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	مټ	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	ټاټوبی	قرارګاه، کلی، کور
۱۴۶	کټاره	نېزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا نارې
۱۴۸	پېلوځې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	سټه	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوينه	تکبر، لويوالی
۱۵۴	ګواښل	منع کول، وېرول

اخځونه

۱- د پښتو ادبياتو تاريخ، پوهاند عبدالحی حبيبي، بېلابېل مخونه.

۲- د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه

۳- د پښتو لرغوني متون تدريسي چپتر، د پوهندوی محمداجان حقپال اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانه د هوتکي پاچا اعليحضرت شاه حسين هوتک د پېر نامتو ليکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ.ق) کلونو کې ليکل شوې او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او ليکوالو ژوندليکونه يې د تاريخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبيبي وموند او وروسته يې بيا له پارسي ژباړې سره خپور کړ د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبياتو تاريخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغوني ادبيات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جګړو ورخخه ډېر څه خوړلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته يو شمېر پښتو دښمنو او پرديپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نيوکې هم وکړې او ځينو خو لا دا کاذبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب ګواکې (جعلي) دی.

علامه حبيبي د محمدهوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبياتو په تاريخ کې د يوې داسې څېرې په توګه وپېژندل شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتو ژبې لرغونی تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبي دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې ګومان کېده چې پښتو ادب له بایزید روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو د دغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره ګوټونه وروښول، دې مسئلې د ګاونډیو فرهنګونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنګ نړېدلی ځلی یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. ددې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلي والي ډنډوره وه،، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو که بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلي وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په باب راغلي: «د دې کتاب نوم دی پټه خزانه ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټ وو او نه وو ښکاره.»

دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزانې لري:

دویمه خزانه د محمدهوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانه کې هر چاته یا لږ تر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب لیکل شوی، معلوم وو. د کتاب په لومړۍ برخه یا لومړۍ خزانه کې یې د (۲۲) شاعرانو احوال راغلی دی او د هغوی بیت (فرد) سندره، نارې، څلوریزه، شعر، ویارنه، سانده، بولله (قصیده)، غزل هغه ټول اصناف یې لیکلي. په دوی کې اسمعیل، خرښبون، شیخ متي، شیخ بوستان بړیڅ، علي سرور لودي، حمید لودي، عیسی مشوانی، سلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.

د کتاب دریمه حصه (دریمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، یوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمدهوتک په زمانه کې هره قلمي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغه وخت چاپخونې نه وې د اکثرو کتابونو یوه یا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزانې د نثر بېلګه:

حمد و ثنا هغه خدای(ج) ته چې انسان یې په ژبه او بیان لوړ کا او عزت یې ورکا له نورو حیواناتو په نطق او وینا سره او خپل کلام پاک کې نازل کا په افصح بیان سره چې هغه ابلغ دي له کلامه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې له ده نشته بل خاوند او نه بل بادار د وګړیو ښښتن دی دی چې انسانان په خوږو خبرو پالي او د هرې بلیغې وینا ملهم دی.

درود نا محدود پر هغه پیغمبر، علیه الصلواته و السلام چې موږ ته یې راوښووله سمه لار.

بیت:

دی رهبر د کایناتو تر ده جار سم
دی نامور د مخلوقاتو تر ده جار سم

پټه خزانه له یوې خوا ادبي اهمیت لري، خو له بلې خوا تاریخي اهمیت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې یو شمېر پېښې او حوادث داسې دي چې هغه د افغانستان د تاریخ په باب ځانګړی تاریخي اهمیت لري. د علمي او تاریخي تحقیقاتو په برخه کې دا هم باید په ګوته کړو چې پټه خزانه هم د تاریخي مطالعاتو او هم د تحقیقاتو په برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.

محمد هوتک د پټې خزانې په قید یو ادبي علمي او تاریخي کتاب ولیکه چې په پښتو ادبیاتو کې ساری نه لري، دا کتاب راتلونکي نسل ته د ډېر ښه ماخذ او سند حیثیت لري په یوه ځغلنده نظر ویلای شم که چېرې دغه ادبي او تاریخي شهکار په بله ژبه کې وای نو اوس به یې نړیوال شهرت درلود، خو له بده مرغه چې د پټې خزانې اهمیت، ارزښت او ماهیت لا اوس زموږ له ډېرو خلکو پټ دی او ډېرو لا ددې کتاب له ګټو ګټه نه ده پورته کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر ویپېانګه

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی. امیر پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پاچاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۶م) د غور په مندیش کې پاچا شو. دی یو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((چې دا امیران له پېړیو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښتنه و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر دی. وایي، چې دی یو عادل، ضابط سړی او د ښې وینا خاوند و او هر کله به یې شعرونه ویل، هغه وخت چې په جنګونو کې یې ډېرې فتحې وکړې، نو یو زبردست شعر یې ووایه، چې ((ویاړنه)) یې بولي.دا شعر په دې ډول دی:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرڅمنو باندې
پـه ژوبــله یــونـم یــرغالــم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لــه مــا اتــل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لــه مــا اتـل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخـار بــولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هریــرود پــر څنډو ځــم تښتي پلن راڅخه
رېي زړن راڅخه
له ما اتل نسته
خـپلـو وګــړو لــره لــور پــېرزوینه کــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دریـځ ستایوال
پــه ورځـو شپــو مــیاشتــو کال له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د پښتو یو ډېر قیمتي، پوخ او متین شعر دی. د پښتونولۍ د زړورتیا او شجاعت اصلي خیالات په کې ښکاره او څرګند دي. وزن یې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.

د امیر کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام دمخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود، مګر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پیداشوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امیر کروړ د پښتو لومړی شاعر ګڼل کېږي. شیخ کته په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې لیکلي دي، چې امیر کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.

په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:

اتل- نابغه او پهلوان

من- اراده، عزم، نیت

میرځمن- دښمن، غلیم

ژوبله- جنګ، یو بل ژوبلول

یونم- حرکت کوم، ځم

یرغالم- یرغل کوم، هجوم کوم

اودوم- علاج، درملنه، چاره

دښن- دښمن

پلن- پیاده، پلی

زړن- زړور، شجاع

لور- پېرزوینه، رواداري، مهرباني

بامم- روزم، تربیه کوم، پالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریځ- د دربدو ځای، منبر
ستایوال- ستایونکی، مداح
ماتپدونو- ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
خول- د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
نمنځ- احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
ویاړ- افتخار
ویاړنه- فخریه
سو- سومان
لتاړ- برهم، خراب، اخته
اوجاړ- خراب، ویجاړ، ړنګ
شپول- احاطه
جروم- د جرم جمع، ګرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواوو ته ویل کېږي، چې د کندهار سهیل لویدیځ او د هغه له شګلنځي نه پیل بیا تر سیستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر آمو پورې او په لویدیځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوځار
لوني- اوري، خپرېږي، ویشتل کېږي
رېي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخرویي، بریالیتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

تال- ځنډ، وخت
بولې- يادوي، ګڼې.
سوبه- فتحه، فتح
برى- كاميابي
بادار- ښاغلى
لوړاوى- لوړ، جګ
ډاډينه- اطمينان
هسک –اسمان
زرنج- د نيمروز مركز دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونو ته اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او يا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک ګڼل کېږي.

۱- غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخيستل او يا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وايي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه يو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري يانې د سر بيت يې مقفی او د دويم هر بيت مسره يې قافيه لري او د مطلعې قافيه تعقيبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلي چې لومړي بيتونه يې د مستۍ او خوشالۍ ستر ګک وهي، خو د منځ بيتونه يې د وير ناري وهي، د غزل بيتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو يادېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصيده، مثنوي، مسدس، ترجيح بند، ترکيب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې يوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زيات ليکل کېږي يا کم، قيد نشته ورته خو شرط دادی چې وزن بايد ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - مثنوي(دوه ییز): دغه جوړښت په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، وزن او څپې یې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعګانې په کې نغښــتل کېـږي، د مـومن خـان او شــېرینی، یوسـف خـان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳ - مثلث(درې ییز): هر بیت یې (۳) مسرې لري د لومړي بیت درېواړه مسرې یوه قافیه، یو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بیتونه په خپل منځ کې قافیه لري او د درېیمې مسرې قافیه یې له مطلعې سره یوشان وي.

۴ - رباعي: په سپین مخ کې د زنې په منځ شین خال وار له واره د سترګو ځیر ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوریزه ویل کېږي. ددې فورم څلورواړه مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوریزې لومړی بیت مقفی وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري، د څلورمې مسرې قافیه د مطلع قافیه تعقیبوي، د غزل په شان یې ردیف اختیاري وي.

۵ - قطعه: دا شکل هم له عربی څخه راغلی، د څلوریزې په شان څلور مسرې لري توپیر یې یوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي یانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافیه لري او یو ډول قافیه تعقیبوي او د درېیم بیت دویمه مسره ورسره قافیه کې ګډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت وروستۍ مسره سره یوه قافیه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافیه نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- قصيده(بولله): د قصد کولو مانا لري او همدارنګه د قصد له مصدره جوړه شوې، مانا يې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بيتونو شمېره يې له(۱۵) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زيات بيتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بيت يې مقفی او د نورو بيتونو دويمه مسره يې د مطلعې قافيه تعقيبوي، پخوا قصيدو درې برخې درلودې، ګريز، حسن تعليل او دعايه. هره قصيده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصيده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصيده شيخ اسعد سوري ليکلې ده.

۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل يا قصيدې پر هره مسره باندې چې يوه لنډه مسره ورزياته شي مستزاد ګڼل کېږي او لويه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتيا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.

۸- مخمس(پنځه ييز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې يوه قافيه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې يوه قافيه تعقيبوي، خو پنځمه مسره بايد د لومړي بند قافيه تعقيب کړي.

۹- مسدس(شپږيز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند يې ټول ټال يو شان قافيه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه او هره شپږمه مسره يې په قافيه کې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع ده او سېلابونه يې مساوي وي.

۱۰- مسبع(اوه ييز): له نوم څخه يې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې يې په قافيه کې يو شان وي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو بندونو شپږ مسرې يې يو ډول قافيه لري، خو د پای مسره يې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع وي.
۱۱- مثمن(اته ييز): هر بند يې اته مسرې لري، اته واړه مسرې يې په خپل منځ کې يو ډول قافيې لري رديف په کې په خپله خوښه دی، د نورو بندونو اتمه مسره يې د لومړي بند قافيه ګوري، خو نور بندونه يې په خپل منځ کې يوه قافيه لري.
۱۲- معشر(لسيز): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې يې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو(۹) مسرې يې په خپلو منځو کې هم قافيه وي او لسمه مسره يې د لومړي بند مسرو له قافيو سره يوشان وي، ټولې مسرې يې يو واحد وزن تعقيبوي.
۱۳- ترجيح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بيتونه وويل شي بيا ورپسې يو مقفی بيت ورلوېږي او په دې ډول يو بند جوړوي. همدا ډول بيا بېل بند پيلېږي او بيا ورپسې همدا مقفی بيت تکرارېږي. په ترجيح بند کې د هر بند لومړی بيت مقفی وي او د نورو بيتونو دويمې مسرې يې قافيه لري او لومړۍ مسره يې بې قافيې وي، د بندونو د بيتونو شمېر يې سره مساوي وي.
۱۴- ترکيب بند: ترکيب بند دی چې څو مقفی مسرې سره يو بند جوړوي بيا وروسته يو بل مقفی بيت ورلوېږي چې د دغه وروستي بيت قافيه د لومړي بند له قافيو سره يوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافيه لري او په پای کې چې کوم مقفی بيت راځي د هغه قافيه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستي بیت سره قافیه کې یوشان وي او نه یې هم قافیه د خپل بند تابع وي، خو د څپو شمېر یې باید تر پایه توپیر ونه لري.

۱۵ - ټول قافیز نظم: دا هغه ډول شعري چوکاټ دی چې هره مسره یې قافیه ولري او ټول مسرې یې یوه قافیه تعقیبوي. کوم فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه ښکاري، شاید چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

۱- د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر، بېلابېل مخونه.

۲- یو شمېر بېلابېلې وېبپاڼې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه

هره ژبه او ادبیات ځانته تاریخ لري، نو پښتو هم یوه لرغونې ژبه ده او اوږد تاریخ لري، چې زیاتو شاعرانو او ادیبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېیلې، هر ډول نظم او نثر یې په کې ویلی او لیکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده یې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له لیکنو او ویلو څخه تاسو ته د ویاړنې په باب یو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

ویاړنه:

ویاړنه د پښتو نظم له مانیزو (معنوي) ډولونو څخه ده. ویاړ د ویاړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. ویاړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړی، پرمختګ او لوړوالي په برخه کې ویلی وي او یا دا چې شاعر داسې شیان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بیان کړي چې وویاړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، یانې د امیر کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړیو کلونو (۱۳۹هـ.ق) څخه وروسته ویل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنګونو کې امیر کروړ سوري ډېرې سوبې وکړې نو همدا ویاړنه یې وویله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شیخ کته متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخیستی چې د هغه ماخذ محمد هوتک د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) ښودلی دی، خو د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاریخ سوري چې پر (۷۵۰هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راویانو حافظو تر محمد بن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کلیو او بانډو کې په پېړیو پېړیو سینه په سینه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبیبي دې ته یو مستند متن ویلی دی، وایي: ((چې د انتقال او ضبط روش یې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.)) دا ویاړنه د خپل زمان له روحیې سره برابره ایجاد شوې ده، ددې ویاړنې شکلي جوړښت نه د شرق له دېواني شعري ډولونو لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیح بند، مخمس او نورو سره یوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربیته، بدله، بګتۍ، لوبو او کسرونو یوشان والی لري، نو ځکه استاد حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللي دي او وایي: ((دا ډول سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده.)) خو استاد محمد صدیق روهي وایي: ((دا ویاړنه د اوستا، زامیاد یشت، مهریشت او د ریګویدا له ځینو سندرو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتله کېدی شي.)) همدارنګه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه دپاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې ښېلګه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبي په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل ټبر سره څرګندېږي، نو زه د دې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پټې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرڅمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لــه مــا اتـل نـسـتـه
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لـه مـا اتـل نــسـتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې ويارنې وروسته په پښتو ادب کې بله ويارنه د ملکيار غرشين ده چې پر (۵۷۱هـ.ق) کال کله چې سلطان شهاب الدين غوري پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه ويارنه هم زموږ د ادبي مورخانو په اثارو کې د هغه وخت ويارنه ګڼل شوې ده، چې دا ويارنه د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ کې ويل شوې ده. د اسلامي فتوحاتو ستاينه يې کړې ده او د اسلامي لښکرو د هڅولو، يادولو او د دوی د روحيې د لوړولو هڅه په کې شوې ده او د کروړ د ويارنې غوندې د پښتو په لرغونو سندرو کې راځي. د ملکيار غرشين دا ويارنه د پخوانيو قومونو د حماسياتو او رزم رنګ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پخوانيو پښتنو به د جګړې پر ميدان ويلې او مقصد يې د زلمو د احساساتو تاوده ساتل وو، چې ښه جنګ وکړي. دا ويارنه د پښتو سوچه لغات لري. همدارنګه لکه نور ګڼي اشعار يو تکرارېدونکی غبرګون لري چې د هر بند په اخر کې ويل کېږي او دا د پښتو يو ځانګړی خاصيت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې ويارنه کې شاعر ځان يو مبلغ راپېژني چې دده وينا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندرې مقصد حاصل شي او دا ويارنه د کروړ تر ويارنې وروسته لومړنی جنګي اثر دی. دا سندره د سليمان ماکو په تذکره کې راغلې ده. زه غواړم ددې سندرې يوه برخه راوړم:

ښتن مو مل دی | اوس مو يرغل دی | ايواد د بل دی
غازيانو ګورئ
ښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ | دښن مو پرې کړئ | منګولې سرې کړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څه له به تښتو
ښځتن مو مل دی
که ټينګ کړو زړونه پـر بـري يـونـه چې زمري يونه
اسلام راڅخه دی
ښځتن مو مل دی
غازيانو راسئ ټول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
ښځتن مو مل دی

د ملکيار بابا تر ويارنې وروسته زموږ په لرغوني پښتو ادب کې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنګېزي يرغلګرو پر سور غره يرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وويله او پر غشو يې د مغولو ټټرونه څيرې کړل، همدارنګه دا سندره چې غښتليو مېړو اورېدله په جنګ تويېدل تر څو چې سور غر يې د مغولو په وينو رنګ کړ او ټول يې پوپناه کړل. همدارنګه باباهوتک لومړی سړی دی چې د مغولو په مقابل کې يې دا ويارنه په خوند ويلې ده. هوتک بابا ته د وخت د ټولو شاعرانو پېشوا ويل کېږي. ددې ويارنې ژبه خوږه خو ډېره زاړه لغات نه لري او د شعر شکل په کې حماسي او ساده دی. له دې ويارنې څخه د شاعر او د هغه وخت پښتنو وطني احساس او د مينې د ساتنې تاوده احساسات ښکاري، چې دغه افکار هم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانګړنې دي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوې دي. دا ويارنه په پټه خزانه کې راغلې ده او د پټې خزانې مولف محمد هوتک له خپل پلار څخه نکل کړې ده چې زه به يې څو بيتونه په دې ځای کې راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ د مرغې غښتليو راسئ
پر تنګ ولاړ د پښتونخوا سئ
توري تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

زما د زلمو وينې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
ميرځي ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

زلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښن په غشيو مو پيينه کړئ
پر پښتونخوا ځانونه مړه کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی.

دا وې د پښتو په لرغوني ادب کې وياړنې چې ما بيان کړې، کېدی شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم څرګنده ده تر دې دورې راوروسته په منځنۍ او همدارنګه په معاصرو دورو کې هم زموږ زياتو شاعرانو وياړنې ويلي دي. لکه خوشال بابا، د هغه د کورنۍ شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغونې دورې وياړنو ته اشاره وکړه چې ګران استاد پوهندوی محمد اسمعيل يون راته د کورنۍ دندې په توګه راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- هوتک محمد ، پټه خزانه، ۱۳۸۹ل کال، مومند خپرندویه ټولنه.

۲- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۱۳۸۴ل کال.

۳- هېوادمل زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، ۱۳۷۹ل کال.

۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسیک ژانرونه، ۱۳۸۹ل کال، ګودر خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب د لرغوني دورې پیل او پای

لرغوني دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنیزې ارواپوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د ریګویدا او اوستا له سندرو او ګاثونو سره ورته والی لري، د ځینو ادبپوهانو په عقیده د ریګویدا او اوستا د سندرو او کاثونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي، د پخوانې دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېڅلي تخیلات او لفظي صنایع نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري، خو په هغو کې د کوچیانو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیله یي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوي دي، که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپیر لیدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستایل شوي دي، شاعر نه د صلې او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه وایي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د څپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

د امیر کروړ شعر چې لرغوني دورې پورې اړه لري یو قدیم شعر دی، چې له پټې خزانې څخه موږ ته لاسته راغلی دی.

د امیر کروړ شعر چې وایي:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دویمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه یانې د ژبې، ادا، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جریان سره توپیر لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتیجه اخیستلای شي چې په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ دوره یانې په هجري دویمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې یو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانیانو له تحریک سره سم د پښتو ادبیاتو دویمه دوره پیلېږي، پر پښتو ژبه ګڼ شمېر مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې ليدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، دویم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم او لومړی ټوک، د عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغوني مرکز او د پښتنو پخواني ټاټوبي غور دی، بل مرکز یې د کسي غره لمنې دي او دریم یې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو دریو مرکزونو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له یاده ونه باسو چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر ګردېز او زابلستان پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل. د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سیمې پاچاهانو د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدس دين د خوږولو په چارو کې هم لويه برخه درلودلې ده، نو لومړی لاسته راغلی شعر د غور په مندېش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاريخونو کې د شنسبانيانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ يو مشر نيکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم يې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.
د شنسب زوی امير پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم يې بيا راژوندی کړ، د امير پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په مندېش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي يې زامنو ته ورسېده، امير کروړ د امير پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو، د امير کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی هغه دادی:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
لـه مـا اتـل نسته

د کسي غر: د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کيلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سليمان غر په لمنه کې شيخ بېټنی، شيخ اسمعيل او خرښبون د اسلامي عصر د درېيمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نيکه به دکسي په غره کې تل د الله(ج) ثنا او صفات ويل، د ورځې به روژه و او د شپې به يې د الله(ج) عبادت کاوه او دا مناجات يې زموږ لاسته راغلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویــــه خدایـــــه لویــــه خدایـــــه
ســــتا پـــه مینـــه پـــه هرځایـــه
غـــــر ولاړ دی درنـــــاوي کـــــې
تولـــــه ژوي پــــه زاري کــــې
دلتـــــه دي د غـــــرو لمنـــــې
زمـــوږ کېـــږدۍ دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــه
لویـــه خدایـــه، لویـــه خدایـــه.

ملتان: د مورخینو او د تاریخي کتابونو له لیکنو معلومېږي، چې د لومړیو دورو اسلامي پېړیو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سلیمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا له سیمو د سند او پنجاب سیمو ته ورغلي او مېشت شوي وو، په هندوستان کې لودي کورنۍ په څلورمې او پینځمې پېړۍ کې حکومت کړی دی. په دې کورنۍ کې تاریخونو د دوو تره زامنو (شیخ رضی لودي) او (نصر لودي) دوه پارکي خوندي کړي دي.

(۱) د الحاد په لور دي ترپلل ګروه دي زموږ وکوراوه
(۲) د الحاد په تور تورن شوم زه لرغون خو ملحد نه یم

ددې ترځنګ په لرغونې دورې کې د پښتو ادب نورې ورې ورې حوزې هم شته خو ما په لنډیز سره دې لویو حوزو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډيو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼ چې په هغه کې زرګونو زرګونو مختلفو باغوانانو د خپلو سليقو له مخې رنګارنګه ګلان، لکه مرسل، ګلاب، نرګس، پتوني، انتري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړ ګل، جريبن، رامبېل، چامبېل او نور يې کېنولي او کرلي دي، چې هر يو يې خاصه ښکلا، رنګ او بوی لري، خلک ورڅخه خوند اخلي، د هر رنګ او بوی څخه په خپله اندازه لذت وړي او ورڅخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ ګلان همدا زموږه لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سليقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتياز څخه د سوغات په توګه ښېنلي او هديه کړي دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهداب تشکيلوي او داسې فولکلوريک، ساده، روان او ښکلی شعر دی چې د قيمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډېرو قيمتي منرالونو څخه ډک دی چې په امېلونو، غاړکيو، پېزوانونو، د ګوتو په غميو، په تومانچو، ټوپکو او تورو کې، ځان په خاصو رنګونو، مفهومونو، ځلاوو او ښکلاوو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راښيي، لکه عشقي، حماسي، اجتماعي، اصلاحي، انتقادي او نور.

دا د ګران هېواد د اديبانو، ليکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پيدا يې کړي، وه يې څېړي، تفحص او اکتشاف يې کړي او بيا يې د ولس د ګټې اخيستنې لپاره استخراج کړي، تر څو چې خپل رسالت يې د اوسني او راتلونکي نسل لپاره سرته رسولې وي.

تر کومه ځايه چې معلومه ده لنډۍ له دوو بندونو (دوه ويشت سپلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند يې نهه (۹) سپلابه او دويم بند يې ديارلس(۱۳) سپلابه لري. د هېواد په بېلابېلو برخو کې لنډۍ په مسرۍ، ټپې، ټيکۍ او نورو نومونو هم يادوي چې بېلابېل تعريفونه ورکول کېږي، لکه:

لنډۍ: د يوه وړوکي لنډ مار نوم دی چې سترګې يې له رڼا سره حساسيت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر يې پر بدن باندې داسې اثر کوي چې نور د خلاصېدو توان او مجال يې نه وي، نو لنډۍ هم په همدې دوو لنډو بندونو کې ډېر لوي مفهوم او مضمون ځايوي چې اغېز يې خورا زيات دی، د همدې تاثير له مخې يې لنډۍ بولي.

مسره: مسره د يوې تېرې تورې نوم دی چې په مصر کې جوړېدله او د پخوا وختو په جګړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زياته استفاده کوله، د تاثير له مخې لنډۍ ته مسره هم وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټپه: ټپه له ټپ (زخم) څخه اخيستل شوې ده، څنګه چې ټپ پر انسان اثر کوي همداسې لنډۍ هم پر اورېدونکي اغېز کوي، نو ځکه لنډۍ ته ټپه هم ويل کېږي.
د لنډۍ شروع، شمېر او شاعر معلوم نه دی، مګر په ټول ولس پورې مربوط شعر دی. د پښتو ګرامر ليکوال ليکي چې: «ټول په دې په يوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروکي،... د ويدي سندرو پيل دی خو څوک په هغې پسې نه دي ګرځېدلي.» ويل کېږي چې لنډۍ له ويدي سندرو سره پيل شوي دي چې لږ تر لږه څلورنيم يا پينځه زره کلونو ته يې عمر رسېږي.

سپوږميه سر وهه راخېږه
يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه

دا هغه زړه لنډۍ ده چې عمر يې زرګونو کلونو ته رسېږي. ښاغلي حبيب الله رفيع د يوه بهرني څېړونکي (جون زانولسونيو) له خولې د پورتنۍ لنډۍ په هکله وايي چې: «دا د هغه وخت لنډۍ ده چې اريايان به د شپې له خوا د (سوما) د بوټي د لو کولو لپاره غره ته تلل او بيا به انتظار وو تر څو د څوارلسمې سپوږمۍ (د څوارلسمې شپې سپوږمۍ) راوخېږي او دوی د سوما بوټی لو کړي، ځکه که دا په لمر کې لو شوی وای شيره يې خرابېدله، نو دوی به د سپوږمۍ د شپې انتظار ويست او ټول به راټول وو بيا به يې ددې بوټي لو کاوه او له هغه به يې شيره ايستله، له هغه به يې مشروب جوړول چې دوی ته ډېر مقدس وو او له هغو به يې استفاده کوله. دا لنډۍ يا تر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ويل شوې يا په داسې ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژړ نه راخېږي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.)) نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیګری دی ښېرې مه کړه
تـه بـه د نـاز ښېرې کوې رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمرپالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس ګوري چې مینه (معشوقه) ښېرې کوي او هلته مازیګر دی، نو وایي چې: مازیګری دی ښېرې مه کړه، ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مګر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږدېدلي دي.))

په لنډه توګه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مګر د شاعرانو له زړونو نه راوتي دي او د خلکو د پراخو پرګنو پر زړونو یې چنګ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوصیاتو سره یې په ساده، روانه، ښایسته او ظریفانه ښه بیانوي، پر همدې اساس د حقیقتونو او خیالونو د مینې او محبت د عشق او وفا د دیدنونو او وصلت د حماسو، ننګ، غیرت، مېړانې، زړورتیا او ځان تېرېدنې همدارنګه د بې غیرتۍ، پېغور، موزیتوب، غم، غماز، هجران د سختیو او محرومیتونو د هیلو او نا هیلیو د وفا او بې وفایۍ د باور او بې باوریو د توبو او تشبهاتو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محیط او ماحول کې قرار لري او راڅرګند یږي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سیندونه، سېلابونه، باغونه، ګل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توګه ګودر، مازیګر، چنارونه او نور.
په لنډیو کې ښځو ته ځانګړې او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا یې وجه ده چې د ښځو په وجود کې زلفې، وربل، بانه، وروځې، مړاوې او تورې سترګې، شونډې، اننګې، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټیک، پېزوان، چارګل... زیات ستایل کېږي او له بلې خوا نرینه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستایل او رټل کېږي. که نرینه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترګه وګوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستایل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود
پـه تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه
نن په خیبر د زلمو جنګ دی
خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو دښمنان په ماتې ځینه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمدشاه په شان به لړ لړ پیداشینه
د توریالي اکبر له برمه
ځوانان د ننګ توري وهي سر ورکوینه
د هندوستان پیرنګی ژاړي
که ژېړ ایوب په دنیا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولۍ ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي، لکه جنګ څخه تېښته، موزیتوب.

عالمه راشئ مخ راتور کړئ
ما د بې ننګو یاري کړه وشرمېدمه
جانان له جنګه په شا راغی
په پرونۍ ورکړې خوله ښپېمانه شومه
موزي په مینه څه پوهېږي
په نس یې مور کړه تر سهار کوي خوبونه
خدایه بې ننګه اولاد ورک کړې
چې ننګ ناموس د مور او پلار بربادوینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې د لنډيو عمر معلوم نه دی مګر له ځينو لنډيو څخه د لنډۍ عصر او زمان (نه دقيق تاريخ) چې په محيط او ماحول کې له خاصو پېښو او تغيراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چيغه شوه پورته
د شيرينو شرط به په سربلندې ګټمه
چې رامدادخان دې وويشتلو
نامرده نه کړې پښتانه داسې کارونه
مومن په جګه غونډۍ کېږدی
چې بوره مور يې هر سهار زيارت کوينه

په پورتنيو لنډيو کې د مومن خان، رامداد خان له يادولو څخه د لنډيو عصر يا زمان معلومېدی شي، خو دقيق تاريخ يې نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېرې

۱- امير کروړ د جهان پهلوان:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله.

امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يو تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې يو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی.

امير کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم حکمران و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شيخ رضی:

شيخ رضی د شيخ حميد لودي وراره دی چې شيخ حميد څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبارالودي کې د حميد لودي په وينا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حميد لودي په وخت کې يې د افغانانو په غرو (سليمان غره) کې د اسلام تبليغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدين غوري:

سلطان شهاب الدين د خپل ورور سلطان غياث الدين تر مړينې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غياث الدين د وخت ډېرې کاميابۍ او برې د هغه په وسيله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوريانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لويو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسين په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د يوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګين تر مړينې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصيت سره سم اسمعيل د سبکتګين کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعيل څخه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغوښتل چې لـه حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده تـه وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لږ اخ و ډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پـر (۹۹۸م) کـال د غزنـي پـر تخت کېناست، محمـود د سیسـتان علاقـه ونیولـه او د بغـداد د خلافت لـه خـوا پـه رسـمیت وپېژنـدل شـو او د یمیـن الدولـه لقب ورکـړل شـو. سـلطان محمـود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمـود لویه جګړه د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲- سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالاشا هوخېل لـودي زوی دی پـر (۸۱۴هـ.ق) کـال د ملتـان پـه کمـانګرانو کـې دنیـا تـه راغـی، د ځـوانۍ پـه وخت کـې سـپاهي و، بیـا ملـک شـو، سـوداګرۍ تـه یـې مخـه کـړه او د خپـل لیاقـت، مهـارت او بهـادرۍ پـه وجـه د ډیلـي پاچـاهۍ تـه ورسـېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لـودي پـر (۸۵۰هـ.ق) کـال د ربیـع الاول د میاشـتې پـر اوولسـمه نېټـه پـه هندوسـتان کـې پاچـا شـو او تـر (۴۴) کالـه پاچـاهۍ وروسـته پـر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عـالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- شیخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: ((شیخ کته په لرغوني پښتانه کې له تاریخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شیخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ.ق) کال په بغنین کې وفات شو، شیخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ویل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو کې یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته بوت، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امیر و، له غیرته په بند کې مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.))

پر پورتنیو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو سربېره ګڼ شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي، خو ما یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلګې په توګه دلته معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په دريمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعرۍ کې اوډل شوې ده.
قطعه لکه د څلوريزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره يې توپير دا دی، چې په رباعي کې لومړی بيت مقفی وي، يانې دواړه مسرې يې قافيه لرونکې وي او د يو شان قافيې پيروي کوي او د دويم بيت دويمه مسره ورسره هم قافيه وي. په قطعه کې د لومړي بيت لومړۍ مسره او د دويم بيت لومړۍ مسره له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بيتونو دويمې مسرې په خپل منځ کې يوشان قافيه جوړوي، خو بل پلو ځينې کسان بيا دا دوه بېلابېل فورمونه يو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوريزه او څلوريزې ته قطعه وايي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه يوشان دي، د دواړو مسرو شمېر يو برابر دی، خو د رباعي يا څلوريزې دواړه بيتونه ضرور مقفی وي يانې د سر دواړه مسرې يې يوشان قافيه لري، خو د قطعې لومړی بيت بيا يو شان قافيه نه لري، البته د لومړي بيت دويمه مسره او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم بیت دویمه مسره په قافیه کې یو شان دي. همدارنگه د اهنگ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپیر لري.

قطعه په دوه ډوله ده:

۱- هغه قطعه چې ردیف نه لري

۲- هغه قطعه چې ردیف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځینې قطعې یا پارکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم وربانديې وکړم.

د اسلامي عصر په دریمه او څلورمه پېړۍ کې د دې سیمې د دوو شاعرانو پارکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې یو یې شیخ اسمعیل دی چې د ده دوه پارکي زموږ په لاس کې دي یو یې په تذکرة الاولیا او بل یې په پټې خزانې کې خوندي دی.

د شیخ اسمعیل هغه دوه پارکي دادي:

تښته وکړه له ابلیسه — چې ابلیس لعین ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي — تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه — غوځ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرڅ کړ — نو یې هلته ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو — نو پر کور د ویر ناره سي

که څه هم دا پارکی د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره یو څه توپیر لري. د دویم بیت لومړۍ مسره باید د لومړي بیت د دویمې مسرې له قافیې سره یو شان نه وای، یوازنۍ ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو په تذکرة الاؤلیا کې د بختیار یو پاړکی خوندي کړی چې دلته یې تاسو ته وړاندې کوم:

ویـــر مـــې زړه ســـوری کـــړ
راتـــــه وګـــــوره ملـــــوکې
پـــه بېلتـــون کـــې دې وباســـم
لـــه خوږمنـــه زړګـــی کـــوکې

xxx

د بېلتـــون اورونـــه بـــل دي
هـــر ګـــړی مـــې زړګـــی ســـوځي
لېـــونی یمـــــه د مینـــــې
ســـــوځم زه لکـــــه پلـــــوځې

xxx

غورېـــــدلی دې اوربـــــل دی
اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیـــار خـــاورې ایـــرې ســـوم
پـــه اوری ســـوی مـــې ګوګـــل دی
راتـــــه ګـــــوره ملـــــوکې
راتـــــه وګـــــوره ملـــــوکې

دلته ددې شعر لومړي دوه بندونه قطعې ته ورته دي، که له ټول شعر پرته یې په مستقل ډول ولولې، نو د قطعې شکل درکوي.
د کسې د غره په لمنو کې د پښتو د لومړنیو شاعرانو ایجاد شوي پاړکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو لـه مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله کې راځي، خو د شیخ بختیار پاړکی یا سندره چې عشقي سندره ګڼل کېږي، د سر لومړی او دویم بند یې د قطعې خصوصیات لري، ځکه چې د هر بند دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې همقافیه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې لیکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. یانې د مثنوي ښه اړخونه او نیمګړتیاوې څېړو. لومړی باید پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وایي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بیت یې ځانته ځانګړې قافیه لري، یانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافیه وي او ردیف په هر بیت کې اختیاري دی. کېدی شي چې ځینې بیتونه ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، د هر بیت د مسرو شمېر یې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې د یو یا دوه څپو په شمېر توپیر او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زمینداوري د مخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزمینداوري لیکلې ده.

دلته یې د مثنوي څو بیتونه را اخلو:

زه عاشــق یــم یــار هــم نیــز
نــور څــه نــه لــرو تمیــز

(c) ketabton.com: The Digital Library

یــو پــر بلــه عاشــقان یــو
پـه خپـل عشـق کـې صـادقان یـو
یــو پــر بــل پســې رنځــور یــو
چــې نــږدې نــه یــو مهجــور یــو
عشــق کــه ښــه دی کــه بــلا دی
پیـــدا کړی زمــــوږ مــــولا دی

په پورتنیو بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لري. په لرغوني ادب کې د مثنوي ځینې ځانګړنې دادي.
۱- زاړه ویونه لري ۲- زړه پانګه په کې پاتې ده.
۳- پښتو یې سوچه ده ۴- د پردیو ژبو اغېز په کې کم دی یا هېڅ نه شته. ۵- ویاړنه او افتخار په کې موجود دی. ۶- عشق او دوستي په کې ښکاري. ۷- ټولنیزه مینه او محبت په کې لیدل کېږي.
تر اکبر زمینداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي لیکلې:
ساقي راشه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه
د نورو بېلګو په توګه د بابوجان بابې او د بي بي نېکبختې مثنوي هم یادولای شو.
د بابوجان بابې مثنوي:
عشق یو هسې توریالی دی چې په هر ځای یې بری دی
عشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی

د بي بي نېکبختې مثنوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زړه ښاد شي ای مومنه　　　په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه　　　په زړه ټينګ شه له يقينه

اخځونه

۱- خوشال په خپل ایډیال، محمد اسمعیل یون.
۲- پټه خزانه، محمد هوتک، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لودي قبیله د پښتنو د مشهورو اونومیالیو قبیلو له جملې څخه ده چې دهند په ملتان یا ختیزه پښتونخوا کې یې استوګنه کوله. دنوموړې کورنۍ دنسب په هکله تاریخ پوهانو مختلفې نظریې ورکړې دي، دځینو تاریخ پوهانو په اند لودي کورنۍ دمتوزي پښتنو له جملې څخه ده اومتو بي بي دبیټ نیکه لوراو دشاحسین میرمن وه. متوبي بي دوه زامن درلودل چې دابراهیم اوغلجي په نومونو یادېدل چې تر دې وروسته بیا په لودیانو باندې مشهورشول.

دلودي کورنی نورې څانګې له سیانې، نیازي، پرانګي، لوانې، دوتانې، سوري اومروتو څخه عبارت دي.ددې کورنی لومړنی پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د(۳۷۰ هـ ق) په شاوخوا کې دلاهور اوپنجاب دراجا له خواقدرت ته ورسېدچې دواک سیمه یې دملتان شمال لورته دپښتونخوا ځینې سیمې ترلغمانه پورې اوپه سهیل کې دپنجاب یوشمېرسیمې وې چې پلازمېنه یې ملتان و. سلطان حمیدلودي چې یوزړوراوپښتون سړی و

(c) ketabton.com: The Digital Library

اودهمدې زړورتیا اوپښتونولی له املهیې له راجا سره پر جیپال باندې د لویدیځ له لورې دبریدونو مخنیوی کاوه.
سلطان حمید لودي په داسې وخت کې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا کې دغزنوي کورنی پاچاهان د واک پر ګدۍ ناست وو اوڅوځلې په جګړوکې هم ورسره ښکېل شوي دي. مګرکله چې سبکتګین دواک چارې په لاس کې واخیستې نوحمید لودي ورسره سوله وکړه.
تر سلطان حمید لودي وروسته دده زوی نصر پاچا شوکله چې نصرمړشونوپر ځای یې داود قدرت ته ورسېد ،چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني کې پاچاهي کوله چې له داود سره یې په (۳۹۵_۳۹۶هـق) کې جګړه وکړه اوپه(۴۰۱هـق) کې یې داود ونیواوغزني ته یې راوست اوبندي یې کړ چې هلته وفات شو.
دې سره دلودیانودپاچاهي لمن ټوله شوه.مګر په (۸۵۵هـق) یانې څلورنیمې پېړۍ وروسته لودیان یوځل بیا په هند کې قدرت ته ورسیدل.ابوالمظفربهلول شاه یوځل بیاد لودي کورنی نوم راژوندي کړ اودپښتنوحکومت یې په هندکې جوړ کړ، دده تر مړینې وروسته سلطان سکندرلودي اوبیا سلطان ابراهیم لودي پر هند باندې حکومتونه کړي دي.
لودي کورنی نه یوازې یوه شاهي کورنی وه بلکې دپښتوادب پرمختګ لپاره یې هم دقدروړخدمتونه کړي دي.که څه هم داکورنۍ له خپل ټاټوبي یانې پښتونخوا څخه لرې اوسېدله،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبیاهم دوی پښتني فرهنګ، ژبه، دود او دستورهېرنه کړل، ددې کورنۍ ځینوشاهانودشاهي تاج ترځنګ دادب تاج هم پر سر ایښی و، خپله یې هم شعرونه ویل اوپه دربارکې به یې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.

ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصیتونوسره بلدتیا پیداکړو نوددغوشاعرانولنډه پېژندنه (بیوګرافي) او دشعرنمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شیخ رضی لودي اونصرلودی:

دلودي کورنۍ دمشهوروشاعرانوله جملې څخه دي، شیخ رضی دحمید وراره اونصرېې زوی و، چې ددوی له جملې څخه نصرلودي دخپل پلار تر مړینې وروسته پاچاهۍ ته هم رسېدلی دی.

دشیخ رضی احوال پټې خزانې په لاندې ډول ذکر کړي دي ((پوه سه پدی چې کامران خان ابن سدوخان په ښهرصفا کې په سنه (۱۰۳۸) هجری کې یو کتاب وکېښ چې (کلید کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه دشیخ احمد بن سعید الودي چې په سنه (۶۸۶) هجري کښلی دی او نوم یې (اعلام الوزی فی اخبارلودی) دی هسې نقل کا: چې شیخ رضی لودي دشیخ حمید لودي وراره وه، شیخ رضی یو کلک اومعتقد مسلمان و له همدی امله دی داسلام ددین دخپرولولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله یې هلته تېرکړه اوډېرخلک یې داسلام په سپېڅلي دین باندې مشرف کړل نصرلودي چې کله دخپل پلارله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړینې څخه وروسته په تخت کېناست نوموړی د ملاحده له استازو سره اړیکې ټینګې کړې او دهغوی سره به کېناست او بلاخره له دوی څخه یې د اسماعیلیې فرقې عقاید زده کړل او ملحد شو.

شیخ رضی چی کله له دې پېښې څخه خبرشونو له پښتونخوا څخه یې نصرلودي ته دالاندی پاړکی راولېږه:

دالحاد پـــــه لـــــوردې ترپلــــــل
ګــــــروه دې زمونږ وکــــــوراوه
مــــــونږ رونلې پـــــه زیارنــــــه
تا پــــــــه توروتــــــــوراوه
لرغونــــــوولې ګروهېــــــدلې
چــــــې دې ګوښــــــې اړاوه
هغــــه ګــــروه دی اوس اړه کــــړه
چــــې پلــــرو دې رڼــــاوه
لــودي ســتاپه نامــه سـپک شــو
کــــــه هرڅومودرنــــــاوه
نصــره نــه مــویې لــه کهالــه
لــــودي نــه یــې پــه کــاوه
زمــونږ رغــا ده ســتاله ګروهــه
د ورځ لـــوی پـــه رغـــاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې نصرلودي داخبرې واورېدې نوله دې خبرې څخه يې انکار وکړ چې ګڼې دی ملحد شوی دی نو دشيخ په ځواب کې يې دالاندې پاړکې وويل.

دالحادپه تورتورن سوم — زه لرغون خوملحد نه يم
زما دښنه هسې توررا کړي — که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه — تورانو څخه په ترپله
ی———————————————م
ګروه مې هغه لرغونی ده — اوس هم کرور په لرغونه يم
داسلام په هسک به ځلم — وتورانو ته تياره يم
دلودي ځوی سنتي يم — دحميد له لور کهاله يم
تورانی دښمن چې وايي — زه له ګروه په اړه يم
دايې تورتاسې دروهوي — زه مومن ستاسې په تله
ی———————————————م
ددښنو ويناوې مغبره — زه لودي يمه څوزه يم.

که چيري مونږ دنصرلودي اوشيخ رضي لودې اشعاروته متوجه شو نوداا شعاردشکل له مخې دغزل بڼه لري البته هغه غزلونه دي چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې دينې بڼه لري همدارنګه يو څه قافيوي نيمګړتياوې هم لري يوه بله ځانګړتيا يې داده چې د عربي اوفارسي ژبې له اغېزې څخه خالي ده، د(سنتي، مومن اوالحاد) يو څو کلمې په کې عربي دي اونورټول سوچه پښتو لغاتونه دي چې ځينې يې اوس له منځه تللي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب : سلطان بهلول لودي :

کله چې پر (۴۰۱ هـ. ق) کال د سلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنۍ پاچاهي له منځه یووړل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلودیانونوم په هندکې کم اوریدل کېده. مګرد سلطان بهلول لودي په راتلوسره دلودي کورنۍ نوم یوځل بیارا ژوندی شو. د پښتو ژبې باوري سرچینه پټه خزانه دبهلول لودي په هکله لیکي:((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول دملک کالازوی و په هندوستان کې یې د سلطنت لوا هسکه کړه اودغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبرسلطنت کاپه هندکې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهیسې استقلال وموند او تر جنګو په وروسته یې پر ډهلي خطبه او سکه ووهله پانی پت او لاهور او هانسي او حصار او ناګور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجګانو سره سخت جنګونه وکړل او اته دیرش کاله یې په هندوستان سلطنت وکا)).

بهلول لودي اصلا شاهوخېل دی دده مور اوپلار دملتان په کمانګران سیمه کې اوسېدل پر (۸۱۴ه ق) کال د بهلول په مور باندې کوټه راړنګه شوه چې موریې مړه شوه اودی دمور له مرګ څخه ځوشبې مخکې پیدا شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په(۸۲۱)هـ ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم ودبهلول له پلار ځخه پرته چې دملتان د دوروالې د سیمې حاکم و نور ټول ورونه سرهند ته وروغوښتل.

کله چې دبهلول پلار دنیازیو سره په یوه جګړه کې ووژل شو نوسلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت اوهلته یې له خپل تره سره د ژوند شپې اوورځې سبا کولې، بهلول په کوچنیتوب کې هم هوښیار، پوه اوځیرک و له همدې امله دده تره هم ډېره پاملرنه کوله او په خورا مینه یې را لوی کړ.

کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵هـ ق) کال کې پاچاهي ته ورسېد ، ده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره یوموټی کړل اودخپلو پښتنو ورونو په مرسته یې په هندکې یې ډېرفتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴هـ ق) کال کې یې له دې فاني نړۍ ځخه سترګې پټې کړې.

سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې یو تکړه شاعرهم و، له ادیبانو اوشاعرانو سره یې زیاته مینه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې اوغونډې جوړېدې.

دده دربار یو مشهورشاعر اوادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه ځلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربځې ژاړي له پاسه کوی له غر کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهرپه خول ستا دامرحبا کا ستا زمور مواسه

ددې ځلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې ځلوریزه ورته وویله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک بـه زرغـون کـړم پـه ورکـړه راسـه ګوره وربخـې د داد لـه پاسه
خـول مــې دعــدل پــه درو رون دی جهـان بـه زېب مـومي زمـا لـه لاسه
د سلطان بهلول لودي همدغه یوه څلوریزه پتې خزاني تر مونږ پورې رارسولې ده اودده نور اثار په واک کې نه لرو.
ج:علي سرورلودی:
اوس هـم دلـودي کـورنۍ یـوبـل ادیب، شاعر اوصـوفي تاسـې تـه درپېژنو:
نوموړی شیخ هم دشاهوخېلو لـه ټبر څخـه دی او د(۹۶۰)ه ق کـال پـه شا او خوا کې یې ژوند کا وه.شیخ علي سرور یو لوی شیخ او روحاني شخصیت و دتدریس حلقه یې هم درلوده اوزیات مریدان یې وو.
نومـوړی شیخ شـاعر هـم وچې دیني اوعرفـاني شعرونه بـه یې ویل، مونږ دلته دده یو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبـت پیـالــه مــې نـوش کـړه پــه مجـاز کــې
دحــق نــور ویــنم پــه ســترګو دایـــاز کـــې
درســت وطــن راتــه دریـاب شــو بــې دیـدنــه
دیـد مې نـه شي مګر خدای مې سبب ساز کې
کــه زه مــړ شــم هــم لــه ګــوره کــړم ســر پورتــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناگهـــان چـــې مـــې دلبـــر پورتـــه اواز کـــې
کـه مـې سـرغوځ درقی‌ـب پـه تېـره تېـغ شـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـر ونـاز کـې
زه وی‌ـــار مـــداماً ناســـت ی‌ولـــه بلـــه
پرغمـــاز دی بـــاری کـــانی دغـــم ســـازکې
ګـــران بېلتـــون بـــه دهغـــو می‌نـــو وی‌نـــه
چـې تـل ناست وي پـه خلوت کـې سـره راز کـې
اې (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پی‌ـاز کـې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحيه

له استاد څخه په مننې چې موږ ته يې دا وخت راکړ، تر څو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې ددې جوګه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم معلومات چې ما ددې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املايي او انشايي غلطي هم له ځان سره ولري، خو زه ددغو نيمګړتياوو ښښنه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاسته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځينې داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېڅلې خو سوځنده مينه انګازې کوي.

د دغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده، دا سړی د سلطان علاوالدين حسين سام معاصرو او د (۵۵۰هـ.ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیمو کې اوسېدلی دی. دده یوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده چې دلته یې وړاندې کوم.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
رېغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون په اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تا خون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهی راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د ښبتن پار دی هېر مې نه کړې
اغلیه مخ چې په یا نه کړې
اور بل دې پرېښووئ واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دغه سندرې د هغو بدلو ابتدایي شکلونو ته پاتې کېږي چې په کندهار او ددې سیمې په شاوخوا سیمو کې په خاص شور او جذبه او ځانګړې غاړه ویل کېږي او په دې سیمو کې یې سپرې بدلې بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن په دې بدله کې یوه مینه او یوه سپېڅلې پښتنې مینه ځپې وهي او په خورا پرېولو الفاظو کې یې خپله مینه بیان کړې ده، لوستل یې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رارسېدلې ده هغه د قطب الدین بختیار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدین د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ یې له بختیارانو څخه سند ته تللې او د سند په اوج کې اوسېدلې ده. بختیاران د پښتنو یوه ستانه قبیله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې یې یادونه شوې ده او کورنۍ یې اوس هم په کندهار او د سلیمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدین پر (۵۸۰هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب یې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافاغنه کې یې قطب الدین بختیار د (قطب افغان) په لقب ستایلی دی.

د قطب الدین بختیار د مړینې کال (۲۳۳ -۲۳۴هـ.ق) د ربیع الاول ځلورم ښودل شوی دی. د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده چې دلته یې را اخلو:

وير مې زړه سوری سوری کړ   راته وګوره مـلـوکې
پـه بـېلتون کـې دې وبـاسم   له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بــېلتون اورونــه بــل دي | هر ګړۍ مې زړګی سوځي
لــېونــی یــمه د مـــــینې | سـوځـم زه لکــه پېلـوځي

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

غــوړولـــی دې اوربـــل دی | اور زمـا پــه زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم | په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده.

د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانګړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د یوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمایي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی، د بدلې دغه ابتدایي ښه موږ ته دا خبره هم راښیي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربیتې د شکل زړې همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځينو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.

۳- په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوې ده، دا مينه سوځنده ده، ښايي ځينې خلک يې د يوه معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مينې انګازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې د واک پر ګدۍ کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له ځو تنو سره جګړه کوله، امیرکروړ د خپل واک په موده کې خیسار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوې د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورولېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بریالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوریانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په مندېش کې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوړي کې به په زمینداور کې مېشت و او هلته یې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.
امیر کروړ ددې ترځنګ چې یو تکړه جنګیالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به یې ویل. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شیخ کته تالیف دی د امیر کروړ د شعر نمونه تر موږه رارسولې ده چې دلته یې تاسې ته وړاندې کوم.

زه یم زمری پر دې نړی له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل پر زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرخمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته
زما د تورې تر شپول لاندې دی هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هـريـرود پـر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رېږي زړن راڅخه
له ما اتـل نستـه
د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور کـړه
ستسر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نســـتـه
خـپلو وګـړو لـره لـور پـېرزوینه کــوم
دوی په ډاډ ینه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
لــه مـــا اتـــل نـــستــه

د امير کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې تر دې دمخه موږ بل شعر په لاس کې نه لرو، البتـه لـه دې څخـه بـه وړانـدې نـور اشـعار هـم موجـود وو، خـو زمـوږ تـر ګوتـو نـه دي رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د فخر کولو او ویاړ ښه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنګیالیتوب ښکارندويي کوي.

د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربیته، بګتۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله ښېګڼه داده چې ټول لغتونه يې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منثورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترګو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترګو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي ښه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.

ب- ملکیار هوتک: ملکیار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (۷۱۵هـ ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنګیالی پښتون و. څرنګه چې مغولو جنګیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه يې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنګونه هم پېښ شوي وو، ګڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنګونو کې ووژل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکیار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکیار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپل پلار غوندې د قوم مشري په ښه توګه وکړه، دی یو پیاوړی، باغیرته او واکمن ځوان و، همدارنګه دی یو هېوادپال سړی و. په خپله سیمه یانې سیوری کې یې د کورونو، کاریزونو او نور رغونیز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کارونو څخه خبر شول، د هغوی وحشي لښکرې دې سیمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي یې ویجاړه کړه او دوی هم مرغې او ړوب ته په تللو اړ شول، تر څه مودې وروسته یې له خپلې سیمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکیار د رزم ترڅنګ د بزم خاوند هم و، د پښتو ژبې یو تکړه شاعر تېر شوی، ډېر خواږه اشعار یې ویلي چې اکثرو یې غنايي او عشقي بڼه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي
که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي زما خپله سوده
که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی په غم زبون دی
که اور دی اور دی په زړه یې اور دی دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی
نمنځه یوسه سپینې سپوږمیه ورته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ ببېل ملکیار دی
پاتې له یار دی سوب يې جانان دی.

که د ملکیار هوتک پورتنۍ سندرې ته په ځیر سره وګورو، نو دا سندره تقریباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مینې اظهار په ډېره ښه توګه کړی دی او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرو له جملې څخه دی، په دې سندره کې شاعر د زمانې او همدارنګه د طبیعت له ناخوالو څخه سر ټکولی دی، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ ګرځېدلی دی، چې د ترنک سیند يې د بېلګې په ډول ویلای شو.
د ملکیار هوتک دا سندره په ډېر خلاص زړه ویل شوې ده، ژبه يې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده. همدارنګه د هنریت خیال هم په کې ساتل شوی دی، نوموړې سندره د هماغه وخت د شرایطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماینده ګي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بیان شوې ده.
د یادولو وړ ده چې د ملکیار هوتک پورتنۍ سندره د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستۍ کړۍ ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي یا غنایي مسایلو ته په کې اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنګه چې باید وای دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ویلای شو چې پښتو یوه لرغوني ژبه ده، لکه څنګه چې یې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنګه به یې په نثر کې هم اثار درلودل او پښتو نثر هم تاریخي ریښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زمانې ناوړو سېلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سېلابونو کې ورک شوی وي. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰ﻫ) څخه دمخه موږ هېڅ کوم کتاب نه لرو، یوازې د هاشم زید السرواني (۲۲۳-۲۹۷ﻫ) د سالو وږمه کتاب چې په نثر یې لیکلی دی او د هغه هم یوازې نوم راپاتې دی چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بیان کې په پښتو نثر لیکل شوی دی.

د مغولو تر تاړاک (۲۰۰ﻫ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوګانې وې، څرنګه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه ښېلګه یې هم پرېنښوده، نو ښایي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره تباه شوي وي، يو پوخ دليل شته چې تر (۲۰۰هـ) دمخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۲۰۰هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متينه او خوږه ده، د يوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً يې بايد لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنيوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه يوازې دا چې پخواني اثار يې له منځه يوړل، بلکې راوروسته دورو اثار يې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهير کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، يوازې د سليمان ماکو د (تذکرة الاوليا) چې ټولې څلور پاڼې دي يا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي ګوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکرة الاوليا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

سليمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر ليکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چې دی د هر سړي احوال بيانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښيي او بيا يې د شعرونو بېلګې او څه وينا وې رانقلوي. دا نثر د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعیت ښیي، نو ویلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب یو قیمتي تذکره ده.

د سلیمان ماکو نثر ته که په تحلیلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپېریال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به د دغو شرایطو تابع و.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه عامل به دده د نثر لیکنه کې موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده درونددرلود.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپېریال یې نیولی او ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړیو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې وده وکړه (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول د عربي ژبې اغېز په کې څرګند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهیر کې اړیکي لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

په لفظي لحاظ د سلیمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانګړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې یې لنډې دي، مقصد لنډ بیانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثیر په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرو چې هغه هم په نثر کې ليکل شوي وي، خو يوازې نومونه او ځينې محتويات يې د ځينو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي.
د سليمان ماکو تذکره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نثر د ګرامر له پلوه سره توپير لري او همدا ډول ځينې متروکې او ورکې کلمې هم لري.
تر دې نثر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (٧٥٠هـ) کې تاريخ سوري هغه کتاب دی چې د پټې خزانې مولف يې د شيخ کټه د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شيخ کټه په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې يې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو، ددې کتاب ليکوال محمد بن علي البستي دی چې په بُست کې اوسېده.
پټه خزانه داسې څرګندوي چې دا کتاب په پښتو ليکل شوی او په هغه کې يې د سوريانو د کورنۍ حال او احوال بيان کړي. د هغو کورنيو، سياسي او ادبي شخصيتونو همدارنګه د تاريخي او سياسي پېښو د پېژندنې تر څنګ يې ادبي رنګ هم درلود، ددې خبرو ښه ثبوت د (تاريخ سوري) هغه محتويات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.
الف- شيخ کټه ((لرغوني پښتانه)) کې له تاريخ سوري څخه مواد اخيستي دي.
ب- د پټې خزانې مولف ((محمدهوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځينې مواد را اخيستي دي، هغه اثار دادي:
١- د امير کروړ احوال او دده وياړنه.
٢- د اسعد سوري احوال او قصيده يې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی غوري احوال او قصيده يې.

تر تاريخ سوري څخه راوروسته د پښتو نثر بل کتاب چې ((اعلام الوزی فی اخبارلودی)) نومېږي او پر (۶۸۲هـ) کال احمد لودي ليکلی دی، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو يوه ټولګه ده چې تر يولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوروسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د يوه بل تاريخ د نامه څرک لګېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نومېږي چې شيخ کته متي زي ليکلی دی او اوس هغه ورک دی خو داسې څرګندېږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزانې د مولف محمد بن داود سره و ځکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره يادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال يې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزانې لوی ماخذ دی.

دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنګياليو مهمه ذخيره ده چې نثر يې ښه پوخ، خوږ او روان دی.

د شيخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دی چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې ليکل شوی دی، چې په دې کتاب کې د يوسفزو د يون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سيمو کې د دغه ولس تاريخي پېښې او د ځمکو د وېشلو د قانون بيان په کې ليکل شوی و.

(د پښتنو تاريخ) هم هغه منثور تاريخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانيزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکميل لپاره ليکلی و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.
۲- هوتک محمد، پټه خزانه، مومند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
۳- زیور ډاکتر زیورالدین، د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني دوره، مومند خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
۴- یون محمد اسمعیل مقاله «د تذکرة الاولیا ځانګړتیا او لرغونتیا».

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه

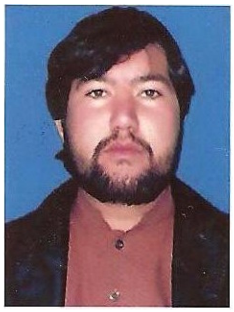

د پښتو لرغوني ادبیات زموږ ګران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لږ او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونه دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او یا یې د خپلې قبیلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سیمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار ملتان کې یې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات منځته راغلي دي هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱- د اسلام په لومړیو پېړیو کې د پښتو ایجاد شوي ادبیات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدېوالی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ایجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو ويار، له خپل قوم او کورنۍ سره مينه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي اساساتو حمايت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبياتو لومړۍ دوره له دويمې دورې سره کامل توپير لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبيات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سيمو کې له ځينو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ايجاد شوي.

د منطقې مسلط فرهنګي او ادبي جريان پر پښتو ادبياتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جرياناتو په پيروۍ کې خپل ځانګړي سبکونه پيدا کوي او ځانته خپل خاص اوښدونکي او پيروان مومي.

ددې دورې ځانګړی توپير په دې کې هم دی چې ددې دورې ځينې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځينې اثار له موږ سره شته، خو يو شمېر زيات يې زموږ په لاس کې نه شته، يا ورک شوي او يا د وخت په تېرېدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپير کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دويمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپير لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بايزيد روښان د خاصو سياسي، اجتماعي، فرهنګي شرايطو او تمايلاتو تر اغېزې لاندې يو عرفاني حرکت پيل کړی. د پيرۍ او مريدۍ سلسله يې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه يې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.

۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پاړکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخيستنې د پاک اسلام د دين راتګ او له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.

۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنګيني دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينيو خيال يې نه دی ساتلی.

دويم- د کسي غر: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غر هم وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.

څنګه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسګونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيټني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د دريمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریـیم- غـور: غـور زمـوږ د ګران هېـواد افغانسـتان یـوه لرغـونې او تـاریخي سـیمه ده چې د پاچـاهیو سلسـلې پـه کې تېـرې شـوي او د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یـوه هـم د غـور سیمه ده چې د پښتنو قبیلو په منځ کې د غوریانو یا غوریاخېلو په نامه یاد ېږي.

دې قبیلې هم د پښتو لرغونو ادبیاتو پـه برخـه کې زیارونـه ایسـتلي دي او له هغه وخت سره سم یې خپل ادبیات درلودل او پښـتو تـه یـې خدمت کاوه، شفاهي او تحریري ادبیـات دواړه یـې درلـودل. لـه دې جملې څخه یو هم امیر کـروړ دی چې دیـر پخـوانی شـاعر دی د هغـه یو شعر لاسته راغلی دی چې ویاړنه یې بـولي، ښـه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه یې کارولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافیایي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. زه دلته د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

۱- بالشتان: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو والشتان هم لیکلی دی.

۲- مندېش: د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې بیهقي او ګردیزي او جوزجاني یې هم نوم اخلي.

۳- د خیسار کلا: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه، اوس قیصار په ممبي پورې اړه لري.

۴- تمران: د تیموري قبیلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.

۵- برکوشک: یانې دغه لوړه ماڼۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.

۶- پوشنج: د یاقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پيل تر امو پورې او په لويديځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسيږي او په ختيځ کې له بلخ سره نښلي.

۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې يو ښار دی چې اوس يې خخدار بولي.

۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند يادونه د هنرمند په نوم شوې دا سيمه تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاريخ لري چې د بست ښار يې مهم دفاعي ښار و.

۱۰- پکتيکا: دا هم يو لرغونی جغرافيايي نوم دی، ځکه د يونان يو مشهور تاريخ ليکونکي هيروډوټ (**۴۸۴- ۴۲۵**ق.م) هم په خپله مشهوره **جغرافيه** کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتيکا) په نامه يادوي او په پکتيکا کې د سليمان غر، د جرکني غر او د ګومل سيند، د سه ګاني غونډۍ تاريخي ځايونه دي چې زه به د ګومل د سيند په باره کې لږ څه معلومات درکړم.

۱۱- ګومل سيند: ګومل سيند د پکتيکا ولايت د جنوب خواته د سليمان له غره سره مستقيم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزيرستان پورې امتداد لري، دايمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

د ډيورنډ کرښه هم يو ځل د يو څو هئيتونو له خوا څو ځله لاسليک شوه د ګومل او کرمې د سيندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې يو طرفه ښه يې لرله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ - غور: دا یو تاریخي ولایت دی، دا ولایت ډېرې دفاعي کلاګانې لري تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.

۱۳ - هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴ - بخدي (بلخ): د پخواني اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د بیرغونو ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

۱۵ - سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. کله چې به په هغه وخت کې هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه اتغر، بولان او کلات به یې تالاکول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره یې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تالاشول. د بابا هوتک په یوه جنګ کې چې پښتانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شول، نو ده د ځوانانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وویله:

پر سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی
غښتلیو تنګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه پښــــتونخوا کــــې يــــې ناتــــار دی
پــــر کلــــي کــــور بانــــدې مغــــل راغــــی

۱۶ - مهمند : دغه کلی اوس هم په دې نامه یاد یږي، په کندهار کې دی.
۱۷ - قصرنارنج: دا قصر په کندهار کی دی.
۱۸ - لغمان: د دې ولایت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطلیموس یاد کړی او بیا د وخت په تیریدو سره لقمان او بیا لغمان شو.
۱۹ - بامیان: دا ولایت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولایت کې دي.
۲۰ - دیبل: د عربو سمندرګي پر غاړه یو ښار و چې اوسنۍ کراچۍ ته نږدې دی.

اخځونه

۱ - پټه خزانه، دویم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.
۲ - افغانستان پیژندنه، اورنګزیب ارشاد ، ۱۳۸۴ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني شاعرۍ کې رزمي روحیه

که موږ پښتو ادبیاتو ته نظر وکړو، څه په لرغوني دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحیه لیدل کېږي، ددې یو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او یا یې زیات وخت له جنګونو سره مخامخ شوي، جګړې پرې تپل شوي او جګړو ته یې څواب ویلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحیې پر پښتو ادبیاتو په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحیه لري.

د پښتو د ادبي تاریخ یوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې، بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نورې ونیولې. دده پاچاهي دوه مرکزه درلودل، امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده. ده د عباسي دعوت په جنګونو کې هم ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ويل. امير کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پر ځای يې دده زوی امیر ناصر پاچا شو.

د امير کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی دادی:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي بريښنا پر ميرځمنو باندې
پر ژوبله يونم يرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هريرود پر څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رپي زړن راځخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د توري په مخسور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مــا اتــل نــسته
خــپلو وګــړو لـــره لور پـــېرزوینه کـــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتـل نستــه
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لــــه مــــا اتـــــل نسته

دا لـوړ شعر د پښـتو تـر ټولو پخوانی لاسته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتون پاچا امیر کـروړ سوري ویلی دی. تـر دې شعره بـل پخوانی شعر لاتـر اوسه نه دی ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امیر کـروړ تـر شعـر ډېـر پخواني پښتو اشعار کشف شي.
د امیر کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپله رواني لري، سره لـه دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا هم دا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کیدی شي چې ځینې لوستونکي دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه وکړي چې په دې څه دپاسه دوولس نيم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زيات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

د امير کروړ پورتني شعر ته په کتو سره ويلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحيه پيل شوی دی.

د اوومې پېړۍ د دويمې لسيزې په دوران کې (۶۱۷هـ.ق) د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځينو ښارونو او اسلامي فرهنګي مرکزونو پيل شوې، د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو خونريزيو او تالان په نتيجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصيتونه يا ووژل شول او يا د خپلو ټاټوبو پرېښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنويانو او غوريانو شاهي کورنيو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو يې خوارزم شاهانو حکومت کاوه، پر سيستان او شاوخوا سيمو د نيمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کرت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځينې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوريانو ګومارلي وو. چنګېز اودده اولادې د اوومې پېړۍ په جريان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکميت درلود او په ډېره بې رحمۍ يې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.

د چنګېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبياتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک يوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې سيمې د پښتنو د مقاومت ځرکونه ځينې ايستل کېږي، هغه سندره داده:

پر سور غربل راته نن اور دی
وګړيه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندې مغول راغی
هم په غزني هم پر کابل راغی
غښتليو ننګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
آ د مرغې غښتليو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتونخوا سئ
توري تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی
زلمو په غشيو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی
زما د زلمو وينې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
ميرځی ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتـــتنو هلـــځ پـــه غـــره جنـــګ دی
ســـور غـــر پـــه وینـــو د دوی رنـــګ دی
مهـــــال د تـــــورې دی د ننـــــګ دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
زلمـــو پـــر ننـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړځ
دښـــن پـــه غشـــیو مـــو پییـــه کـــړځ
د پښتـــونخوا ځمکـــې ســـاته کـــړځ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله چې د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالا کولې، نو ددې سندرې ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغولو سره جنګونه وکړل، په دې جګړه کې د پښتنو قوت لړ و او غلیم ډېر و، خو کله چې باباهوتک په لوړ اواز دا سندره وویله، نو زلمي به په جګړه کې تودېدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.
رزمي روحیه له پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې ته راغځېدلې ده، د روښانیانو د تحریک په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبیاتو کې د مذهبي روحیې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي یرغل پر وړاندې مورږ د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنګه چې زما موضوع په پښتو لرغوني شاعرۍ کې رزمي روحیه وه، نو ځکه مې په لنډیز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني نظم قافيه يي څرنگوالی

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې د نثر په انډول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافيه هم د نظم يو رکن دی، خو اساسي رکن يې نه دی، له قافيې پرته يو نظم جوړېدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړېدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ويلای شو چې وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافيه يې فرعي، خو اکثره نظمونه قافيه لري، ځينې يې رديفونه لري خو ځينې يې نه لري، بيا تر رديفه قافيه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافيې استعمال حتمي دی، قافيه په لغت کې وروسته، شا، څټ او ورپسې تلونکي ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بيتونو د دورونو د پای کلمو له غږونو څخه بحث کوي. قافيه تر دوو زيات مشترک اوازونو ته ويل کېږي، يانې داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غږونه ولري. پوهان قافيه پر څو ډوله وېشي، ازاده يا مطلقه قافيه، مقيده يا تړلې قافيه، يوه ستوې قافيه، غبرگه قافيه او ځينې نور ډولونه. په پښتو ادبياتو کې د امير کروړ نظم يو قافيوال نظم دی، دلته به زه په ترتيب سره په پښتو لرغونې دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ځینو قافیه والو نظمونو ځینې برخې د بېلګې په توګه یادې کړم:

زه یم زمـری پـر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
لـه مـا اتل نسته

دلته (اتـل، کابـل او زابـل) د قـافيې کلمې دي، (نسته نسته) يې ردیفونه دي (ل) (ل) او تـر هغـه دمخـه حرکتونـه يـې مشـترک غږونـه دي.

لويـــــه خدايـــــه لويـــــه خدايـــــه
ســــتا پــــه مينـــــه پــــه هرځايــــه
غـــــــر ولاړ دی درنــــــاوي کــــــې
ټولـــــــه ژوي پـــــــه زاري کـــــــې
دلتــــــه دي د غــــــرو لمنــــــې
زمــــوږ کېـــږدۍ دي پــــه کـــې پلنـــې
دا وګـــــړي ډېـــــر کـــــړې خدايـــــه
لويـــــه خدايـــــه لويـــــه خدايـــــه

په لـومړي بيت کې (خدايـه او ځايـه) د قـافيې کلمې دي، رديف نـه لري، پـه دويـم بيت کې (درنـاوي او زاري) د قـافيې کلمې دي (کې کې) رديف دی. په درېيم بيت کې (لمنې او پلنې) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـه یـون دی یـون دی   مخکې بېلتون دی
لـه کـسي غـره څـخه   ځـي خـربښبون دی

(یون، بېلتون او خربښبون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.

د فـلک لـه چـارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بـیا یـې ولـونـل پـه غـرونـو کـې لالونه

(سینګارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.

تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیه یې ځرنګوالي ته ګورو، نو اکثره نظمونه په تول برابر دي، خو یو نیم ځای په کې قافیه نیمګړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سسته غوندې قافیه جوړوي او مشترکات یې کم دي.

یا هم د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې (اوجاړ) کلمه له (کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.

ښبتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی

دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.

نـن زه غـرېږم پـه صـفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان او سلطان د قافیې کلمې دي.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه

دلته (خپره او ناره) د قافیې کلمې دي، (سوه، سوه) ردیف دی.

پـر لـویو غـرو هم په دښتو کې
پـه لوی سهار پـه نیمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او پـه شپېلکو کې
یـا د ویـرژلـیو پـه شپېلـو کې
ټول ستـا د یاد نارې سورې دي
دا ستـــا د مـــینې ننـداري دي

په پورته دریو سربیتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د قـافیې کلمـې دي او (کـې کـې) ردیـف دی. پـه وروسـتي بیـت کـې (سورې او ننداري) د قافیې کلمې دي او (دي دي) ردیف دی.

زه عاشق یم یار هم نیز
بـل څـه نـه لـــرو تمیز

(نیز او تمیز) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه

(را او پخلا) د قافیې کلمې دي (کړه کړه) ردیف دی.

اوربدلې مې قصه ده   چې له شاتو هم خوږه ده

(قصه او خوږه) د قافیې کلمې دي (ده ده) ردیف دی.

همداسې ترپایـه پـورې د پښـتو لرغونـو ادبیـاتو پـه نظمـي برخـه کـې قافیــه پــه ښــه ډول مراعــت شــوې خــو ځــای نــیم پــه کــې ځینــې نیمګړتیاوې هم لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري او فني ارزښت

سریزه:

اصلي موضوع چې زما په تحقیق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شیخ اسعد سوري د ویرنې هنري اهمیت په ګوته کول دي، خو مخکې تر دې لازمه بولم چې د قصیدو د ادبي او هنري صنف پر تاریخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.

بولله (قصیده) د ختیزو ادبیاتو په دایره کې یوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په تول برابره برخه تشکیلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب یوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمایه په حقیقت کې همدغه قصیده ګڼل کېږي.

قصیده په عربي اصطلاح کې هغه متوصل او بې عیبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بیتونو شمېر به یې له (۱۲) نه تر (۱۷) بیتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اره د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا یې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابرۍ او سوچه والي مالګه ورسره هم ګډه وه.

قصیده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصیده په موجوده بڼه او ګاڼه کې د پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي تعریف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کتې مټې یا په لږ او ډېر تغیر تر ګوتو کړې وي. د عربو له جاهلي او شهل ادب څخه موږ ته هغه اوږدې او په عین حال کې رواني او ساده قصیدې د نمونې په توګه راپاتې دي، چې د عربي ادبیاتو په اصطلاح کې ورته (معلقات سبعه) وایي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وینا او لیکنې له مخې ویلای شو چې عربي قصیده په شګلنو دښتو کې د مېشتو پرګنو د قبیلوي ژوند یو زړه راښکونکی او ښایسته تصویر و.

د دغو عربي قصیده ویونکو قصیدې به په مجموع کې له (۱۲) څخه نیولې تر (۱۰۰) بیتونو پورې غزېدلې وې، که زه په دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصیدې ادبي ناوې د ښکلي مخ نه پلو نور هم پورته کړم او ددې ادبي ناوې ښکلا او ښایست لوستونکو او د ادب مینه والو ته نور هم وځلوم، انشاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې په ډاډه او زغرده توګه دا کار کولای شم، خو اوس راته ناشوني ښکاري، ځکه چې زه د یوې ښځې او بیا خاصتاً د مور په حیث چې له یوې خوا راته ماشومان را په غاړه دي، د کور اخلی پخلی او د ورځنې ژوند کړاوونه او له بلې خوا د خپلو زده کړو په چاپېریال کې لالهانده، سرګردانه او د کتابونو د نشتوالي معضله هم ده، د امتحانونو د پرله پسې څپو هم په سر اخیستې یمه، د داسې موضوع لیکنه که له یوې ډېرې ډېره دلچسپه او ښکلې هم ده، خو له بلې خوا د پورته لیکل شویو عذرونو او مجبوریتونو له مخې ما غوندې نا وزګارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه ولیکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا راښیي چې خوښۍ او خوشالۍ د قصیدې د بدیعې صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او ځرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښیي، په څو بیتونو کې دا قدرت رانغاړي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیارۍ او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې ملاوې نه کږېږي په غښتليو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګوزار.

بيا تر دې وروسته د قصيدې اساس په تدريجي ډول تر خپل هدف پورې رارسوي، نو بيا دغه شاعر غواړي چې د دغو ظلمونو تر رابرسېره کولو او څرګندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک سره وينا وکړي، په دغو پورته بيتونو کې شاعر غايبانه حکايت او شکايت کوي، مګر تر دې وروسته د غايب نه مخاطب ته متوجه کېږي او دا يې بل فني اهميت دی، چې اول د ګيلې او شکايت شروع له غايب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او دده شکايت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکايت د هغه غوږ ته ورسوي، مګر کله چې دده تاثير نور هم زياتېږي او زغم له لاسه ورکوي، نو لکه په يو غشي د ويشتلي زخمي انسان په ډول پر اصلي ويشتونکي باندې په ډېر جرئت ګوزار کوي او بيا فلک له غيابت نه حضور ته راولي، له هغه سره خپلې ګيلې مخامخ شروع کوي او فلک ته په څرګند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې وايي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هيڅ ګل بې له خار
پر ويرژلو لور نه کړې په زړه کراړيه
پر تتلو وروې د غم ناتار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نېغ په نېغه باجرئته مخاطبه تقريباً تر يوولسو بيتو پورې رسېږي، په ډول ډول د فلک ناروا وې او جفاګانې ښکاره کوي او په اخره کې په ډېره استادۍ او پوره مهارت خپل مقصد ته مخه او خلاصه کوي او دا مرحله په ډېر ادبي ډول په کې رانغاړي چې په ادبي اصطلاح کې ورته حسن تخليص ويل کېږي، نو ځکه بيا داسې وايي چې:

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار
زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی ووېشت
و دې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندې وير پرېوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړ ئ په بل دار

په پورته بيتونو کې شاعر د خپل واکمن او بادشاه عدالت او ښه کردار په ګوته کوي دا يې بل هنري ارزښت دی، خو له دې سره سره د خپل واکمن پر اسارت او مړينې افسوسونه کوي، لکه چې وايي:

په دې وير د غور وګړي تور نمری سول
په دې وير، رڼا تياره سوه د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لي په شور هار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنريت سره طبيعت ته مخه کوي، د غور ښايسته منظرې په دې ويرجنه واقعه کې هم نه بې برخې کوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپېریال د شاعر پر طبیعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نه هغه زرغا د غرونو د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دي کتهار
نه غتهول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کهسار

همدلته ده چې شاعر د طبیعي شعر ښېګڼې ښه ترا څرګندوي. د شاعر تکیه او باور پر طبیعت باندې معلومېږي، خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندې څرګندوي او په درد او ویر کې هم خپل چاپېریال او محیط له یاده نه باسي.
شاعر یو ځل بیا د قصیدې بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وینا کوي، لکه چې وايي:

لاس دې مات شه ای فلکه! چې دې وکا
محمد غوندې زمری د مړینې ښکار

په لاندې بیتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وینا توندوي او د ویر اورني او توند احساسات او جذبات په خپل ادبي هنر او مهارت داسې ښکاره کوي:

شین زړګی فلکه! ولې لاولاړ یې
ای د غور غرونو په څه نه سوځ غبار
چې زمري غوندې واکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي پر نړۍ باندې قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا شاعر خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ورنه اخلي چې یو ډول ملي غرور، پښتني ننګ، غیرت او ټولنیز شعور ورځنې ښکاري، لکه چې وايي:

سخ پر تا ای محمده! د غور لمر وې
پر نرې به نه وي ستا د عدل سار
ته په ننګه وې ولاړ په ننګ کې مړ سوې
هم پر ننګه دې پر ننګه کا ځان جار
که سوري دې په مرګ ویر کاندي ویرجن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تبار.

دا وه د شیخ اسعد سوري د قصیدې شننه او هنري اړخونه چې په لنډیز سره مو ورته نغوته وکړه.

یادونه: ددې مقالې په لیکلو او ترتیبولو کې چې مې له کومو کتابونو ګټه اخیستې، په لاندې ډول دي:

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.
۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسیع الله احسان مقاله.
۳- پښتو ادب کې قصیده، د مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منته او کور ودانی

له ګران او قدرمن فرهنګپال ورور (محمد اقبال عزيزي) څخه ډېره مننه کوم، چې ددې کتاب د چاپ لګښت يې برابر کړ. قدرمن ورونه (ضيا الرحمن ضياء) او (وفاالرحمن وفا) په تودو ولولو او مينه ستايم، چې د تېرو څو کلونو په بهير کې يې راسره په فرهنګي چارو کې ځانونه ډېر ستړي کړل؛ له قدرمن ورور مجيب الرحمن اميري څخه هم ډېره مننه کوم، چې ددې اثر په سمون او کره کولو کې يې مرسته او همکاري وکړه. دا کتاب او دې سره نور کتابونه، چې تاسو يې اوس ګورئ، دا ټول د دوی او د دوی په شان د نورو فرهنګپالو دوستانو د مرستې او ملګرتيا برکت دی. که زما د فرهنګي ملګرو هر اړخيزه مرسته نه وای، نو خدای (ج) خبر، چې زما کتابونه به پر دومره وخت او پر داسې بڼه چاپ شوي او د انټرنېټ څپو ته رسېدلي وای. زه په دې فرهنګي کار کې د خپلو ټولو فرهنګي ملګرو ونډه او مرسته ستايم، د لوی خدای (ج) له درباره ورته پر دې دنيا دژوند په نېکو چارو کې بريالېتوب او پر هغې دنيا ورته ثوابونه او جنتونه غواړم.

يو ځل بيا دې د ټولو کور ودان وي.

د افغاني فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

په درنښت

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library